

Б.ВАЊАБЗАДЭ

ИНСАН ВЭ
ЗАМАН

БҲХТИҶАР ВАҲАБЗАД

ШЕҶРАР ВЭ
ПОЕМЛАР

ШЕҶРАР ВЭ
ПОЕМЛАР

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Респ. блика
КИТАБХАНАСЫ

АЗӘРБАЈҶАН ДӨВЛӘТ
НӘШРИЈАТЫ
БАКЫ-1964

Бахтияр Махмуд оглы Вагабзаде

ЧЕЛОВЕК И ВРЕМЯ

Стихи и поэмы

(на азербайджанском языке)

Редактору *Н. Хасанзаде*. Рассамы *С. Гамбаров*. Бедии редактору
Л. Агаев. Техники редактору *Э. Мирчафоров*.
Корректорлары *М. Мурадова*, *С. Гадирова*.

Жыгылмаға верилмиш 17/II-1964-чү ил. Чапа имзаланмыш 20/V-1964-чү
ил. ФГ 05762. Кағыз форматы 60X(21/32). Физики вә шарты ч. в. 7,25.
Учот нәшр. вәрәги 6,7. Сифариш № 103. Тиражи 15000. Гиймәти
37 гәп., чилди 10 гәп.

Азәрбајҹан Дөвләт Нәшријјаты, Бақы, Һү сү һачыјев күчәси, № 4.

Азәрбајҹан ССР Назирләр Совети Дөвләт Мәтбуат Комитәсинин
26 комиссар адына мәтбәәси. Бақы, Әли Бајрамов күчәси, № 3.

НАРАҒАТ ШАИР

Бәдии сәнәт аләминә ајаг басдығы илк күнләрдән халгын мәһәббәтини газанмағ һәр јазычыја мүјәссәр олан бир сәадәт дејилдир. Бу мәчмуәнин мүәллифи Бәхтијар Ваһабзаде өзүнүн фитри шаирлик истедады сәјәсиндә һәлә кәнч јашларындан охучуларын севмәјә башладығы, һәмишә диггәтлә изләдији вә бөјүк үмид бәсләдији хошбәхт сәнәткарлардандыр. Мән онун мәчлисләрдә, охучу конфрансларында, әдәби кечәләрдә курултулу алгышларла гаршыландығыны, тәкрар јени-јени ше'рләр охумаға мәчбур едилдијини чох көрмүшәм. Онун лирик әсәрләрини, поемаларыны әзбәрләјән вә ағыз долусу тәрифләјән охучулара да аз раст кәлмәмишәм. Тәбин ки, бунлар шаирин поезијада даими јер тута билмәси үчүн һәлә кафи дејилдир. Ваһабзаде буну лајигинчә дәрк еләјән шаирләримиздәндир. Бу сәбәбдән дә о, һәмишә гызғын ахтарышларла мәшғулдур, өз ше'рләрини јени-јени үслуб хүсусијјәт-

лэрилэ зэнкинлэшдирир, һәр бир әсәриндә эзәми дәрә-
чәдә мүәсир вә долғун фикир ифадә еләмәјә мејл көс-
тәрир, ән чох да мүәсир һәјатымыздан доған вачиб вә
чәтин суаллара чаваб вермәјә чалышыр. Ваһабзадә бу
сөзүн ән јахшы мә'насында нараһат бир шаирдир. Елә
бил онун јазмағ вә јаратмағ ешги бир дәгигә белә со-
јумур. О, һәмншә өзүндән наразыдыр, јаздығы вә јә-
ратдығы әсәрләр ону һеч бир заман кифајәтләндирмир.
Лакин бу һеч дә онун өз исте'дадына инанмамағынын
нәтичәси дејилдир. Мәнә елә кәлир ки, бу чох нәчиб
хүсусијјәтдир. Онун фикринчә, ән горхулу дүшмән
өз-өзүнә вурулмағдыр. О, достларына мүрачиәтлә
дејир:

Данышын, гојмајын ки,
Мән өзүмә вурулум.
Ән горхулу дүшмәнин кәләрәм өһдәсиндән;
Анчағ өзүм өзүмлә
Бачара билмирәм мән!
Өзүм өз әлләримлә
Бир күн бал ичирәмсә,
Бир күн зәһәр ичирәм.
Мән һәјат јолларындан
Ајағларымла дејил,
Әгидәмлә кечирәм!

Бу сөзләрин дәрин сәмимијјәтинә инанмамағ чәтин-
дир. Ваһабзадә ејни фикри — өзү өзүндән наразылы-
ғыны — башга бир ше'риндә (Бетховенә һәср олунмуш
«Бирчә нәфәр» адлы ше'риндә) тәкрар едир:

Илһамынын гапысыны
Кечә, күндүз о дөјдү,
Бетховени бәјәнмәјән
Бетховенин өзүјдү.

вә јахуд:

Бизим сәнәт дүнјасынын гырыг телли сазыјам,
Бирчә ондан разыјам ки, өзүмдән наразыјам.

Бу мисралар да, бурдакы фикирләр дә мәним хо-
шума кәлир. Биздә чох вахт һисси ше'рләрә үстүнлүк
верирләр вә белә дејирләр ки, куја чохлу фикир ше'рә
пис мә'нада расионализм кәтирир. Мән бу иддианын
тамам әлејһинәјәм. Шаирин дахили инамла сөјләдији
дәјәрли фикирдән вә ја һикмәтли сөздән әсәрә һеч вахт
зијан кәлмәз вә үмумијјәтлә тутарлы дејилән һәр сөзү
вә ја һәр афоризми о дәгигә расионализм адландыр-
мағ вә поезијадан кәнара атмағ, бәдии әдәбијјатдан
тәләб олуан рәнкарәнклијә зидд кетмәк демәкдир.
Биз һәм нәсрдә, һәм дә ше'рдә нәсиһәт вә моизә сәчиј-
јәси дашыјан дидактизмин әлејһинә олсағ да, инсанлар-
ла вә һадисәләрлә бағлы мүәјјән бир нәтичә вә үмуми-
ләшмә кими сәсләнән мә'налы фикирләрин әлејһинә ола
билмәрик. Белә фикирләр ше'рин тәсир күчүнү јалныз
артыра биләр вә фикрә мүәјјән дәрәчәдә үстүнлүк вер-
мәк, һеч дә һиссдән мәһрум олмағ дејилдир.

Ваһабзадәнин милли ше'р дүһамыз Фүзулијә һәср
олунмуш «Шәби-һичран» поемасындан ашағыдакы мис-
ралары јада салмағ истәрдим:

Ағладың, жаылды сәсин һәр јана,
Бүлбүл бағчаларда өтдү, дедиләр.
Кәләндә Мәһәммәд кәлдин чаһана,
Кедәндә Фүзули кетди, дедиләр.

Бурдакы сөзалты мә'на ајдындыр. Әкәр һәгиги сә-
нәт ешгилә јаратмаға башламысанса, өз исте'дадын вә
кәркин зәһмәтин сајәсиндә әбәди шөһрәт газанмалы-
сан. Бу, көрүнүр, Ваһабзадәнин дә бир шаир кими һә-
јат девизидир. Инсан фикринин вә инсан зәһмәтинин
нәләрә гадир олдуғуну да о чох көзәл билир:

Аллаһ дејә-дејә мин ил, милјон ил,
Дикилди инсанын көзү көјләрә.
Әввәлчә хәјалы кәзди сәманы,
Һәлә кетмәсә дә өзү көјләрә.

Јазды зәкасынын тәнтәнәсини
Инсан ајағынын изи көјләрә.
Демә аллаһымыз зәһмәтимизмиш,
Учалтды торпагдан бизи көјләрә.

Инсана, онун зәка вә гүдрәтинә сонсуз инам, үму-
мијјәтлә бизим әдәбијјатымызын ән көзәл хүсусијјәти-
дир.

Мән Ваһабзадәнин бүтүн әсәрләриндә, о чүмлә-
дән бу мәчмуәсиндә топланмыш ше'рләриндә бу мүһүм
тәләбләрә ејни дәрәчәдә јахшы чаваб вердијини дејә
билмәрәм. Амма бир һәгигәт дә вар ки, онун лирик гәһ-
рәманы һәм садә, һәм дә бөјүк мүасиримиздир.
Ваһабзадәнин бу гәһрәманы бә'зән сон дәрәчә ади һә-

јат мәсәләләрилә мәшғул олур, тәбиәтин сејриндән зөвг
алыр, сеvir, һәјәчан кечирир, изтираб чәкир, мә'јус олур.
һәјатда мүвәфғәгидир газананда исә севинмәји вә гүрүр
һисси дујмағы бачарыр. Б. Ваһабзадәнин гәһрәманы илә
өзү арасында зиддијјәт јохдур. О, һәмин гәһрәманы мә-
һәббәтлә тәрәннүм еләјир. Онун ишинә зәһмә-
тинә вә рәшадәтинә илһамлы нәғмәләр гошур. Бу ше'р-
ләрдәки бәдии үмумиләшдирмә бизи севиндирир.
Ваһабзадәнин илк совет космонавты Јури Гагаринә
һәср олунмуш ше'рини охујанда, елә бил тәк бир шәх-
син јох үмумијјәтлә инсанын рәшадәтиндән,
инсанын көзәллијиндән вә бөјүклүјүндән сөһбәт
кедир, амма бу инсанын вәтәни — совет торпағыдыр.
Ваһабзадәдә һуманизм дујғулары илә вәтәнпәрвәрлик
гүрүрү бирләшир, һәм дә чох тәбии вә сәмиими бирлә-
шир.

Шаирин башга халглара һәср олунмуш ше'рлә-
риндә дә, поемаларында да ејни һуманизм дујғулары-
нын тәрәннүмүнү көрүрүк.

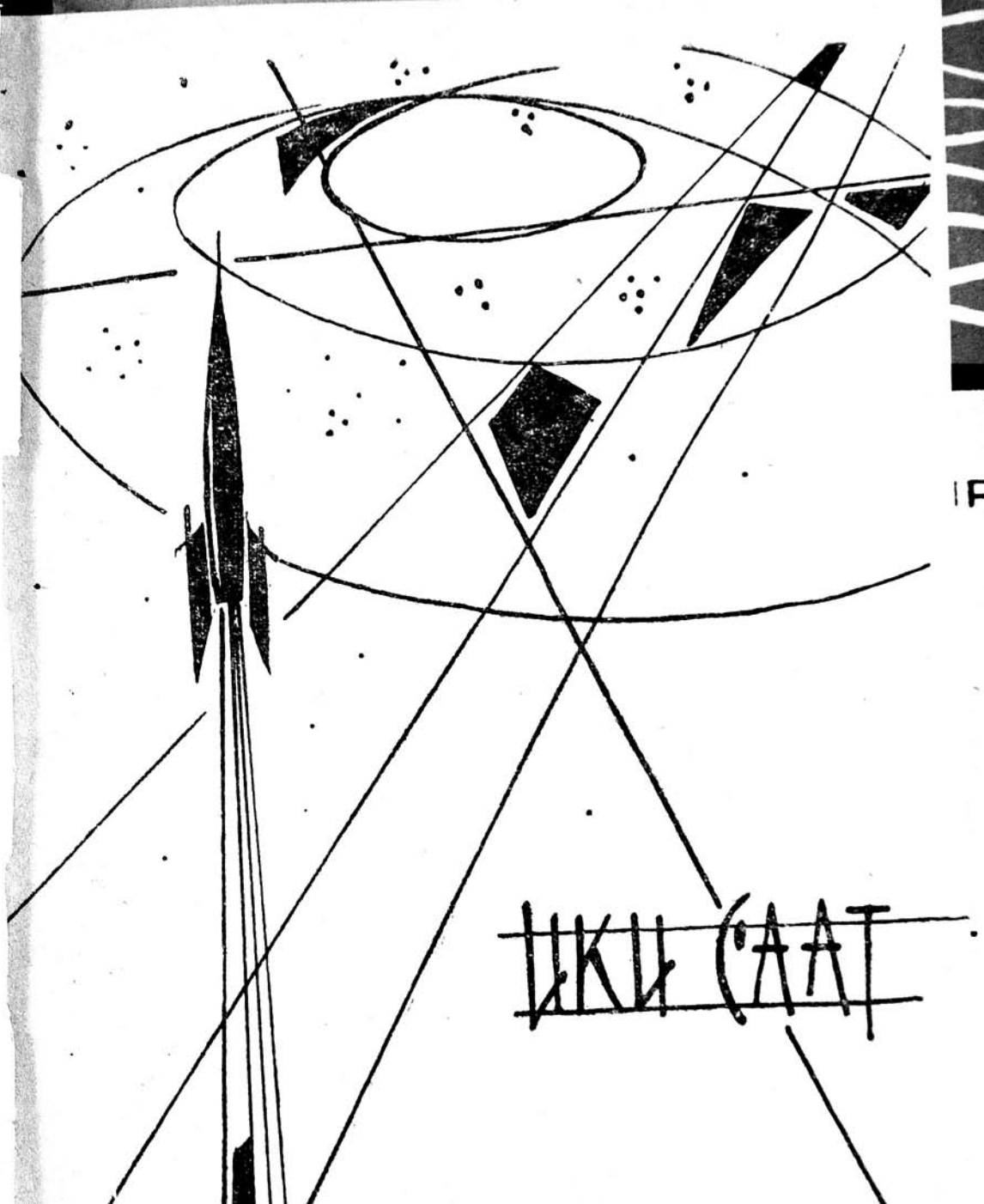
Бу мәчмуәдәки «Оғуллар вә јоллар» поемасы гәһ-
рәман әлчәзаирлиләрин азадлыг вурушмаларына һәср
олунмушдур. Кәркин драматик сәчијјә дашыјан бу
әсәрдә вәтәнини севән, империализмә нифрәт бәсләјән
нәчиб бир халгы көрүрүк. Шаирин һәм әсас һадисәләрин
тәсвириндә, һәм лирик рич'әтләриндә совет адамлары-
нын Әлчәзаир халгына бәсләдији рәғбәт һиссләри чох
көзәл ифадә олунмушдур.

Мән Ваһабзадәнин әдәби портретини јазмырам,
мәгсәдим онун поезијасына тәһлил вермәк дә дејилдир.

Мән жалныз ону демәк истәјирәм ки, Б. Ваһабзадә, сон дәрәчә сүр'әтлә артан, јарадычылығынын һәм мөвзу даирәсини кенишләндирмәјә, һәм дә мүстәгил бәдии үслубуну јаратмаға инадла чалышан вә бунун үчүн дә кет-кедә охучуларын даһа да рәғбәтини газанан көр-кәмли бир шаирдир.

Тәнгидчиләр, адәтән лирик вә епик әсәрләр јарадан шаирин бу жанрлардан һансында даһа артыг мүвәф-фәғијјәт газандығыны тә'јин еләмәјә мејл көстәрирләр. Ваһабзадә, һәр ики жанрда ејни дәрәчәдә тәләбкардыр. Онун јарадычылығы өз фикри — бәдии истигамәти е'ти-барилә мүасир совет ше'римизин баш хәттинә садигдир вә бу јолда шаир даһа бөјүк наилијјәтләр көзләјир. Мәним буна һеч бир шүбһәм јохдур.

Мехди Хүсәјн

ИКИ СААТ

БАРМАГЛАР

Бармаглар, бармаглар!
Нә гәдәр ишиниз, әмәлиiniz вар!
Китаб жазырсыңыз, от чалырсыңыз,
Чалаг вурурсунуз, баг салырсыңыз.

Сиз чыртма да чалыб каһ ичин-ичин
Мә'сум бир көрпәни күлдүрүрсүнүз.
Чәкиб тәтијини каһ да түфәнкин
Жазыг бир инсаны өлдүрүрсүнүз.

Бармаглар пул сајыр, чичәк дә дәрир,
Бармаглар чан верир камана, тара.
Бармаглар, бармаглар јол да көстәрир
Набәләд јолларда јол азанлара.

Бармаглар галдырыр ән ағыр јүк дә,
Бармаглар чан верир даша, торпаға.
Үрәјин елчиси гызыл үзүк дә,
Бармаға тахылыр, бәли, бармаға.

Мүмкүнмү, мүмкүнмү сајмаг, бүсбүтүн?
Нәләрә гадирдир бармаглар јенә?

Бизим эсримиздә бармаглар үчүн
Jarаныб лап тәзә бир вәзифә дә...

Бир кичик дүмәни басмаг! Бу нәдир?
Басдыса, бу дүнја бир виранәдир.
Мәһв етмәк бәшәри, әрзи, һәр шеји,
Бир анда дүнјаны алт-үст ејләмәк!

Ишә бах! Бу бојда әрзин талеји, —
Бир кичик бармаға бәнд имиш демәк!

Инсан идракынын јаратдыглары
Инсан идракынын һәдәсиндәдир.
Кәлин ај инсанлар, бирләшәк бары,
Дүнјанын талеји мәнә, сәндәдир.

Нәләр көрмәмишдир бу гара торпаг,
Индичә сағалыр синә дағлары.
Бизим бирлијимиз кәсәчәк анчаг
Дүмәјә узанан о бармаглары.

Нојабр, 1962

КӨЈ—ЈЕР

Океанлар бухарланыр — көј көтүрүр,
Булуд олуб гатарланыр — көј көтүрүр.
Мил-мил олан бачалардан
Түстү галхыр заман-заман — көј көтүрүр.
Мејдан ачыр көјдә атом сынаглары —
көј көтүрүр.

Инсанларын саф һаваја чәкдирдији
бу дағлары — көј көтүрүр.
Һәр аһы да, аманы да — көј көтүрүр,
Јахшыны да, јаманы да — көј көтүрүр.
Јер нә версә — көј көтүрүр,
Јерин дәрди галхыр көјә.

Көј јағыш да сәпәләјир,
Јерин аһы, јерин оду сәнсүн дејә.

Феврал, 1963

Дәјишир донуну, дәјишир аләм
Дәјишир рәнкини бу гара торпаг.
Дәјишир илбәил мәним заһирим,
Мәсләким, әгидәм дәјишмир анчаг.

Вәтән торпағындан јаранмышам мән,
Ше'римдир — Вәтәнин күл-чичәкләри.
Мәсләким — рәнкини дәјишдирмәјән
Вәтән торпағыдыр әзәлдән бәри!

1962

СӘАДӘТ НӘДИР?

Достум Нәсир Садыгзадејә

27369 Сәадәт нә демәк?.. — бу суалла мән
Өзүмү чох јордум, тапа билмәдим.
Сәадәт нә демәк?.. Бир тәләбәјкән,
Мәктәби ахыра вурмагдыр, — дедим.
Мәктәби битирдим, ишә дә кирдим
Сәадәт бумудур? Јох, бу дејилмиш!
Бөјүк даһиләри охујуб көрдүм
Чохлары севкини сәадәт билмиш.

Севдим! Кечә-күндүз јандым шам кими
Изтираб... Көз јашы... Мин ган, мин гада.
Тапмадым јенә дә сәадәтими,
Ешгин әзаблары ширин олса да...

Евләндим... һәсрәтә сон гојмаг үчүн,
Гуртарды о ширин изтираблар да.
Инди дә, гајғылар артды күнбәкүн
Дедим: — Ај сәадәт, һардасан, һарда?

Сәадәт үфүгмүш... әл чатмаз она,
Ајдын көрүнсә дә о, бизә кендән.
Арзулар сығышмыр онун јолуна,
Сәндән узаглашыр јеридикчә сән.

Сејр едиб јахыны, каһ да узағы
Бир аз сечә билдим гараны ағдан.
Јахшы көрмәк үчүн уча бир дағы
Кәрәк сән бахасан она узагдан.

Евләндим... һичрана сон гојмаг үчүн
Гуртарды һәсрәт дә, хош интизар да.
Инди дә гајғылар артды күнбәкүн.
Дедим: — Ај сәадәт, һардасан, һарда?

Бәлкә дә сәадәт елә будур, бу:
«Һардасан, һардасан, кәл-кәл» — демәкдир.
Бәлкә дә сәадәт өмрүмүз боју
Нәјисә... көзләмәк... һеј... көзләмәкдир.

Тапдым сәадәти, дара дүшәндә,
Алыб өз күчүмү хәјалларымдан.
Кимәсә... нәјәсә... һардасә... мән дә,
Кәрәк олдуғуму билдијим заман.

Чыраг ол! Нуруну артыр күнбәкүн
Һәр јердә һәјатын боғ зүлмәтини.
Мәнчә чыраг олуб башгаларыјчүн
Јананлар тапыбдыр сәадәтини!

Апрел, 1962

ЗӘҢМӘТИМИЗ

Аллаһ дејә-дејә мин ил, милјон ил,
Дикилди инсанын көзү көјләрә.
Әввәлчә хәјалы кәзди сәманы,
Һәлә кетмәсә дә өзү көјләрә.

Јазды зәкасынын тәнтәнәсини
Инсан ајағынын изи көјләрә.
Демә аллаһымыз зәһмәтимизмиш,
Учалтды торпагдан бизи көјләрә.

Нојабр, 1961

ИКИ СААТ

Илк космонавт Ж. Гагаринэ

Хэжаллар фөвгүнэ учалдыгча сэн,
Күлдү инсанлығын ешги, нијјэти.
Икичэ саатын ирадэсиндэн
Жаранды бир өмрүн эбэдијјэти.

Алгыш шэрэфинэ, алгыш мин кэрэ,
Сэн еј фэзаларын илк вэтэндашы!
Сэнин хүнэринлэ дэјди көјлэрэ
Торпагдан учалан инсанын башы.

Һансы дүјгуларла ики саат сэн
Доландын башына анамыз јерин?
Бу ики саатла асылыб көјдэн
Чатдын арзусуна милјон иллэрин.

Сэнинлэ бэрабэр учалды мин-мин
Зэкалар, үрэклер о јүксэклијэ.
Нечэ философун, нечэ алимин
Гэлбини өзүнлэ апардын көјэ!

Бу ики саатда сэнин һэр анын
Бир шэрэф кэтирди анамыз јерэ.
Мин ил јердэн көјэ бахан инсанын
Көзлэри көзүндэ галхды көјлэјэ.

Сиррли китаблардыр көј галын галын,
Милјон илэ јазмыш ону кайнат.
Элифбасы олду бу китабларын
Өмрүндэн вердијин бу ики саат.

Бизимчин јенидэн көјлэр доғулду,
Инди ајры көзлэ бахырыг она.
Бу ики саатын бир чаваб олду
Мин алим өмрүнү суалларына.

О ајаг дэјмөјөн, көз ишлэмөјөн
Фэзаја тарихин илк сөзү олдун.
Галханда, бешинин достујдунса сэн,
Енэндэ — дүнјанын эзизи олдун.

Хэжаллар фөвгүнэ учалдыгча сэн
Күлдү инсанлығын үлви нијјэти.
Икичэ саатын ирадэсиндэн
Жаранды бир өмрүн эбэдијјэти.

Мај, 1961

УЧАЛЫГ

Галхыб зирвэсинэ уча бир дағын
Бурдан сејр едирэм энкинликлэри.
Гэрибэ дүјгулар һеј ахын-ахын,
Сүзүлүр гэлбимэ бајагдан бэри.

Сонсуз кенишлијэ, бу энкинлијэ
Бахыб нэфэс алыр адам дэриндэн.
Учмаг истэјирсэн учалыб көјэ
Дағын көз гаралдан зирвэлэриндэн.

Тэмиз дағ напасы... габарыр синэ
Дағын зирвэсиндэ бир гарталмыјам?
Бахыб тэбиэтин кенишлијинэ,
Дүшүнмэк, дүшүнмэк истэјир адам.

Ахыр далға-далға гэлбимэ ишыг
Һэр дэфэ чыханда уча дағлара.
Дејирэм, нэ гэдэр сығышдырмышыг
Кениш гэлбимизи дар отаглара.

Кенишлик ичиндэ һеч олармы ки,
Үрэк дэ, арзу да кенишләнмэсин!

Дејирэм, елә бир үрэк вармы ки,
Көзэллик өнүндэ чошуб динмэсин?

Елә бил гаршында дајаныб сэнин
Көзэл бир лөвһэси Бәһлулзадэнин.
Дилиндэн бу сөзлэр чыхыр әлбәәл:
«Һејранам, бу һүснэ, мән дэ һејранам.
Нэ гэдэр кенишсэн, нэ гэдэр көзэл,
Ај мәним Вэтәним, ај мәним анам».

Нэ көзэл көрүнүр дагдан бу јерлэр,
Гыврылыб этәкдэ булуд сүрүнүр.
Узагдан баханда кәндлэр, шәһэрлэр
Нечә бир-биринэ јахын көрүнүр.

Узагдан баханда еләдир елә,
Чох көзэл көрүнүр һәр шеј чаһанда.
Ән чәтин, ән узаг арзулар белә
Сәнә јахын кәлир кендән баханда.

Бир кәндэ мин дэфэ ашағыдан бах,
Ону тамам-камал көрә билмәзсэн.
Једди кәнд, үч шәһәр көрүрәм анчаг
Бу дағын башындан бир бахышла мән.
Бу Ханлар, бу Кәнчә, бу Шых, бу Тағлы,
Бу Азад, бу Моруд, бу — Гарадағлы.

Овчумун ичи тәк көрүрәм ајдын,
Бир шеј јайынмајыр нәзәрләримдән.
Узаглар нечә дэ јахынмыш јахын!
Чүнки учадајам, учадајам мән!..

Эфсус, бөјүдүкчә эмәлләримиз
Хырда дујғулара бә'зән баш әјдик.
Дејирәм, һәмишә һәјата да биз
Уча зирвәләрдән баха биләјдик!

Ијул, 1961
Һачыкәнд

СӘМӘНДӘР

Од-алов гушудур сәмәндәр гушу,
О нә көј гушудур, нә дә јер гушу.
Аловлар ичиндә јаныб јашајыр.
Јаныб јахылмағы о, һәјат сајыр.
Јашар, од ичиндә көз јанан кими
Өләр, о јанмагдан усанан кими.
Ичиндән од тутуб јанмаса күн дә,
Һәјат мәһв олмазмы бу јер үзүндә?!
Еј көнүл, сән дә јан сәмәндәр кими
Јашат диләјими, јашат ешгими!

Јанвар, 1963

**КҮРДҮН БАШЫ ӘЛИЛМӘЗ
ДАҒЛАР КИМИ**

Җазычы достум Алтаҗа.

Сән еј әрәб әскәри,
Унутма ки, бир заман,
Мәһкум идин сән өзүн...
Мәһкум етмәк истәрсән
Өзкәсини сән бу күн?

Әнкәл олуб чыхма сән,
Бу күн јолуна күрдүн?
Голларындан гырдығын
О паслы зәнчирләри
Вурмагмы истәјирсән
Јохса, голуна күрдүн?

Зәнчирини голундан
Гырмаг истәјән заман,
Күрд дә сәнә гошулду
О, сәнә јолдаш олду.

Ахыр алыб һаггыны
Сән тәзәдән доғулдун.
Нијә јахшы күнүндә
Јаман күнүн достуна
Сән бу күн дүшмән олдун?

Сөјлә һара тушланыб
О топ,
О танк,
О мәрми?
Дүнәнки гардашынын
Башына од сачанда
Әлин титрәмәјирми?

Азадлыгдыр, азадлыг,
Бу күн давасы күрдүн.
Әл чатмаз дағлар олмуш
Доғуландан бу јерә
Јурду, јувасы күрдүн.

Бәлкә дә азадлығы
Јаратмыш дағлар өзү.
Ән гәдим күрд дилиндә
Азадлыгмы демәкдир,
Јохса ки, бу «күрд» сөзү?

Күрд дағлара чәкилмиш
Онун азадлығына
Хәтәр дәјмәсин — дејә.

Күрд дағлара чәкилмиш
Дағлар кими башыны
Һеч вахт әймәсин дејә.

Әймәкми истәјирсән,
Сән о вугарлы башы?
Јох, јох! Бу мүмкүн дејил
Әтәјиндән төк дашы!

Сән мәсләк гардашынла
Пејманыны гырма кәл.
Азадлығын јолунда
Галдырдығын силаһы
Азадлығын үстүнә
Сән бу күн галдырма кәл!

Ән бөјүк чинајәтдир
Азадлығыға гәсд етмәк
Бу күнаһа батма кәл.
Азадлығыға, вичдана,
Ешгә күллә атма кәл!

Сән өзүн дә бир заман,
Ахы әсир олмусан,
Илләрлә сојулмусан,
Әсарәтин дадыны
Јахшы билирсән өзүн,
О зүлмү, ишкәнчәни
Нечә рәва билирсән
Өзкәсинә бәс бу күн?..

Ијун, 1963

ВӘТӘНДӘН — ВӘТӘНӘ

Аразын
бу тајы Вәтәним,
о тајы Вәтәним.
Вәтәни көрмәјә аманым јох мәним.
Бу нечә вәтәндир?
Көрмәдим үзүнү
Чатсам да бу јаша

Өмрүндә бир дәфә
Бәс салам вермәзми
Гардаш да гардаша?
Бу гәмим, бу дәрдим дағлардан ағырды
Аразын сујуна гарышыб ахырам
Фүзули һәсрәтлә гүрбәтдән Вәтәнә бахырды,
Мән исә...

Вәтәндән — Вәтәнә бахырам,

Октјабр, 1962

АД КҮНҮ

Оғул, фәјда јохдур биз гојан аддан,
Өзүн һүнәр көстәр, өзүн ад газан.

О. Сарывәлли

Бу күн ад күнүндүр ај Азәр балам,
Адынла бәрабәр учаласан сән.
Бу ады һәдијјә вермишик сәнә,
Истәрәм, һәјатда ад аласан сән.

Вәтәнин адыјла чағырдым сәни,
Сәнә Вәтәнимин адыны гојдум.
Онун һәр гәмини, һәр севинчини,
Ај оғул, синәмин башында дујдум.

Атанын ән бөјүк ешги, мурады,
Ше'ри дилә кәлиб «Вәтәндир!» — деди.
Азәр, көрпә балам, сәнә бу ады,
Мән вердим, бәлкә дә Вәтән вермәди.

Бүлбүл чәһ-чәһ вуруб охумаздымы
Она бүлбүл ады гојулмасајды?

Күл бу гәдәр көзәл гохумаздымы
Мәкәр онун ады күл олмасајды?!...
Ады да, саны да әмәл учалдыр
Ад сәни галдырмаз, сән ады галдыр!..

Атан фәрәһләнсин әмәлләриндән,
Вәтән чајларындан күч алсын сәсин!
Сән елә јаша ки, анамыз Вәтән,
Сәнә өз адыны һалал ејләсин.

Март, 1959

ГАЛИЛЕЈ

Деди: — Јер фырланыр... инанмадылар.
Онлар она күлдү, о, да онлара.

Деди: — Һәгигәтә шүбһәнизми вар?

Дедиләр: — Һагг дејән чәкилир дара.

О деди: — Фырланыр, фырланачаг јер,
Буна күлсәниз дә, күлмәсәниз дә.

Јердән дәрс көтүрүб өләнә гәдәр
Мәкәр фырланмырыг һәјатда биз дә?...

«Фырланыр» — Сөзүлә о, күчлү инсан
Гырды мөвһуматын сәрт бузларыны.
Әглин балтасыјла вурду башындан,
Сындырды өкүзүн бујнузларыны.

Милјон ил дедиләр: — Гашга өкүзлә
Чатыбдыр шөһрәтә, шәрәфә дүнја.

Деди: — Јер фырланыр... анчаг бу сөзлә
Таныды өзүнү илк дәфә дүнја!

Галилеј «фырланыр» — Дејәндән бәри,
Учалды, көјләрдән јерләрә бахды.

Һәр чүрә ујдурма әфсанәләри,
Әглин аловунда јандырды јахды.

Јер фырланыр, — дејә о, чәкди фәрјад,
Сөзүнүн күчүнү өзү дә билди.
Елә бил, бир анлыг сусуб каинат,
Бу ики кәлмәјә гулаг кәсилди.

Деди: — Јер фырланыр — гарышды аләм
Јер дурду, фырланды мәсчид, кәлиса,
Деди: — Јер фырланыр, елә бир бу дәм
Тәзәдән чәкилди чармыха Иса.

Деди: — Бу һөкмүмә инанырам мән,
Кәрәк дәјишилә дүнјанын ады.

Деди: — Јер фырланыр!... Бу ики сөздән
Папанын башында көј курулдады.

Деди: — Јер фырланыр... Бу икичә сөз,
Мин бир суал дүздү «Инчил»ин үстә.
Папа гәзәбләниб — Дағ басарыг биз —
Деди, — буну дејән о дилин үстә.

Дивана чәкдиләр алими дәрһал,
Дүнјаны дүшүндү, ешгини анды.
Бөјүк Чорданону јандыран тонгал,
Көзүнүн өнүндә кәлиб дајанды.

Мүгәддәс китаба әл басыб һәмән
Деди: — Шәкким јохдур, бу китаб һагдыр.
Анчаг дүзү будур; демәсәм дә мән,
Јер елә фырланыр, фырланачагдыр!

Гэлбэ бах, ешгэ бах!..

Горхуб өлүмдэн,
О өз мөсләкиндән кери дөнмәди.
— Һәјатын наминә сүрүнмәрәм, мән,
Мөсләкин наминә өләрәм, — деди.

Бәшәр тарихиндә бәлалы инсан,
Ики гүтб өнүндә чох дајаныбдыр.
Һагдан јапышанлар кечиб һәјатдан,
Һәјатдан гопмајан һаггы даныбдыр.

Бу һүнәр өнүндә баш әјирәм мән.
Өтән заманларла фикрим өпүшдү.
Өлүм ајағында, «Әнәл — һәгг!»¹ — дејән
Мәним Нәсимим дә јадыма дүшдү.

Галилеј! Һәләлик кәшфин бир јана!
Онун гијмәтини алимләр биләр.
Сән һагдан дөнмәдин һәјат намына,
Бундадыр бөјүклүк, бундадыр һүнәр!

Мај, 1963

¹ Әнәл — һәгг — әрәбчә «мәнәм аллаһ» — демәкдир.

КИБЕРНЕТИКА

Машын китаб охујур,
Машын «дүшүнүр», «дујур».
Чәкир һесабыны да
Нечә-нечә тонларын,
Минләрин, милјонларын.
Демәк вармыш онун да
Дүшүнән инсан кими
Зейни, үрәји, чаны.
Демәк јахын заманда
Машын әвәз едәчәк
Тамам-камал инсаны?!..
О ше'р дә јазачаг,
О маһны да дејирләр.
Анчаг дејә билмәрәм.
Нечә олачаг онун
Дүзәлтдији ше'рләр...

Көр идрак һара чатды?
Машины ким јаратды?

Инсан! Бах јенә инсан!
Ешг олсун сәнә, инсан!
Демәк јахын заманда,
Силмәјәчәк бир даһа
Инсан алын тәрини,
Машына тапшырачаг
Бүтүн әмәлләрини!
Инсан өз нифрәтини
Сөзсүз, тапшыра биләр
О дујғусуз машины,
Машын да од јағдырар
Инсанларын башына.
Мәһәббәти бәс нечә?..
Бурда дајан, бурда дур!
Бу дүнјанын өзү дә
Мәһәббәтә борчлудур!
Еј инсан, мән һејранам,
Һејраңам, камалына —
Ешгинә, амалына.
Инсафла де, тохум да
Даша әкиләрми неч?
Инсан, мәһәббәтини
Дујғусуз машинлара
Тапшыра биләрми неч?

*Ијул, 1962.
Нуха*

ТӘЈЈАРӘДӘН ЈЕРӘ БАХАНДА...

Учур, дағыдараг булуду лај-лај,
Тәјјарә көјләрин једди гатында.
Ачылыб өнүмдә мәним тајбатај,
Кениш гапылары каинатын да.

Нечә дағ, нечә дүз, нечә кәнд, шәһәр
Өтдүк... Биз һаваја галхандан бәри.
Қибрит гутусудур елә бил евләр,
Ишыг дирәкләри — кибрит чөпләри.

Қичилир көзүмдә учалдыгча мән,
Сылдырым дағлар да, кен дәрәләр дә.
Тәјјарә елә бил асылыб көјдән,
Елә бил дајаныб дурдуғу јердә.

Донуб өз јериндә һәр тәпә, һәр дүз
Тәјјарә галхдыгча анбаан көјә.
Бахырам әгрәбә...
Саатда беш јүз,
Бәс нијә билинмир бу сүр'әт, нијә?

Нә гэдэр жүксәјә галхса да... јемчүн,
Гуш кәрәк јенә дә торпаға енсин.
Учан тәјјарәнин, сүзән бир гушун
Сүр'әти бошлугда нечә билинсин?..

Көјдә нә ағач вар, нә дәрә, нә дағ,
Нәјлә тутушдураг сүр'әтимизи?
Бу кениш дүнјада нисбәтдир анчаг,
Бири-биримиздән ајыран бизи.

Тәјјарә ғажалар, дағлар ашдыгча
Шүтүјүр... Галмајыр һавада из дә.
Тәјјарә торпаға јахынлашдыгча
Билинир күчүмүз, сүр'әтимиз дә...

Хәјал көјләрдәдир, үфүгләрдәдир,
Ешгимиз арзумуз, сүр'әтимиз дә,
Күчүмүз, чәкимиз, гијмәтимиз дә
Јердәдир, јердәдир, анчаг јердәдир!..

Ијун, 1963
Нуха

ИНСАН

— Гурудан чох-чохдур бу дүнјада су,
Бәс нијә дүнјанын ады јер олду?
— Инсандыр шөһрәти бүтүн аләмин,
О, јердә јашады, јердә доғулду.

Сентјабр, 1963

АҒЫЛ — КӨЗ

Јерин лајлары кими,
Көјүн гатлары кими
Фикрим ачылыр һәрден
Көз өнүмдә гатбагат.
Шејләрин эн кичији —
Атом зәррәчикләри,
Эн бөјүјү — каинат.
О да көзлә көрүнмүр,
Бу да көзлә көрүнмүр.
Белә өтдү эсрләр,
Тәбиәтин вердији
Көз ачизмиш нә гәдәр...
Инсан о кичиклији,
Инсан о бөјүклүјү
Көрмәјә чох чан атды,
Өзүнә көз јаратды.
О микроскоп јаратды,
О телескоп јаратды.
Чох еһкамлар дағылды,
Чох гурғулар позулду.
Эсримиздә
Ағыл дөндү көз олду.

Август, 1963

СҮР'ӘТ

Бир заман варды,
Верс ағачларыны саја-саја,
Үч күнә кедәрдик
Москваја.

Дарыхардыг,
Бу сүр'әтин ләнкилијинә,
Сонра учдуг сәккиз саата,
Дарыхдыг,
Дарыхдыг јенә...
Инди үч саата кедирик
анчаг

Јолун узунлуғу
Јенә дарыхдырыр бизи,
Ишыгдан алмаг истәјирик
сүр'әтимизи.

Јох!
Бу сүр'әт дә бизә јенә аздыр, аз!
Бу сүр'әт
Фикримизин сүр'әтинә чатмаз.

ЧОХ ДА ӨЈҮНМӘ КИ...

Еј көнүл, мөһкөм ол, кешмәкешлөрдө,
Чох да өјүнмә ки, мән ағыллыјам,
Ағылсыз ишими билдијим јердө
Мән ән ағыллыјам, әң ағыллыјам!

Сентјабр, 1963

КИМДИР МӘНИМ ДҮШМӘНИМ?

Кимдир мәним
Эн горхулу дүшмәним?
Қаш биләјдим буну мән.
О зәрбә вурмамышдан
Кәсәјдим јолуну мән.
Кимдир мәним —
Дүшмәним?
Јахшымы гојуб
Јаманымы данышанмы?
Јох!
Ејбләrimi дејиб
Архамча күләнми?
Јох!..
Мәним нөгсанларымы
Мәндән јахшы биләнми?
Јох! Јох! Јох!
Онларын көзләрини
Тахајдым өз көзүмә.
Өзкәләрин көзүјлә
Бахајдым мән өзүмә.

Бачарсајдым буну мән
Бу дүнјада нә дәрдим...
Мән онда өз-өзүмү
Даһа јахшы көрәрдим.
Онда ејибләримә
Өзүм дүшмән олардым;
Көрсәјдим өз-өзүмү,
Онда мән, мән олардым!
Аһ!.. Мәни мәнән көзәл
Көрә билән достларым,
Архамча гәһ-гәһ чәкиб
Мәнә күлән достларым,
Күлүн, елә күлүн ки,
Чатсын гулагларыма
Сизин күлүшләриниз.
Јаманымы данышын,
Елә данышын ки, сиз
Мән дә хәбәрдар олум.
Данышын, гојмајын ки,
Мән өзүмә вурулум.
Ән горхулу дүшмәнин
Кәләрәм өһдәсиндән;
Анчаг өзүм өзүмлә
Бачара билмирәм мән,
Бачара билмирәм мән,
Өзүм өз әлләримлә
Бир күн бал ичирәмсә,

Бир күн зәһәр ичирәм.
Мән һәјат јолларындан
Ајагларымла дејил,
Әгидәмлә кечирәм.

Апрел, 1960

БЕТHOВЕН HAГГЫНДА ШE'PЛЭP

«Oну һәр күн динләмәжә һазырам»
(B. И. Л е н и н, Бетховенин
«Апассионатасы» һаггында)

1. ТАЛЕЈИН СӘСИ

(Бешинчи симфонијаны динләркән)

Көнлүндә дүнјалар кәлди баш-баша:
O, илһам алмады инилтиләрдән.
Сөjlәди инсана: «Јаша, сән јаша!
Көjlәрдән әл көтүр, ајрылма јердән...»

Өзү һәр чәфаја дөшүнү кәрди,
Сарсыда билмәди эзаблар ону.
Инсан гүдрәтинә гијас кәтирди, —
Һөнкүрән көjlәрин курултусуну.

Өзүнә инамы артды күнбәкүн,
Әјилиб тутмады һеч бир әтәкдән,
Өзү ағласа да өзкәләријчүн
Севинч нәғмәләри јазды үрәкдән.

Деди: амансыздыр һәјат, еј инсан,
Дөјәчәк гапыны тале, һәр заман.
Үзүн күлмәјәчәк бир анлыг сәнин,
Талејин һөкмүнә әкәр гул олсан...

Өзү гул олмады... өмрү бојунча
Чарпышды... Илһамы һәјатдан алды.
Талејин сәсини кендән дујунча
Онун гапысыны о, өзү чалды.

Чалды о гапыны... чалды: таг-тараг!
Һәлә үстүнә дә јазды адыны.
Тале кар еләди ону... ишә бах!
Сәсә һәсрәт гојду сәс устадыны!

Тале кар еләди ону... O, јенә
Чевирди өмрүнүн варагларыны.
Өз чылғын, үсјанкар нәғмәләријлә
Кар етди талејин гулагларыны!

Март, 1962

2. БИPЧӘ НӘФӘP

Бирчә нәфәр бәјәнмәди
Бетховени Венада:
O, ујмады нә шөһрәтә, нә ада.
Деди, бунлар әфсанәдир,
Илһамынын гапысыны
Кечә, күндүз о дөјдү.
Бетховени бәјәнмәјән
Бетховенин өзүјдү.

3. ФАЧИЭ-МЭЗНЭКЭ

О, кар олду; неч кэсин
Ешидэ билмэдији
Чох сәси о, ешитди.
Фачиэлэр ичиндә
Јашаса да өлөндә
Деди: «Мэзһэкэ битди».
Заман ону инчитди,
Оса өмрү бојунча
Инчитмэди бир кәси.
Дәрд ичиндә јашады,
Јазды севинч нәғмәси.
Далса да өз-өзүнә
Көјү, јери дүшүндү,
О, тәк-тәнһа јашады,
Өзүнү дүшүнмэди,
Өзкәләри дүшүндү.

4. МИН СУАЛЫ, СӨЗҮ ВАР

О, сүкунәт ичиндә өмрүнү баша вурду,
Онун үчүн һәјат да, каинат да сусурду.
Сусурду әсән күләк, сусурду ахан булаг.
Гәлбинин сәсләрини ешидирди о, анчаг.

Динләјирди сәсләри,
Бир чавабсыз суалды бу сәсләрин һәр бири.
Сәсләр «даныш, дин» — дејир.
Бу сәсләрин илки дә, сону да «Нечин?» дејир.

Сәсләр дөнүр суала

Суаллар да чүрбәчүр,
Сәсләр өзү дүшүнүр, бизи дә дүшүндүрүр
Бу сәсләрдә топланыр

Бүтүн бәшәријјәтин
дәрди, ешги, мәлалы.

Гопуб бирчә үрәкдән мин үрәјин суалы:
Доғулдуғу о күндә,
Чахыр илдырым кими әсрин башы үстүндә.
О, сүкунәт ичиндә өмрүнү баша вурду,
Онун үчүн һәјат да, каинат да сусурду.

Јарадандыр о, анчаг,
Ешитмәјә лүзум јох...
Һәр јеничә јаранан ахы јохдан вар олур.
Һәм дә јарадан заман,
Сәнәткарлар һәмишә
Онсуз да лал-кар олур.
Онун нәјинә кәрәк кәнар сәсләр, суаллар
Онун өз үрәјинин өз суалы, сөзү вар.

5. МАТӘМ МАРШЫ

Дејирләр, о, һәјата көзләрини јуманда
Венада көј курламыш, јағыш јағмыш бир
анда.

Өмрү боју јаратды көјләрин нәғмәсини —
О, көј курултусуну, о, илдырым сәсини.
О, өлөндә сел кими ахыдыб көз јашыны,
Тәбиәт өзү чалды онун матәм маршыны.

Март, 1962

БУ КҮНДЭН ЈАПЫШ

Јашадығын күн ки вар; о, һәјатын өз сәси!
Дүнәнин нөгтәсидир, сабаһынса көлкәси!
Көлкәни тутмаг чәтин! Бу күнүндән бәрк

јапыш,
Бах кечдијин јоллара көр өмрүндән нә
галмыш,
Вахт атлы, биз пијада... күнләр өмүрдән
кедир.

Дүнәнин әлдән чыхыб, кери дөнән дејилдир.

Феврал, 1961

КАРВАН КЕДИР

Хинәбәндин учујла силиб көз јашларыны,
«Әлачым нәдир...» — дејә
О, јанашды дөвәјә.
Анчаг минә билмәди.

Бир дә дөндү архаја, о гышгырмаг истәди,
Јох! Јох!.. Динә билмәди...
— Сарван көзләјир сәни,
Тез ол!.. — дејә гәзәблә
Әри сүздү Нанәни...

— Ахы чијәрпарамдан ајрылыб кизличә мән
Нечә кедим, нечә мән?

Сөзүм јохдур, бизимлә кәсдин һаггы саламы,
Кәл гојуну гузудан ајырма, вер баламы.
Вер баламы апарым, дәрдимә дашлар ағлар,
Сәнин арвадын да вар, сәнин ушағын да вар.
Бәс мән јазыг нејләјим, тәк баламы вер мәнә.
Ону сәнә вермәјиб, верибдир көјләр мәнә.

Баламы мәнә версән

Аллаһа да хош кедәр, бәндәјә дә ај киши,
Горх аллаһдан!

Јамандыр бу фәләјин кәрдиши!

Ана налэлэриндэн гоча Мәммәдтағынын
Түкү дә үрпәрмәди,
— Оғул мәнимдир, — деди!

Бир кәнарда дајаныб бу сөһбәти динләјән
Гара көзлү гызчығаз,
Дили сөзлү гызчығаз
Гачды дүз евә сары,
Онун бу аддымлары,
Ујујан гоча Шәргин
Гулағына — «галх!» — деди.
Өз-өзүнә бах! — деди...

Ағласа да гызчығаз, боғараг көз јашыны,
Јухусундан ојатды балача гардашыны.

— Фәтәли, чан Фәтәли,
Кедир анан, Фәтәли!

Ушаг галхыб јухудан гачды бир баш күчәјә,
— Мән дә кедирәм, — дејә.

Чајын бәнди гырылды,
Ашды, дашды,
чағлады.

Ана басды бағрына күнаһсыз көрпәсини
Һөнкүр-һөнкүр ағлады.

Бу наләјә, бу сәсә, санки дашлар әриди,
Даш үрәкли кишинин үстүнәми јериди?..
О динмәди, кириди.

Ана-бала көрүшдү... Дәвәләр ләнкәр вериб
Дәрһал галхды јериндән.
Зынгыров сәсләриндән

Фәтәлинин гәлбинә бир думанлы гәм ахды.
Ушаг јоллара бахды,
Узаг јоллара бахды.

Карван кедир... Карван јох,
Вәтәнимдән вәтәнә нурлу бир вичдан кедир.
Бу заманын ичиндә замана үсјан кедир.

Карван кедир... Карван јох,
Мин белә карванларын дәрдинә һәмдәм кедир,
Бир дәвәнин үстүндә бөјүк бир аләм кедир.
«Аллаһу әкбәр!» — дејә сарван дуа охујур,
Астадан һәзин-һәзин.

Хаминәдән Шәкијә узанан бир вәтәнин
Дәрдләринә јаначаг,
Бөјүк бир үрәк кедир,
Мин арзу, диләк кедир.

Сарван нә биләјди ки,
Ахырынчы дәвәдә,
Балача кәчавәдә
Апардығы о ушаг
Тапындығы гајәни,
Инди әзбәр дедији отуз ики ајәни,
Јандырачаг, јахачаг!

Карван кедир арамла...
Дәвәләр галха-галха, дәвәләр енә-енә
Дәвәләрин бу аста, бу ләнк јеришләринә
Амансыз дүшмән кедир
Ахырынчы дәвәдә,
Балача кәчавәдә...
Карван кедир арамла...

Бу арамлы јеришдә бөјүк бир сүр'әт кедир,
Әталәтә, ләнклијә кин кедир, нифрәт кедир!..
Нә јахшы ки, Фәтәли Хаминәдә галмады,
О, әсири олмады,
«Һәмән хакәм ки, һәстәм» — дејән донуг
һәјатын,

Дүшдү башга һәјата.
Учалтды һәјат ону,
Елин гадир оғлуну..
Гардашына гызчығаз
«Галх!» демәклә заманын
чағрышына гошулду.
Ушаг илә бәрабәр
Чәһаләт јухусандан
Шәрги ојатмыш олду...

Октјабр, 1962

ТАР СӘСИ

(Һачы Мәммәдова)

Бу нә шикајәтдир, бу нә наләдир,
Гопур һәзин-һәзин симдән, билмирәм.
Онун сөзү нәдир, суалы нәдир,
Кимә килејләнир кимдән, билмирәм.

Санки бизә дејир: «Бош өтүр анлар,
Сөјлә, нејләјирсән, өмүр јарыдыр...»
Бу чансыз симләрдән гопан фәғанлар
Һәјатын һәјата суалларыдыр.

Сентјабр, 1962

Адамлар ичиндә дарыхырам мән,
Узаныр... Күнүм дә кеч ахшам олур.
Мән тәк олан заман фикирләримин
Һәр бири јанымда бир адам олур.

Март, 1963

БОРЧ

Јығылдылар кәлдиләр,
Низамла әјләшдиләр,
Бир финчан чај ичдиләр
Мәрһумун арвадына
«Башын сағ олсун» — дејиб
Дағылдылар, кетдиләр.
Бир һәфтә ахшам-сәһәр
Долду, бошалды отаг...
Өлүләрин өнүндә,
Дириләрин көрәсән
Борчу бумудур анчаг?

Јанвар, 1962

КӨЗЭЛЛИК ӨНҮНДЭ

Абдулла, бир дајан, машины эјлэ
Мүмкүнмү а гардаш, бу мэнзэрэјлэ
Үз-үзэ дурмамаг, саламлашмамаг?
Көзэллик өнүндэ ашыб-дашмамаг?

Өмрүмүз өтөјди бу јерлөрдө каш,
Эјлэ, динчлик верэк бир аз машинына.
Дүнја дағылмаз ки, нолар а гардаш,
Бир аз кеч чатарыг мэнзил башына.

Охгај!.. Навадакы сафлыға бах бир,
Көнүл тэзэләнир, чан тэзэләнир.
Заман элдән кедир, ону сахлајаг.
Дөшлөрө сәпилән күллөрө бир бах!

Ирасыг чәкибдир гашына күллөр,
Аһ, јаман көзлөрдән јашына, күллөр...
Инди сүр! Јүзлө јох, минлә дэ сүрсән,
Вахты габаглаја билмәјәчәксән!

Анчаг о анда, —
Көзэллик өнүндэ фикрә даланда
Вахты бир анлыға биз габагладыг,
Онда машины јох, вахты сахладыг.

Мај, 1962

АНА ҺӘДИЈЛӘСИ

Анам намаз үстә эл ачыб көјә
Аллаһа јалварыр «ја рәббим! — дејә:
— Сәнсэн хәлг елијән бу көјү, јери,
Чандан ширин олур бала, ај аллаһ.
Сән мәним өмрүмдән кәсиб илләри,
Баламын өмрүнә чала, ај аллаһ!

Бу нәдир? Арзуја, диләјә бир бах,
Көр бир нәләр кечир ана гәлбиндән?
Чохдур бу дүнјада һәдијјә... анчаг
Өмүрдән һәдијјә көрмәмишәм мән.

Истәрәм, бир ана, бир бала сөзү
Лүғәтдә сөзләрин өнүндә кедә.
Уча олдуғундан аңанын өзү
Учадыр, бөјүкдүр һәдијјәси дә.

Чохдур һәдијјәләр инсан адына:
Гијмәтли зијнәтләр, гијмәтли дашлар,
Ана һәјат верир өз өвладына,
Һәм дә өз өмрүндән өмүр бағышлар.

Август, 1962

Нуха

ӨЛЧҮ

Ушагларын үстүнә тез-тез гышгырыр ана:
— Гачма!
— Күлмә!
— Jүjүрмә!
— Бир фарағат дурсана!
Ушаг чөлдә бајырда күлмәсин, jүjүрмәсин,
Jыхылмағын, дурмағын ләззәтини көрмәсин,
Бәс нејләсин ај ана?
Ушағы динч гојсана!
Гојсана ләззәт ала
Бу дүнјадан о бала!
Азад ушаг көнлүнә өлчү-бичи нә кәрәк?
Онсуз да бир вахт онун һәр иши өлчүләчәк,
Күлүшү өлчүләчәк, јериши өлчүләчәк...

Јанвар, 1963

БИР КҮЛ ИЛӘ ЈАЗ АЧЫЛМАЗ

Бир евдә ки, көнүл ағлар,
Тој-дүјүндән сөз ачылмаз.
Нәслик елә нәс кәтирир,
Аһ-амандан көз ачылмаз.

Нәфәси дә ал дәриндән,
Дағы ојнат өз јериндән.
Сәрчәләрин ләпириндән,
Гар үстүндә из ачылмаз.

Үрәјимиз олду шан-шан,
Алдығымыз бу јарадан.
Һәр өтәрки маңәрадан,
Үрәкләрдә көз ачылмаз.

Дүшүндүкчә арам-арам:
О тај үчүн көјнәр јарам,
Чох да ки, мән Бәхтијарам,
Бир күл илә јаз ачылмаз.

Нојабр, 1961

САХЛА, САХЛА ФЫРЧАНЫ

Рэссам Одтакина

Рэссам чэкир шэклими,
Гурумушам
Мэн онун өнүндэ шэкил кими.
Каһ чэкир, каһ да силир,
О каһ ирэли кэлир.
Каһ керијэ чэкилир.
Бахыр, чэкир тэзэдэн.
Онун үчүн инди мэн
Чансыз даш парчасыјам.
Јаныр өнүмдэ рэссам,
О, чан вермэк истэјир
Чансыз даш парчасына.
О јарадыр, јашајыр
Һэсэд чэкирэм она,
О, мәнимлә јашајыр,
Јашамырам мэн анчаг.
Инди нэјәм? Мэн нэјәм?
Оду сөнән бир очаг.

Рэссам мәни гурудуб
Тәрпәнә дә билмирәм.
Даныша да билмирәм,
Мэн динә дә билмирәм.
Һеч дуја да билмирәм,
Дүшүнә дә билмирәм,
Донуб фикрим, дүшүнчәм
Инди мәним елә бил.
Јох! Јох! Јелә вердијим
Анлар, өмүрдән дејил
Дајан! А рэссам, дајан!
Дүшүнмэдән, дујмадан,
Бирини диндирмэдән,
Биринә һај вермэдән
Јашамаг, јашамагмы?
Рэссам! Сахла фырчаны.
Чэкдијин о шэкилдә
Ешгим, диләјим һаны?
Сахла! Сахла, фырчаны!
Јох, јох! Даһа өнүндә
Даша дөнән дејиләм.
Буну бил ки, а гардаш,
Чэкдијин мэн, дејиләм,
Наһаг зәһмәт нә кәрәк!
Сән мәни јаратдығым,
Јашадығым анда чэк!
Сән мәни дүшүнәндә,
Сән мәни дујанда чэк!

Мај, 1963

Күнүн өмрү
Өз вахтында узаныр,
 Өз вахтында көдөлир.
Вахтында ахшам кедир,
Вахтында күндүз кәлир.
Һәжатын түлүү да
 Бу гануна дүз кәлир.
Инсан дүнјаја кәлир
 Доггуз ај тамам олчаг.
Бу нәдәндир, өлүмсә
Неч кәсин һәжатына
 Вахтында кәлмир анчаг...

Январ, 1963

ОТУЗ ЈЕДДИ ЈАШЫМ

Отуз једдим тамам олду,
Бир чичәк дә солуб дүшдү
Бу күн өмрүн чәмәниндән.
Баша вурдум.
 Отуз једди саат кими,
 Отуз једди илими мән.
Јај гуртарыр, пајыз кәлир,
Сачларыма гыров дүшүр.
Үзүмдәки бу гырышлар нә дејир бәс?
Јаващ-јаваш сојујурму ешг, һәвәс.
Јох, јанылдым мән нә гәдәр!
Үзә дүшүр, гәлбә дүшмүр
Гочалығын нишанәси о чизкиләр.
Үрәк ки, вар һеч бир һөкмә рам олмајыр,
Инсан өзү гочалса да,
 үрәји јүз јашында да гочалмајыр..
Бу вахтадәк мин кәрә мән,
Бахдым өтән илләрә мән,
 күнләрә мән.

Күнләр нечә ал-элвандыр
Һәр бириндә бир тәлатүм, бир маңәра!
Нечәсинин рәнки ағдыр,
Нечәсинин рәнки гара.
Өмүр јолу — каһ енишдир, каһ јохушдур.
Нечәсинин әли долу,
Нечәсинин әли бошдур.
Нечәсиндә фәрәһим вар,
Нечәсиндә кәдәрим вар.
Нечәсиндә нечә-нечә хәтәрим вар.
Јашадығым бу илләрин, бу күнләрин,
Һәрәсинин бир сәси вар,
Бир рәнки вар.
Һамысынын башындаса
Арзуларын чәләнки вар.
Јол кедирәм... Өмүр јолу...
Јох, јанылдым!
Арзуларын, үмидләрин јолудур бу.
Отуз једди илдән бәри,
Мән тапмышам бу јолларда
Арзулары, үмидләри...
Бу јолларда чичәк ача
Кәрәк арзум, диләјим дә.
Јолун сону һәјатдадыр,
Башланғычы үрәјимдә...
Оғул одур, бирләшдирә бу јоллары,
Отуз једди пиллә галхдым,
Өмүр јары, јол да јары,
Арзулар да һәлә јары.

Һәр ил тәзә бир арзуја күнүл вердим,
Һәјат чалды отуз једди симдә мәни.
Аһ, ким билир, нә көзләјир,
Отуз сәккизимдә мәни.
Кечмиш — дүнән олса белә.
О — узагдыр, кәлмәз әлә,
Кәләчәксә — чох јахындыр,
Јүз ил сонра олса белә.
Ахы екиз гардашыдыр
Кәләчәк — хош үмидләрин, арзуларын.
Күнүл, сән дә она сығын!
О нә гәдәр узаг олса,
Јенә ахыр кәләчәкдир.
Һәр шеј, һәр шеј јыхылса да
Галан јалныз кәләчәкдир.
Зәһмәт олду мәним андым.
Күнләримә јенә јандым.
Дүшүнүрәм: — Нә газандым
Отуз једди ил ичиндә?

Утанырам доғрусу мән
Һәдәр кечән күнләримдән.
Даш-кәсәк дә кәлир бә'зән
Дағдан енән сел ичиндә.

Күнләримә сапа дүздүм,
Дәрди говдум, гәмә дөздүм.
Нијә бә'зән гангал үздүм
Долашсам да күл ичиндә?

Ше'р одуна билир аләм:
Каһ алышыб, каһ сөнүрәм,
Бирчә буна өјүнүрәм: —
Хар олмадым ел ичиндә,
Отуз једди ил ичиндә.

Јанвар, 1963

ЈАҒЫШ ВӘ ТОРПАГ

Дағларын башындан энди булудлар,
Јарпаглар үстүндә динди булудлар,
Јағыш чисәләди... гарышды көј, јер.
Телини дарады чөлләр, бир анда...
Истидән говрулан күлләр, чичәкләр
Јуду әл-үзүнү јағыш сујунда.

Дәстә-дәстә ахан пәнбә булудлар,
Ағачлар башында бурулур, јағыр.
Көјләрин дөшүндән сүд әмир отлар,
Көјдән јағыш дејил, јохса нур јағыр.
Тәбиәт дирчәлди, һәјчана кәлди.
Күнәш күлүмсүндү дағлар башындан.
Торпаг чана кәлди, јер чана кәлди,
Тыпыр-тыпыр јаған јај јағышындан.

Јағыш фәрәһләниб өз әмәлиндән,
Деди: тәбиәтин чаны мәнәм, мән.
Еј торпаг, сәнин дә һүснүн мәндәдир;
Мәним гүдрәтимә де, сөзүн нәдир?

Сән нәјә кәрәксән күлсүз, чәмәнсий,
Бир чичәк ачармы бағрында мәнсий?
Сујумдан ичмәсә јер килә-килә,
Гуруча торпагла нејләјәр инсан?
Сән бу үрәк ачан көзәллијинлә,
Тәк мәнә борчлусан, мәнә борчлусан.
Сөјләди јағыша јер күлә-күлә:
— Достум, һаггы-сајы нә тезчә дандын?
Мәкәр билмәјирсән, сән өзүн белә
Мәним нәфәсимдән ахы јарандын.

*Август 1961,
Һачыкәнд*

ДАҒ ЧИЧӘКЛӘРИ

Чыхдым дағ башына бир сәһәр чағы,
Ајағым алтында дашлар да динди.
Мәнә көз еләди һәр күл јарпағы,
Үрәк тәзәләнди, чан тәзәләнди.

Ләчәкләр үстүндә баш-баша вериб,
Дағын гара халлы кәпәнәкләри.
Јаллара, дөшләрә халчамы сәриб
Ал-әлван нахышлы дағ чичәкләри?

Дәриб мән гохладым онлары бир-бир;
Бәлкә дә бурадыр о чәннәт өзү.
Бунларын бағбаны инсан дејилдир,
Тәбиәт өзүдүр, тәбиәт өзү.

Гәлбин мин севдалы бош сәси дејил,
Өзүндән көјәрән сөзү көзәлдир.
Охшары, тәшбеһи, көлкәси — дејил,
Дүнјада һәр шејин өзү көзәлдир.

Сүрүдәи кәнарда көрдүм бир чобан,
Отларын үстүндә дирсәкләнибдир.

Лалэлэр бојланыр јанагларындан
Папағы көзүнүн үстә енибдир.
Мәни көрән кими галхды јериндән,
Улдузлар төкүлдү кирпичләриндән.

—Бир ајры һүснү вар,—дедим—бу јерин:
Шаир бу дағлары салама кәлмиш.
Нә көзәл әтри вар күл-чичәкләрин
Елә бил дағлара әтир сәпилмиш.

Чобан күлүб деди: — Шаирәм мән дә
Сән дедин, күлләрә мән бир дә бахдым.
Бакыда үстүнә әтир сәпәндә,
Де ки, дағ күлүнү дөшүмә тахдым.

Ијул, 1961

КӨЈ КӨЛ

Достум Ә. Имамвердијә.

Көј көлә чох кәлмишәм,
Мүркү дөјән сулара
Бахыб чох динчәлмишәм.
Јајын оғлан чағында,
Бу дағлар гучағында
Сојугдан әсә-әсә,
Чох бахмышам Кәпәзә.
Бизим ана Көј көлүн
Һәр јеринә бахмышам,
Ахшамына бахмышам,
Сәһәринә бахмышам.
О ујујан сулардан
Мән ше'римә дәмадәм
Рәнк алмаг истәмишәм,
Сәс алмаг истәмишәм.
Көј көлүн һәр бучағы
Дағларыјла бәрабәр,
Сөзсүз бир ше'рә бәнзәр,
Сәссиз нәғмәјә бәнзәр.

Көрән көз, дуҗан үрәк
Имдада чатсын кәрәк,
Гоҗ долашсын бу јери,
О сөзсүз ше'рләри,
О сәссиз нәғмәләри,
Суларын гучағындан
Гопара билсин кәрәк!
Гопара билмәмишәм.
Дибсиз дәринликләре
Мән вара билмәмишәм.
Бу дүнјада эзәлдән
Једди сәс, једди рәнк вар.
Ән фүсункар көзәллик
Бу једдиләр ичиндә
Гәрар тутар, јашајар.
Бәс нечин әл атырам
Мән јахына, узаға!
Көј көлүн өз һүснүнү
Көчүрмәкчүн вараға
Сәккизинчи сәс — кәрәк,
Сәккизинчи рәнк кәрәк.
Ајры бир нәфәс кәрәк,
Ајры бир аһәнк кәрәк.
Көнлүмдәки ән инчә
Титрәк, һәссас телләре
Мән тохундум мин кәрә,
Көзәллијин өнүндә
Анчаг... дондум мин кәрә
Илһамын атәшинә

Донан гәлбим јанмады.
Ајлар кечди, ил өтдү,
Ше'рим дә јаранмады.
Әсир етди көзәллик
Илһамы да, сөзү дә.
Дедим: Бәлкә ше'рдир
Көзәллијин өнүндә
Донмағымын өзү дә!

Биз Көј көлә баханда
Јүз илин ләззәтини
Дујуруг ан ичиндә.
Сөздән, сәсдән кизләниб
Бу көзәлләр көзәли
Јатыр орман ичиндә.
Сулары инчи-инчи,
Ләпәси нарын-нарын.
О башыны сөјкәјиб
Ајағына дағларын.
Јатыр илләрдән бәри.
Јухулудур көзләри.
Саһилдәки гумлара
Астача ајаг басын,
Бизим дағлар көзәли
Јухудан ојанмасын,

Август, 1961
Һачыкәнд — Көј көл.

ДАҒЛАРЫН

Үстүндө аһы вар нечә гәрибин
Чешмәли дағларын, сулу дағларын.
Дөвләти, сәрвәти башындан ашды,
Јашыл јарпағыдыр пулу дағларын.

Һәр гара дашынын мин бир сирри вар,
Тарих дә јашыны ондан борч алар.
Билмәз јаш јетирән улу бабалар
Јашыны, сиррини улу дағларын.

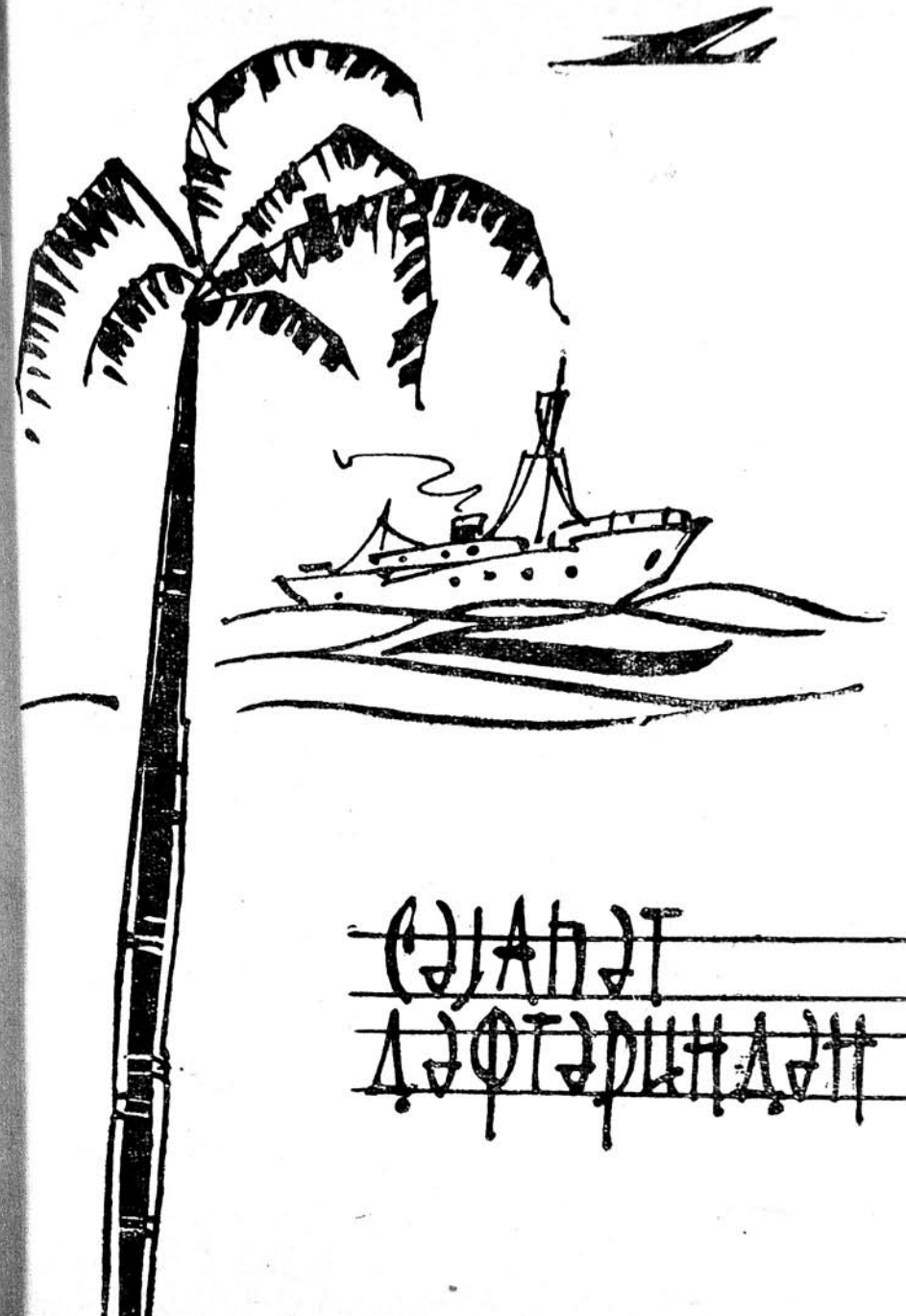
Көјләр нәрилдәјиб нә'рә тәпәндә
Һејранам дағларын һүснүнә мән дә.
Јағыш чисәләјәр шәһәрә, кәндә
Дөјәр зирвәсини долу, дағларын.

Дибини сел ојар, башыны рузкар
Сынмаз һеч ондакы эзәмәт, вугар,
Әјилмәз башыны өзү дик тутар,
Әјиләр, бурулар јолу дағларын.

Нечә ки, чалмасы башдан сүрүшдү,
Көрдүм сағы гаја, солу өрүшдү.
Ашыг Әләскәрин јолуна дүшдү,
Олду Бәхтијар да гулу дағларын.

Ијул, 1962

Нуха

СІАНІ
АФІРІАНІ

КӨЗЛӘРИМ

Чох шеј бәхш еләјиб тәбиәт мәнә:
Көрмәк, һисс еләмәк, ешитмәк, дујмаг.
Бу гоча дүнјанын сиррләринә
Бүтүн бу не'мәтләр бәс дејил анчаг.

Гурғушун асылар идракымыздан
Бир мә'на көзүлә бахсаг һәр шејә;
Үрәкләр алдадыр бизи чох заман,
Ағыл да ишләмир чох дәринлијә.

Јенә дә көзләрдир һәр шеји дүзкүн,
Һәр шеји ап-ачыг бизә көстәрән.
Дүнјаны азачыг дәрк етдијимчүн
Јенә көзләримә миннәтдарам мән.

Көзләрим шөвгүнү салыр дәринә,
Ачылыр өнүмдә көј вараг-вараг.
Гулаглар инаныр өзкәләринә,
Көзләрсә өзүнә инаныр анчаг!..

Март, 1961

АТЫЛМАЖАН ТОПЛАР

Даш барылар, галалар,
Бүрчләр, дурур јан-јана.
Онлар кешик чәкирләр
Султанын сарајына.
Топлар да тушланыбдыр
Даш барыдан шәһәрә.
Топлар бура кәләли
Атылыбмы бир кәрә?

Јох! Нијә дә атылсын?
Султанын бу дүнјада
Нә дәрди, нә гәми вар.
Ахы нијә атылсын
Ахы нијә, бу топлар?

Кәлмәләр јерлиләри
Чапыр да, талајыр да...
Султан һасар ичиндә,
Милләт исә бајырда..

Топлар да мүркүләјир,
Елә бил јаса батмыш,
Тәкәрләри әјилмиш,
Лүләләри пас атмыш...

Јадлар һүчум чәкдиләр,
Јадлар долду шәһәрә,
Паслы топлар динмәди,
Атылмады бир кәрә.
Султан өз аләминдә,
Султан өз кефиндәдир.
Ахы она нә вар ки,
Милләти нә күндәдир.
Топлар атылмады ки,
Султан диксинә биләр
Күлләләрин сәсинә.
Нијә зәһәр гатылсын
Кишинин нәш'әсинә...
Јадларын тапдағында
Вәтән олду тарымар,
Ахы нијә атылсын,
Ахы нијә, бу топлар?

Милләт өлүр ачындан
Лүт кәзир, үрјан кәзир,
Әчнәбинин өнүндә
Султан өзү мүнтәзир...
Өз дилиндән дә көзәл
Билир фирәнк дилини;

Ахы Парисдә алыб
Султан өз тәһсилини.
Арвады фирәнк гызы,
Өвлады да фирәнкдир,
Билмир эрәб дилини,
Ахы нијә дә билсин,
Бу дил кимә кәрәкдир?..
Султанын фирәнкләрә
Чох бөјүк һөрмәти вар,
Ахы нијә атылсын,
Ахы нијә, бу топлар?..

Вәтән әсир олубдур
Кәлмәләрин әлиндә...
Эрәбин өз елиндә;
Мәктәб фирәнк дилиндә,
Гәзет фирәнк дилиндә.
Елми-нүчум јарадан
Эрәб дили бәс һаны?
Галдырын мәзарындан
Бөјүк Әбүл Вәфаны.¹
Гојун о гоча лоғман
Тарихи варағласын.
Һаны Мүәри ше'ри?
Бу күнә ган ағласын!

¹ X әсрдә јашамыш бөјүк эрәб философу.

Султан өз сарајында
Гулаг асыр нәғмәјә,
Шәраб ичиб мәст олур
«Дүнја фанидир» — дејә
Онунчүн бу дүнјада
Бир гадын, бир шәраб вар
Ахы нијә атылсын,
Ахы нијә, бу топлар?
Топларын үстүндәки
Нишана бах, нишана,
Әчнәби өзү сатмыш
Бу топлары Султана.
Бу топлар мәмләкәти
Горумағ үчүн дејил,
Јада сатмағ үчүнмүш.
Јурду вериб өзкәјә
Раһат јатмағ үчүнмүш.
Бу топлар өзкәләрдән
Горумурмуш бу јери.
Өз доғма милләтиндән
Горујур өзкәләри.
Султан өзү бәхтијар,
Көзләри сүзкүн, хумар.
Ахы нијә атылсын,
Ахы нијә, бу топлар?..

Тетуан, феврал, 1961

КУНАҢСЫЗ МҮГӘССИРЛӘР

16 илдән чох Егин һәбсхана-
сында јатан ики мин һәфәр ју-
нан вәтәнпәрвәринә.

Ғитлерин өлүм јајан
Әли ганлы бајрағы,
Хач нишанлы бајрағы
Акрополун үстүндә
Нечә ил далғаланды,
Јунаныстан таланды.
Дөндү доланды дөвран.
Фашизмин бајрағыны
Акрополдан салдыран, —
Гәлби нифрәтлә долу
Ики мин јунан оғлу,
Дава гуртаран кими
Зинданда әсир олду.
Мүгәссири мәһв едән
Өзү мүгәссир олду.
Ғаггы пәрделәдиләр,
Халгын әсил достуна
Халг дүшмәни дедиләр.

Сәс јајылды һәр јерә,
Зинданлар вәтән олду
Вәтәни севәнләрә.
Әли, ајағы бағлы,
Ики мин јунан оғлу
Заманын бу чағында
Он алты илдир јатыр,
Зинданлар гучағында.
Сән бир дәрдә, зүлмә бах:
Көнүл
Көнүлдә дустаг!
Азадлыг вердикләри
О гоча Акропола
Бармаглыглар далындан
Онлар бахырлар бу күн,
Көзләри дола-дола...
Он беш јашлы бир оғлан —
Сөзү, сирри дәриндә;
Кәзир көзләри јашлы
Пиреј күчәләриндә.
Зинданын дөврәсинә
О доланыр дәмбәдәм.
Атасыјла өзүнүн
Арасында он аддым
Олар-олмаз, билмирәм.
Доғуландан бу јерә,
О, һәлә бирчә кәрә
«Ата! Ата!» дејилән

Эн эзиз бир инсанын
Үзүнү дә көрмәмиш...
О бир кәсә дәрдини
Јана-јана сөјләјиб,
Үрәкдән һөнкүрмәмиш...
Өзү өзүнә бир јүк,
Дәрди өзүндән бөјүк.
Оғул атаја һәсрәт,
Ата оғула һәсрәт.
Ајаглары олса да,
Он алты илдир онун
Ајағы јола һәсрәт.
Бу һәсрәтә дөзмәјиб
Оғул чан верди бир күн,
Јаз чағында өмрүнүн...
Он аддымлыг бир јолу
Ата кәлә билмәди,
Баласыны гәбрә дә
Јола сала билмәди.
Оғул дүнјаја кәлди,
Ата хәбәр тутмады
Бир шәһәрин ичиндә.
Дүнјадан кедәндә дә
Ата хәбәр тутмады.
Бир шәһәрин ичиндә...
Ата доғма оғлунун
Нә гәлбиндән кечәни,
Нә бир ишини билди.

Бу вәфасыз дүнјаја
Нә кәлишини билди,
Нә кедишини билди...
Баланын матәминә,
Јас тутуб ағламады.
Зинданлар гучағында
Өмрә өмүр јамады.
Әјилмәди о јенә
Вәтәни севдијиндән
Вәтәнин гучағында
Һәсрәт галды Вәтәнә!..

Афина, 1961 март,

БИР ҮЗДӨ ИКИ ДҮНЈА

Сағ тәрәфдән бахырам:
үзү күлүр һејкәлин,
Сол тәрәфдән бахырам:
көзүндән дамла-дамла
јаш төкүлүр һејкәлин...
Дүз гаршыдан бахырам:
нә күлүр, нә ағлајыр,
Дүнја эзабларындан
елә бил чан сахлајыр.
Елә бил биканәдир
дүнјанын һәр ишинә —
Әсрин кешмәкешинә,
заманын кәрдишинә...
Бир үздә ики дүнја
бир үздә ики аләм.
Бу нә һикмәтдир көрән,
һеч анлаја билмирәм?
Дүшүнүрсән: һәм күлүб
һәм ағлајан дәлидир,

Бу кимин һејкәлидир,
бу кимин һејкәлидир?
Һејкәлин үзүндәки
гырышлар дилә кәлди,
Дејәсән о данышды,
ја мәнә елә кәлди:
«Бир үзүндә күн батан,
Бир үзүндә күн доған,
Һәм гәлбиндә күл ачан,
Һәм гәлбинә гар јаған.
Күндүзүнү һәмишә
кечәләр тә'гиб едән,
Һәм дүнјада инләјиб,
һәм дүнјаны инләдән,
Адичә бир инсанын
һејкәлијәм... јахшы бах!
Һәјатын өз һүснүдүр
һәм күлмәк, һәм ағламаг».
Бу дүнјаја кәләли
Башы бәлалы инсан,
Бир күн шәрбәт ичирсә,
бир күн дә зәһәр удур...
Күлүшлә көз јашынын
арасында ојнајан
Бир саат рәггасына
бәнзәримиз јохмудур?

Истамбул,
феврал, 1961

ФЭРҖАД

Италијанын гəдим Помпеј
шəһəri Везуви вулканынын
пүскүрмөсіндөн мəһн олмуш-
дур.

Вулкан пүскүрдү бирдөн,
Бирчə анын ичиндə
 Эсəр белə галмады.
Мин иллик бир шəһəрдən...
Шəһəр кəјə соврулуб
 Јер илə јексан олду,
Мин илин јаратдығы
 Бир ана гурбан олду.
Дејирлəр, кəјлəр белə
 Үзүнə пəрдə чəкмиш,
 Кəрмəмəкчүн бу һалы.
Батды инсан арзусу,
 Батды инсан хəјалы.
Бир шəһəрин талəји
 Ахды бир улдуз кими.
Јанагларда күлүшлəр,

Додагларда кəлмəлəр
Донуб галды буз кими.
Фəрјад гопарды инсан,
Лалəлəрин бағрына
 Хал дүшдү бирдən-бирə
 Бу һəјбəтли нидадан.
Диксинди кəј дə, јер дə,
 Тəбиəт јаса батды.
Бу дəһшəтли бағырты
 Ахшам чағы кəјлəрин
 Синəсини ганатды.
Кечди иллəр, эсрлəр
 Һəр шəјə гадир инсан,
Јер үзүндə белəчə
 Чыхды мин имтаһандан.
Тəбиəтлə нə гəдəр
 Инсан үз-үзə кəлди,
Дəјүшдə каһ əјилди,
 Каһ дикəлиб дүзəлди...
Инсан гəлəбə чалды,
 Мин бир арзуја чатды,
Тəбиəтин өнүндə
 Гопардығы фəрјады
 Даш үстүндə јаратды:
О, диз үстə јыхылмыш
 Каинаты чағырыр
 Фəрјадыјла имдада,
Сол əли торпаг ешир,
 Сағ əлијсə һавада...
Үздəки дəһшəтə бах,

Горхуја, һејбәтә бах!
Доландыгча бу нәһәнк
 Һејкәлин дөрд јанына,
Ваһимәдән адамын
 Ләрзә дүшүр чанына...
Үздәки дәһшәтә бах!
Горхуја, һејбәтә бах!
Даш үстүндә јаранан
 Бу инсан фәрјадына,
Бахдыгча нәләр дүшүр
 Һәр баханын јадына,
Тәбиәтдән күчлүдүр
 Инсан әзәлдән бәри,
Помпејин бирдән-бирә
 Батмасына бахма сән,
Тәбиәтин гәзәби
 Мәһв етди бир шәһәри,
Дүнја дағыла биләр
Инсанын гәзәбиндән.
Инсан өз гәзәбијлә
 Инсанлығын көкүнү
 Кәсә биләр дүнјадан,
Бир дәфә өз әлиндән
 Фәрјад гопарар инсан,
Јенә додагларда сөз
 Үзләрдә күлүш донар,
Әмәли өз башына
 Чидар олан инсана
 Инсанын суалы вар:

Биз батан бир шәһәрин
 Ачысыны дүшүнүб
 Аһ чәкирик бу күн дә,
Әкәр дүнја батарса
 Бу дәрдә аһ чәкмәјә
 Бир нәфәр галачагмы
 Дағылмыш јер үзүндә?..

*Помпеј харабалары,
феврал, 1961*

СОРУШМА...

Сорушма, мән сәни нечин севмишәм,
Нечин жараныбдыр, нечин бу аләм?
Бир соруш, булудлар нечин бурулур,
Нечин о каһ жағыш, каһ булуд олур?
Бир соруш, бир соруш бәс нәдән белә, —
Далғалар өзүнү чырпыр сәһилә?
Бир соруш, әсәндә дәли күләкләр,
Нијә пычылдашыр, күлләр, чичәкләр?

Нечин севдијими билмәдән мән дә,
Севирәм, сеvirәм... инсан севәндә
Јалныз өз көнлүнүн сәсини динләр,
Нечин севдијини билмәз севәнләр.
Нечин севдијини билсә бир үрәк,
Севмәјир демәк,
Севмәјир демәк!

Јанвар, 1962

ҲАНСЫМЫЗ ЈОХУГ?

Тәкәм, тәкәм отагда,
Үшүтмәләр долашыр елә бил ки, чанымда.
Јанылдым!
Ҳеч олмајыб сәнсиз бирчә аным да.
Ҳачан тәк олмушам мән?
Мәним дүшүнчәләрим мәкәр сән дејилмисән?
Мәкәр кизләнмәјибми тахыл, сүнбүл ичиндә—
Әтир дә күл ичиндә?
Бизә бирдир јахын да, бизә бирдир узаг да.
Инди һансымыз јохуг билмирәм бу отагда?!

Јанвар, 1963

КӨЗҮН ДИЛИ

Гара көзләр,
Ала көзләр,
Гонур көзләр...
Нә гәдәр сөзләр
Дејилмиш мәдһинә көзәл көзләрин,
Шаирләр, инди дә мәнә сөз верин.
Горхурам көзләрин мән, көзәлиндән
Аман көз әлиндән, дад көз әлиндән!
Көздән һансы гәлбә дағлар чәкилмәз?
Көзүн дедијини дил дејә билмәз.
Ҳәм инчә, һәм дәрин дили вар көзүн.
Сөзүнү үрәкләр анлајар көзүн.
Мәләр, чыхмаса да үрәјин сәси,
Елә ки, һавада көзләр өпүшүр.
Ешгин дә илк оду, илк шәрарәси
Әввәлчә үрәјә көзләрдән дүшүр.
Көзләри мәдһ едән ше'р дә керчәк,
Көзүн өз дилиндә јазылсын кәрәк,
Бу дил мүәммадыр, бу дил чәтиндир,
Бу диллә динәни бу диллә диндир.

1961.

ЕШГИМ

Өмрүмә нур чилә, алыш, јан ешгим,
Руһум да, чаным да артыг сәнинди.
Мәним өз көнлүмдә доғулан ешгим,
Һаким кәсилибдир көнлүмә инди.

Август, 1963

СӘНИ КӨРҮРӘМ, СӘНИ

Мән һәмишә, һәмишә
Инанмышам ешгимә —
Аја инанан кими,
Күнә инанан кими.
Сәнә јахын олдуғум
Бир ан танымырам мән
Бизим һичранымызын
Башландығы ан кими.
Сәнинлә кечә-күндүз
Әјләшәрәм үзбәүз,
Сәни көрә билмирәм
Үзүм үзүнә бахыр,
Көзүм көзүнә бахыр,
Сәни көрә билмирәм.
Илләр һәсрәти кими
Бахырам дәнә-дәнә, —
Чатылмыш гашларына,
Инчә тәбәссүмүнә,
Сәни көрә билмирәм.

Елэ ки, ајрылырам,
Мэн гаршыја бахырам
 Сэни көрүрэм, сэни

Мэн архаја бахырам,
 Сэни көрүрэм, сэни.
Күнэ, Аја бахырам,
 Сэни көрүрэм, сэни...

Хэјалэн

Көзлэrimi

 Көзүндэн көтүрмүрэм,
Мэн өзүмэ бахырам,
Өзүмү дә көрмүрэм,
 Сэни көрүрэм, сэни!

Еј ајрылыг билмирэм
Нэсэн, нэсэн дејим сэн?
Сэн чисмэн ајрылығым,
 Сэн мәним севкилимлә
Мә'нәви бирлијимсэн.
Учан ганадларысан
 Арзумун, нијјәтимин.
Сэн дујан үрәјисэн
Сэн көрән көзләрисэн
 Мәним мәһәббәтимин!..
Елэ китабсан ки, сэн
Охумаг истәјәнләр
 Билир сон мәтләбини
 Сэни башлајан кими.

Мэн сәндән өјрәнмишәм
Бүтүн билдикләrimi..
Ајрылыг, хардан алдын
Бу гүдрәти? һөкмү сән?
Инсан дујғуларыны
Тәмизләјән, учалдан,
 Мәкәр сән дејилмисән?

Фүзулини инләдән,
Гејси дә Мәчнун едән
Мәкәр сән дејилмисән?
Кечмишә әл атмағын
 Нә лүзуму, билмирәм.

Мэн сәндән ајрыланда
Өзүмдән ајрылырам,
Анчаг тапырам сэни..
 Һеч өзүмү билмирәм.

Мэн ушаг дејиләм ки,
Һәр өтәрки дујғуја
 Көнүл верәм,
 Тез ујам,

Мэн ки, өз ешгими дә
Ајрылыға борчлујам!

Октјабр, 1963
Москва

ЈОХ ДУШМҮРЭМ, ГАЛХЫРАМ

Эн уча мәртәбәдә јашајырсан...
Чох көзәл!
Мәни бу пилләләрлә
Имтаһана чәкмә кәл!
Јох, јох!
Мәнә демә ки,
Муғажат ол өзүндән,
Чыхма бу пилләләри
Хәстә үрәјинлә сән!
Јох!
Онлар јормур мәни!
Бир аддыма галхырам
Галханда беш пилләни.
Дүшәндә бир пилләни
Беш аддыма дүшүрәм.
Дүшүрәм... Јох дүшмүрәм,
Санки јохуш галхырам.
Мәни јола салырсан:
Каһ өзүмә,
каһ да сәнә бахырам.
Дүшүрәм...
Дүшә билмирәм

Көјнәјим тондан ағыр,
Сыхыр мәни әјнимдә
Дүшүрәм..
Дүшә билмирәм
Сәнин бахышларынын
Ағырлығы чијнимдә.

Јох!
Мән пиллә дүшмүрәм,
Руһум дүшүр көјләрин
Мин-мин мәртәбәсиндән.
Һара кедим, билмирәм
Ајағыма долашан
Үрәјимлә инди мән?...
Дүшүрәм, хәјал кими...
Апарырам бејними,
Үрәјим сиздә галыр.
Кәдәрим јанымдадыр,
Фәрәһим сиздә галыр..
Мәним бу тәрс тәлејим
Көр нечә дә залымдыр,
Енишим — һичранымса,
Јохушум — вүсалымдыр.
Сәнин пилләләрини
Галхмаг нечә асандыр
Дүшмәк, енмәк чох чәтин!
Бу да мә'насыз дејил,
Һәр иши тәрсинәдир
Әзәлдән мәһәббәтин!..

Октјабр, 1963

СЭНИНЛЭ...

Өмрүн пајызында севдим, севилдим,
Елэ билирэм ки, илк баһарам мән.
Арханча сүрүнән көлкөнәм сэнин,
Һарда гэрар тутсан, орда варам мән.

Меј олсан, јанында бир гэдәһ оллам,
Күл олсан, чэтрини өпән меһ оллам.
От олсан, бир анда дөнүб шеһ оллам.
Дағ олсан, зирвәнә јаған гарам мән.

Башымы гојарам күндә јүз кәрә
Бир јол ајағыны басдығын јерә.
Ешгиндир учалдан мәни көјләрә,
Бу ешгин күчүнә миннәтдарам мән.

Севкијә һәдд гојмаг, дүзү күнаһдыр,
Чаһилин һәр иши, сөзү күнаһдыр.
Ешги күнаһ сајмаг өзү күнаһдыр,
Ким дејир, ешгимдә күнаһкарам мән?

Өзүн бир аләмсэн, ешгин бир аләм,
Сән олан көнүлдә нә кәдәр, нә гәм!
Сәнсиз бу дүнјанын ән бәдбәхтијәм,
Сэнинлә дүнјада бәхтијарам мән.

Декабр, 1962

ҺЕЈИФ

Нејиф о көзләрә, о бахышлара,
Өзкә бирисинә бахачаг һәмән.
Нејиф о илаһи, гөвси гашлара,
Сыначаг кәдәрли дүшүнчәләрден.

Нејиф о аловлу өтэн чағлара,
Учан, јад будаға тез гоначагдыр.
Нејиф күлә бәнзәр о додаглара,
Өзкә бир додаға тохуначагдыр.

Күлүм, һејиф сәнә, јазыглар мәнә,
Горуја билмәдим мәнәббәтими.
Өзүм билә-билә верирәм јенә
Өзкә бирисинә сәадәтими.

Август, 1960

Јенә бағлар о бағлардыр, фәгәт бағда күлүм
 Күлүм јохдур, бу дүнјада ајым јохдур, илим
 јохдур.

Заман дөнмэз өз һөкмүндән... Биз ајрылдыг,
Дилим бар вермэз ај достлар, дејәм ки,
тез ајрылдыг,
севкилим јохдур.

Чичәкләрдән, күләкләрдән мән аллам әтрини
Диләк өлмәз, үрәк өлмәз, севәнләрчин өлүм
jarын,
jохдур.

Күлүм, эңар гылындыла севәркән аҗры
 дүшдүк биз,
 Бу һәсрәтдән, бу мөһнәтдән даһа мүдһиш
 зүлүм јохдур.

Севиб јандым, күләк галхды, күлүм соврулду
эфлакә,
Мәни кәзмә бу дүнјада, одум сөндү, күлүм
јохдур.

Ағач јанса фәган ејләр, дејәр өз дәрдини
ашкар,
Демәкчүн дәрдами јарә, бәмим варса, зилим
јохдур.

Сәнинлә Бәхтијарам мән, ајым сәнсән, илим
сәнсән,
Бу дүнјада мәним сәнсиз ајым јохдур, илим
јохдур.

Октјабр, 1961

Ән үлви, тәмиз дујғудур инсанда мәнәббәт,
Өмрүн јолуна нур сәпир һәр анда мәнәббәт.

Дүнја да мәнәббәтлә дөнүр, фырланыр анчаг
Мәһвәр дә мәнәббәтди, бу дөвран да мәнәббәт.

Ад-сан да, шәрәф-шан да бир евладыдыр
ешгин,
Шөвкәт дә мәнәббәтди күлүм, шан да
мәнәббәт.

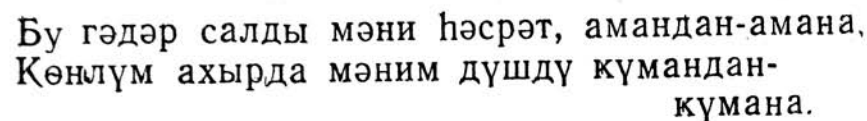
Мин јол де ки, сев! Севкидир инсаны учалдан,
Јох фәидәси, јохса әкәр чанда мәнәббәт.

Һәм зөвгүдүр, һәм чөврүдүр өмрүн, о,
һәјатын;
Инсаны учалдан да, гочалдан да мәнәббәт.

Дүнјаны көзәлләшдирир өз чилвәләријлә
Хошдур дујан инсана хәјалдан да мәнәббәт.

Мән Бәхтијар олдум о замандан ки, севилдим,
Мин чан јашадыр әзмлә бир чанда мәнәббәт!

Мај, 1963

Нечә алим җазыб өз дәрдини изһар еләди,
Ашигин дәрди фәгәт кечди замандан-замана.

Дэрдү-гэмдэн гуртарыб дүшдү көнүл һичр
одуна,
Елэјэк инди шикајэтми јамандан-јамана?!

Сәни көрдүкдә мән анчаг белә дил-дил
өтүрәм,
Бошалыр көйдә булудлар да доландан-
долана...

Демәрәм көрмәмишәм мән сәни чохданды
күлүм,
Көрүрәм сурәтини јалгыз оландан-олана...

Көнлүмүн үстә дүшән көлкәләр әл'ан
 силинир,
 Башымын үстүнә сән көлкә саландан-салаңа.
 Нечә јол вә'дә вериб әндә вәфа гылмады јар,
 Бәхтијар! Гәлбин ахыр дүшдү таландан-
 талана.

Сентјабр, 1963

— Елэ бахма гадан алым,
Һәр баханда көнлүм олур дилим-дилим.
— Нечә бахым?
— Елэ бах ки, мән дә сәнә баха билим.
— Бу мәним өз бахышымдыр,
Һардан алым тәзә бахыш?
— Дүзү мәндә чан галмамыш.
— Онда бахма!
— Нечә? Мәкәр бу мүмкүнмү?
Күлүм, мәндән нә тез бездин?
Әкәр сәнә мән бахмасам
Сән дә белә көрүнмәздин,

Август, 1962

ГЫСГАНЫРАМ МӘН

О, чалыр, нәғмәнин һәр халында сән,
Гәлбини, руһуну тапмысан дејән.
Унудуб заманы, вахты, мөканы
Хәјал дүнјасында мәчлис гурмусан.
Сәсләрин одуна әридиб чаны,
Өзүнү нәғмәјә гарышдырмысан.
Нәғмә алды сәни мәним әлимдән,
Сәни, нәғмәјә дә гысганырам мән.

Дајаныб күзкүнүн габағында сән,
Пәришан сачына дараг чәкирсән.
Арзулар, диләкләр тәмәннасыдыр
Бу гоча дүнјада һәр кәсин күлүм.
«Пәришанлыг зүлфүн өз гајдасыдыр,»
Һалы пәришанлар нејләсин күлүм?
Күзкү дә зөвг алыр көзәллијиндән,
Сәни, күзкүјә дә гысганырам мән.

Өмрүн јолларыны инамла кечдим,
Ахырда одланды бағрымын башы.

Ешгин чешмәсиндән бир дамчы ичдим,
Ахды селләр гәдәр көзүмүн јашы.
Бу дәрдә табламаг мүшкүл олса да,
Ешгсиз үрәји даш санырам мән.
Дүшмәсин араја күлүм, ган-гада,
Сәни, өзүнә дә гысганырам мән,
Даим өз-өзүнүн јанындасан сән,
Нејләсин һәфтәдә бир јол көрүшән?

Декабр, 1961

ШИРИН АРЗУЛАР

(Әлөкбәр Тағыјев бәстәләмишдир)

Гуш ганадла учар, инсан диләклә,
Јатыр һәр үрәкдә мин-мин арзулар.
Тутуб әлимиздән учалдыр бизи
Арзулар, арзулар, ширин арзулар.

Гәлбә нахыш салар һәр ешгин изи,
Диләкдир күлдүрән әмәлимизи.
Тәзә арзулар апарыр бизи,
Арзунун өзүндән доған арзулар.

Вәтән күнү күндән дөнүр күлзара,
Көр дүнәним һара, бу күнүм һара,
Апарыр даһа хош көзәл чағлара,
Битиб түкәнмәјир бир ан, арзулар.

1962

ХАНЭНДЭ ГЫЗ

(Элэкбэр Тагыјев бәстәләмишдир)

Тапмышам көнлүмүн сәсини сәндә,
Өтүрсән елә бил гуш ләһчәсиндә.
Сәнин көнүл ачан инчә сәсиндә
Булаглар чағлајар, ај ханәндә гыз.

Оху, оху бу аһәнкә күлләр әл чалыр,
Улдузлар да нәғмән үчүн јерә алчалыр,
Гој нәғмәндә көнүлләрин сөзү дил ачсын,
Оху, јенә гој үрәјин өзү дил ачсын.

Сән оху көнүлләр гој дилә кәлсин,
Арзулар јелкәни саһилә кәлсин,
Зил бәмә гарышсын, бәм зилә кәлсин,
Сәсиндән ким дојар, ај ханәндә гыз?

Елимин, күнүмүн өз фәрәһисән,
Бүлбүлдәнми алдын бу чәһ-чәһи сән?
Бу көзәл нәғмәнә дағлардан әсән
Күләкләр баш әјәр, ај ханәндә гыз.

1962

МАРАЛ

(Элэкбэр Тагыјев бәстәләмишдир)

Һүнәрдир кечирән бизи һәр оддан,
Олармы һүнәрә завал, ај Марал?
Әбәди шөһрәтә јетирди сәни,
Чәсарәт, шүчаәт, камал, ај Марал.

Алгыш камалына, алгыш мин кәрә!
Зәһмәтин тәмәлдир тој-дүјүнләрә.
Кәләчәк күнләрә, көзәл күнләрә
Апарыр көнлүнү хәјал, ај Марал.

Сәадәт һәр кәсин өз әлиндәдир,
Ишиндә, күчүндә әмәлиндәдир.
Көзәл күнләримиз һәлә өндәдир,
Сәниндир даһа хош игбал, ај Марал.

Синәндә күл ачыб нечә зәр нишан,
Бир бөјүк һүнәрдир, һүнәр, һәр нишан.
Өзүн газандығын бу шөһрәт, бу шан,
Сәнә һалал олсун, һалал, ај Марал.

1961

МҮМКҮНМҮ АЈЫРМАГ

(Романс)

Ај сүд кимидир... Бир ләкә јохдур бәнизиндә,
Јерләр дә чимир санки бу дәм нур дәнизиндә.
Мүмкүнмү ајырмаг о һәзин нәғмәни чајдан?
Мүмкүнмү ајырмаг ајы көјдән, көјү ајдан?
Кәл, кәл көзәлим, кәл кечәлим биз бу

чәмәндән,

Мүмкүнмү ајырмаг мәни сәндән, сәни мәндән?
Мүмкүнмү ајырмаг сөзү дилдән, дили сөздән,
Мүмкүнмү ајырмаг бу көзәлликләри биздән?
Һәр шеј көрүнүр инди бизә ајры бичимдә,
Һәр шеј әримиш бир-биринин санки ичиндә.
Көјләрдә дә, јерләрдә дә мин чилвәли бир
рәнк.

Руһумла тәбиәт нечә көр олду һәмаһәнк,
Биздән шур алан чанлы фүсункарлыг ичиндә
Јохлуг әријибдир елә бил варлыг ичиндә.

Маж. 1962

ДОДАГДА КӘЗ

Көнүл, долан ел-обаны,
О дағда кәз, бу дағда кәз.
Лејләк олуб јер ешинчә,
Сән бүлбүл ол, будагда кәз.

Һәр атәшә, ода јанма,
Сөзүн һагса ону данма.
Манат олуб хырдаланма,
Јагут кими бармагда кәз,

Әскик олма хејир-шәрдә,
Күн тәк көрүн сән һәр јердә,
Дујғу кими үрәкләрдә,
Нәғмә кими додагда кәз.

Сентјабр, 1963

БИРИ СЭНСЭН, БИРИ МЭН

Бир булафын ики көзү, —
Бири сэнсэн, бири мэн.
Бир алманын ики үзү, —
Бири сэнсэн, бири мэн.

Гоша симин титрэмэси, —
Бири сэнсэн, бири мэн.
Бир пэрдэнин ики сэси —
Бири сэнсэн, бири мэн.

Ачыг сэма, көј гуршағы, —
Бири сэнсэн, бири мэн.
Дан улдузу, сәһәр чағы, —
Бири сэнсэн, бири мэн.

Бу һәјат да ики рәнкдир, —
Бири севинч, бири гэм.
Севинч кимдир, кәдәр кимдир?
О һәм сэнсэн, һәм дә мэн.

Бу дүнјаја биз кәләли,
Һәм гәмик, һәм дә севинч.
Сән мәндәсэн, мән сәндәјәм,
Көзәлдир гәмдә севинч.

Ијул, 1962

ЈАДЫНДАМЫ?

(Романс)

Јадындамы өтән күнләр,
Ағач алты... булаг сәси.
Күнләр кечир... бизә галыр,
О күндәрин хатирәси.

Кәл гардашым, кечәнләри
Јада салаг дөнә-дөнә.
Өтән күнә күн чатармы
Чаласан да күнү күнә?

Јадындамы өтән күнләр,
Гәм чохалыр, өмр азалыр.
Үзүмүздә, алнымызда,
О илләрдән изләр галыр.

Сач ағарыр... гој ағарсын!
Гој вар олсун елләримиз.
Јенә ширин диләкләрдә,
Үрәкләрдә јашарыг биз.

Сентјабр, 1963

ПАЛЫД — ЈОНЧА

Бир палыдын дибиндән көјәрди, галхды јонча.
Бахды јан-јөрәсинә, бахды, бахды дојунча.
Көрдү отлар тәзәчә баш галдырыб чүчәрир,
Илк баһар дағ-дәрәјә јамјашыл халча сәрир.
Јонча бахды палыда,
Көрдү чылпагдыр тамам.
Уғунду гәһгәһәдән,
Деди: — Палыд, де, нәдән,
Бу күнә галмысан сән?
Палыд деди: — Гурудум мән гышын
шахтасында,

Кизләнмишдин сән онда.
Дөздүм, дөзәрдинми сән о човғуна, о гара?
Һазыр кәлиб чыхмысан сән ахы илк баһара.
Анчаг гана билмирәм

Буну билә-билә сән,
Нијә мәнә күлүрсән?

Јанвар, 1963

ГЭДИР

Мэзар дашы үстэ Сабирин
Бир ад көрдүм:
Гэдир!
Гәрибәдир.
«Фәрасәтли» бир оғул
Мисмарла дашы газмыш,
Өз — «мүбарәк» адыны
Сабирлә жанашы јазмыш.
Һәр икиси гафијәдир:
Сабир,
Гэдир!
Сән бир ишә бах, ишә,
Јазыг Гэдир ујубдур
Бу шәкли бәнзәјишә!
Вәтән наминә јанан —
Јандығыјчин әбәдијјәт газанан
Бир гәлбин көлкәсинә
Нечә сығынмыш Гэдир?
Көр шөһрәти нә гәдәр
Һавајы санмыш Гэдир.

Сабирә бу шөһрәти
Вермәдиләр, о алды!
Гэдир! Гэдир! Бу ады,
Елдә гэдир-гијмәтин
Билинмәдән өз атан
Сәнә һәдијјә вермиш.
Билмәдин нијә вермиш!
Јохса дүшүндүн ки, сән
Шан-шөһрәт дә беләчә
Өз-өзүнә көләрмиш!
Тарих јазды, ај јазыг
Онун адыны даша.
Деди: «Әбәди јаша!»
Бәс сән? Јаздын сән өзүн
Әбәди јашамаг истәдин,
Јашамадан бирчә күн!
Өзкәнин көлкәсиндә
Шөһрәт ахтаранларын
Агибәти беләдир.
Аман Гэдир, ах Гэдир!..

*Шамаһы
Мај, 1962*

ПОЕМААД

АҒЛАР КҮЛӨЖӨН

1. ҮСЈАН

«Һүммәт а вәтәндашлар!
Гејрәт, а вәтәндашлар!»
(С а б и р)

Баһар зәр гәләмилә
Нахыш вурур торпаға.
Гышдакы мәшәггәти
Унутдурур торпаға.
Шамаһыда Сабирин
Балача бағчасында
Әјләшиб ики јолдаш,
Ики дост, ики гардаш.

Сәһһәт, Сабир... ики гәлб
Сәсләнир, бир-биринә
Көкләнән симләр кими.
Бир нәғмәнин ешгинә
Бир динән симләр кими.

С ә һ һ ә т

Бәли, падишаһымыз
Тәзә бир фәрман вериб

О, өлүжө азадлыг,
Дирижэ зиндан вериб.

С а б и р

Ағыз јуммагдыр анчаг!
Бу да тэзэ фырылдаг!..
Чешмэлэр тэшнәсинә
Бирчә удум азадлыг,
Һарда, һарда галмысан,
Мәним сујум азадлыг,
Мәним одум азадлыг?!
Сәнсиз күлә биләрми
Үзүмүзә сәадәт?

С ә һ һ ә т

Нејләјәк, бир удум да
Удумдур... нечә лә'нәт!..

С а б и р

Мин арзу бәсләјирәм,
Мән ахы һәр нәфәсдә.
Ганадым вар, көјүм јох,
Нечә учум гәфәсдә?...

Азадлыг — сәһәримдир;
Күндүзүм, ахшамымдыр.
Ешгимдир, илһамымдыр.
О, дәнизим, јелкәним,

Әсил һаггымдыр мәним!
Нечә үмман јарадар
Аһымдан көјә галхан
Јалныз бирчә булудум?!
Нијә мәнә һаггымы
Версинләр удум-удум?
Хәјалым азад олсун,
Дүшүнчәм азад олсун.
Үрәјимин сөзүнү
Мән јазмаг истәјирәм,
Гој гәләм азад олсун.
Мән көрмәк истәјирәм
Көзләрим азад олсун.
Данышмаг истәјирәм
Сөзләрим азад олсун.
Гышгырмаг истәјирәм
Гој дилим азад олсун,
Додағым азад олсун.
Ешитмәк истәјирәм
Гулағым азад олсун.
Әсарәт зәнчирини
Мән гырмаг истәјирәм,
Голларым азад олсун.
Кәзиб бүтүн дүнјаны
Арзуму гулаглара,
Бағырмаг истәјирәм,
Јолларым азад олсун!

Истәјирәм азадлыг,
Мәни јердән көтүрән
Мөһкәм бир ганад олсун.
Истәмирәм азадлыг
Гуруча бир ад олсун!

Әләмләр бәстәсијәм,
Мин арзунун сәсијәм,
Мәнә дәрман нејләсин
Мән арзу хәстәсијәм.

Ичиб-ичиб дојунча
Азадлыг чешмәсиндән;
Сөндүрәјдим одуму.
Чешмәләр тәшнәсинә,
Өзүн сөјлә, нејләјәр
Сујун бирчә удуму?..

С ә һ һ ә т

Мәкәр көрмәмисәнми
Дамчы нечә даш дәлир?

С а б и р

Дәлир, чох јаваш дәлир.

С ә һ һ ә т

Дәгигәләр, саатлар
Ахыр дөнүб ил олур.

Дама-дама көл олур.
«Молла Нәсрәддин»ә бах,
Ону заман јаратды.
Мирзә Чәлил дамчыдан
Ахы үмман јаратды.
Инди о бөјүк әдиб
Сәни чағырыр, сәни,—
Дејә Сәһһәт чибиндән
Чыхартды мәчмуәни.
Заманын әсәбләри
Инди чәкилиб тарым.
Охуду илк сәјфәни:
— «Сизи дејиб кәлмишәм,
Мүсәлман гардашларым...»

.....
.....

Сабир јата билмәди
О кечәни сүбһәдәк.
Ачылды арзулары
Көзүндә чичәк-чичәк.
Нәдир һәлә билмирәм
Мән о кечәнин ады;
Бирчә буну билирәм
О кечә... аһ... о кечә
Тәк сәһәри доғмады;
Доғду көјү, јери дә.
Доғду бизә тәзәдән
Мирзә Әләкбәри дә.

Дан јери ағаранда,
О галхыб јатағындан
Ачды пәнчәрәсини.
Динләмәјә башлады
Бағчада «һоп-һоп» дејән
Шинәбубун сәсини.

Бу сәһәрә, бу сәсә
О нијә сәчдә гылды?
Ачдығы о пәнчәрә
Бағчаја ачылмады,
Ше'римизә ачылды.

Гәләм налә гопартды,
Кағыза дәјән кими
Бу сәс кағыз үстүнә
Дағ басды, од чиләди.
Бу сәс әсрләр боју
Јатан бабамы белә
Јухудан силкәләди.
«Јох, мән чығырмалыјам,
Јох, мән бағырмалыјам!
Көмәјимә, дадыма
Көјү чағырмалыјам,
Јери чағырмалыјам!
Мән бүтүн гајдалары
Ганунлары, сәдләри
Дағыдыб ғырмалыјам!

Һансы ганунда вар ки,
Өз сәрвәтин, өз варын
Өзүнә гәним олсун?
Дүнәнин јетим олсун,
Бу күнүн јетим олсун.

Һансы ганунда вар ки,
Өз елиндән оласан,
Өз дилиндән оласан;
Һәдәф дә сән оласан,
Күллә дә сән оласан?.

Һансы ганунда вар ки,
Бир халгын ана дили
Дилим-дилим кәсилә.
Од ичиндә јанасан
Сәнә јасаг едәләр,
«Јандым» демәји белә?..

Халгларын чәркәсиндә
Мән дә варам дејирәм.
Мән дүнјадан өзүмә
Әдаләт истәјирәм,
Һәгигәт истәјирәм,
Сәдагәт истәјирәм.
Мән «һүммәт истәјирәм,
Мән гејрәт истәјирәм...»
Мин илдир сирдашымыз
Әләм олду, гәм олду.

Нијә, нијә бәс бизим
Гејрәтимиз кәм олду.

Ярым бу тајда галды,
Ярым о тајда галды.
Тојум бурда чалынды,
Ярым о тајда галды.
Даһа бу эзаблара
Чанымда бир табым јох,
Мән тәпәдән дырнаға
Суалам... Чавабым јох...
Билмирәм өз әлимдән
Мән һара, һара гачым?
Бир әлим ганлым олду,
Бир әлимсә һарајчым!

Бизи хәлбирә гојуб,
Совурдулар һаваја!
Биз тоз олуб әләндик.
Мин илдир, анамыздан
Сүд јеринә гәм әмдик.

Инләдикчә, азалмыр
Дәрдләримиз даһа да
Үрәкдә көз-көз олур.
Бу һагдыр, ағладыгча
Киши гејрәтсиз олур.

Биздән сонра ојанан
Ала билди һаггыны,
Биз һәлә ағлајырыг,
Тарихин тәкәринә
Һеј үмид бағлајырыг.

Јох, мән бағырмалыјам,
Јох, мән чығырмалыјам!..»

2. ҮРӘК ВӘ ЧӨРӘК

«Артдыгча һәјасызлыг олур ел мүтәһәммил,
Һәр зүлмә дөзән чанлары нејләрдин, илаһи?»
(С а б и р)

Зәррәдә күллә бах!.. Ширван дедикчә
Ислам аләминә лағ етди Сабир.
Тијанда сабуну дағ еләдикчә,
Фикриндә заманы дағ етди Сабир.

Гаранлыг дахмада кечә сүбһәдәк
О, ишыг наминә јазды, јаратды.
Сабирин гәзәбли күлүшләриндән
Вәтән көјләриндә күнәш дан атды.

Бүтүн суалларын чавабларыны
Тапды илһамында, тәбиндә Сабир.
Бөјүк бир өлкәнин дәрдини јазды
Сабун тијанынын дибиндә Сабир.

Дүнјаја сығмајан фикирләрини
Заман, бир тијана бағламадымы?

О деди: — Анламаг истэсэн мэни,
Дүшүн лэгэбими, унут адымы!

Дүзү чох дүшүндүм... Тэхэллүсүнү
Нијэ Сабир гојду Мирзэ Элэкбэр?
Бөјүк кэлэчәјэ дикиб көзүнү
Демэк истәмиш ки, дөзән эзиләр!

Демэк истәмиш ки, Вәтән лаләдир,
Бағрынын башында гарасыјам мән.
Мүсәлман нә демәк?
Тәшбәһи-Сабир,
Ислам дүнјасынын јарасыјам мән!

Демэк истәмиш ки, сәбр едән инсан,
Дүнјадан әбәдән үзүлүшүбдүр.
«Шүкүр» — дејә-дејә бәдбәхт мүсәлман
Сәбрин лајласындан чәбрә дүшүбдүр.

Демэк истәмиш ки, заваллы Шәргин,
О сонсуз сәбринин касасыјам мән.
Чатыб хиртдәјимә даһа гәзәб, кин,
Сәбрим түкәнибдир, дашасыјам мән.

Дејирәм, анасы сүд дејил, она
Атәш ичирибдир өз дөшләриндән.
Ахыр көз јашлары һеј јана-јана
Сабирин јаралы күлүшләриндән.

Онун күлүшләри сәбирдәнми? Јох!..
О, кинин, гәзәбин гәһгәһәсидир.

Онун күлүшләри бир атәш, бир ох!
Сәбрә гылынч чәкән үсјан сәсидир!
Дәрдини халгыјла бөлүб ағлады,
О, күлүб ағлады, күлүб ағлады!

Чаһилә нә вар ки?.. Үрәкләр дәлән
Дәли гәһгәһәни бир күлүш санар.
Сабирин ше'рини охујуб күлән,
Нә вәтән анлајар, нә милләт ганар.

Бир күн фитва верди ахунд, минбәрдән:
Лә'нәтлә чәкилсин Сабирин ады.
О күнүн сәһәри гәссаб Мир Һәсән
Шаирә бир мисгал гујруг сатмады.

Ахунд тапшырды ки, Ширванда һеч кәс
Мирзэ Элэкбәрлә алвер етмәсин.
Ахундун әмриндән о, чыха билмәз
Бурада бир сиррли илләт вар јәгин.

Гәссаб билмәди ки, Мирзэ Элэкбәр,
Нечин дүшмән олуб мәсчидә, динә.
Гәссаб билмәди ки, гара кечәләр
О јазыб јарадыр ишыг наминә.

Гәссаб билмәди ки, динин, о «әзиз»
«Мүгәддәс» јолундан о нечин дөнүр.
Көһнә мүштәриси бу динли динсиз
Өзүнү дүшүнмүр, ону дүшүнүр.

Гәссаб билмәди ки, сел тәк чағлајыр,
Алышыб јарадыр о, ач гарына.
Гәссаб билмәди ки, о күн ағлајыр
Онун күлфәтинә — балаларына...

Гәссаб билмәди ки, дин тирјәкиндән
Чијәри лахталы, көзү хумардыр.
«Тәвәккүл» демәкдән, «шүкүр» демәкдән,
Ағзында дили дә чадар-чадардыр.

Чағырды елләри о, һагг јолуна,
Мәсләк јолчусуна ел «јолсуз» деди.
О, бөјүк инсаны гәссаб бир јана,
Өмүр јолдашы да баша дүшмәди.

Гәлби гәлбимиздә даим дөјүндү,
Јумулу көзләрә көз верди Сабир!
Јазды... Гаршымызда күзкүјә дөндү, —
Бизи өзүмүзә көстәрди Сабир.

Салды үрәјинә Сабир һәр шеји,
Мин илин дәрдини чәкди бир анда.
Јолунда чаныны гурбан вердији
Бәдбәхтләр дә ону анламајанда.

Сөзүјлә, ше'рилә о заман-заман
Донуг шүүрлара мин тохум әкди.
Дәмир чәкич алтда фәрјад гопаран
Дәмир парчасы тәк о, налә чәкди.

Гызылы дөјдүләр... һарај-һәширсиз
Јапыхыб мум кими еләчә галды.
Дәмири дөјдүләр... Гышгырығындан
Гулаглар тутулду, көзләр гаралды.

Гызыл деди: — Дәмир, сөјлә нәдир бу?
Мәни дә дөјдүләр ахы сәнин тәк.
Сәсимдән бир адам хәбәр тутдуму?
Дәмирсән, әзаба дөзәсән кәрәк.

Дәмир сөјләди ки: — О зәрбәләрдән,
Аһу-налә чәкиб ағламадым мән.
Бәдбәхт јаранмышам, мән а бәхтәвәр,
Сәни дәмир дөјдү, — өзкәси дөјдү.
Она ағладым ки, мәни дөјәнләр
Өзкәси дејилди, өзүмүнкүјдү.

Бир күн фитва верди ахунд минбәрдән.
— Лә'нәтлә чәкилсин Сабирин ады.
О күнүн сәһәри гәссаб Мир Һәсән,
Шаирә бир мисгал гујруг сатмады.

Сабун биширмәкчүн она јағ кәрәк.
Бәс инди нејләсин? О чох дүшүндү.
Нејләјә биләрди? О јалгыз, о тәк,
Дүкан да бағланды, очаг да сөндү.

О гаралан очаға
Баха-баха дүшүнүр.

«Јохса арзуларым да
Бу гаралан көз кими,
Очаг кими тез сөнүр?..
Јох-јох! Бу мүмкүн дејил,
Сөнән очагдыр анчаг.
Гэлбимдәки очагса,
Даһа бетәр јаначаг.

Јазырам, зәманәдән
Атәш, од уда-уда.
Көнлүмдәки очағы
Һеч сөндүрә биләрми
Дәрјаларын сују да?

Бәс бир бөлүк күлфәтим
Онларын һәр арзусу
Бу очаға бағлыдыр,
Ахы күлфәтим үчүн,
Көнлүмдәки очагдан.
Бу очаг марағлыдыр.

Бу очагла јашајыр
Евдәки лүт балалар,
Синәмдәки очагдан
Онлара нә фәјда вар...»
Милјонлары дүшүнән
Бөјүк бир гәлб саһиби;
Көзәрән көз өнүндә
Алышыр очаг кими...

Милјонлары дүшүнән,
Милјонларын јолунда
Әријиб мума дөнән
Милјон-милјон инсанын
Азадлыг јолларында
Чыраг олан, нур олан.
Милјонларчын доғулан,
Балача бир күлфәтин
Чөрәјидир, сујудур,
Милјонларын јолунда
Атәш удан, од удан,
Күлфәтинин јолунда
Зәһәр удур, ган удур.

Милјонлара дәрс дејән,
Мис-тијана баш әјир —
Бир балача күлфәти
Доландыра билмәјир.
«Јох! Јох! Бу мүмкүн дејил,
Сөнән очагдыр анчаг.
Көнлүмдәки очагса
Даһа бетәр јаначаг...»

Она јағ сатмадылар
Сабун биширмәк үчүн.
Үрәјинин јағыны
Әридәрәк күнбәкүн
Шаир јазды... Ше'рлә
Һаггыны анламајан

Наданлары бизлэди.
Үрәкләрин мин иллик
Пасыны тәмизлэди.
Сабун!
Ше'р!
Ишә бах!
Тәсадүфмү бу анчаг?
Һәр икиси тәмизлик!...
Сән бу тәсадүфдәки
Аһәнкә бах, мәғзи көр.
Сабун заһир үчүнсә,
Ше'р батин үчүндүр...
Сабундан әл чәкмәли!
«Бәс мән нечә доланым?»
Дејә о, фикрә далыр...
Әмәлләр, арзуларла
Јашајанда учалан,
Чөрәк дәрди чәкәндә
Көрүн нечә алчалыр...

3. ИМТАҢАН

«Заһидә! Кәл-сојунаг бир кәрә палтарымызы!
Чыхараг заһирә батиндәки әфкарымызы.
Һәр кәсин ағы гара исә утансын, а балам!»

(С а б и р)

О, һәгигәт наминә
Гәләм чалды... һәгигәт!
Сабун биширмәк — пешә,
Ше'р јаратмаг — сәнәт.

Сабун — чөрәк үчүндүр.
Ше'р — үрәк үчүндүр.
О, көнлүнү, ешгини
Вәтәнә, халга верди,
Чөрәји дә үрәклә
Газанмаг истәјирди.
— Нечә?
— Мүәллим олмаг!
Көрпәчә үрәкләри
Пәрвазлајыб учурмаг!
Онларын нәзәриндә
Арзулар дүнјасындан
Мин бир кашанә гурмаг!
Балалара һәр шејин
Өз јерини танытмаг!
Аһ!.. Онлара... онлара,
Өзләрини танытмаг!
Һәм бу күнү танытмаг,
Һәм дүнәни танытмаг!
Индидән, лап индидән
О көрпә балалара
Дост, дүшмәни танытмаг!
Шаирим, дүз дејирсән.
Мән сәни анлајырам
Дүзү, мүәллимлији
Мән бүтүн пешәләрин
Ән учасы сајырам.
О, әлә улдузду ки, —

Бу күн јаныр... Ишыгы
Бизә сабаһ көрүнүр.
Өзү батса да анчаг
Вәтәнин көјләриндә
Мин-мин улдуза дөнүр.
О, билмир илк мәнзили
Сон мәнзили һарадыр;
Бу күнкү әмәлијлә
О, сабаһы јарадыр.
Өмрү бир нур парчасы,
О, сабаһын чарчысы!..
Бәли, мүәллим олмаг!
Бунун үчүн нә кәрәк?
Она билдирдиләр ки,
Рәсми вәсигә кәрәк.
Вәсигә!
— Кимдән?
— Һардан?
Дедиләр:
— Моллалардан.
Јох, јох! О уда билмәз
Бу тәһгири, бу дәрди.
О ки, ана дилиндән
Дәрс демәк истәјирди.
Истәјир ки, балалар
Бизим ана дилинин
О бүллур чешмәсиндән
Нур ичиб фејз алалар...

Бәс бунун моллалара,
Мәсчидә нә дәхли вар?

О, јахшы билирди ки,
Дивары һөрмәк үчүн
Әввәл она тағ кәрәк, —
Һәр мәтләбин көзүнә
Шәриәт гатмаг кәрәк.

— Дәрс демәк истәјирәм
Шәриәтдән, чәнаблар,
Имтаһан един мәни.
Дајаныб һејкәл кими,
Чаһилләрин өнүндә,
Чаһилләрин дүшмәни.
Таләјә бах, күнә бах,
Заманын һөкмүнә бах!
Заман өз лоғманыны
Пәнчәсиндә инләдир.
Әсрин нәбзи, нәбзиндә
Дөјүнән бир арифи
Чаһил имтаһан едир.

Заман — онун устады,
О, заманын һәкими.
Заманын гаршысында
Дајаныб хәстә кими...
Јағыр бир-бир суаллар:
— Де кәрәк чәһәннәмин
Нечә јүз гапысы вар?

Эсрин һәр чәфасына
Дөзүб дајанан инсан, —
Эсрин чәһәннәмәндә
Алышыб јанан инсан
Сајыр гапыларыны
Хәјали чәһәннәмәин.

Дөзүр, буна да дөзүр,
Она вәсигә кәрәк.
Өзү билир далыны...
Мин чәннәтә дәјишмәз
О ки, өз амалыны.
Мә'насыз суаллара
Чаваб верир
Бирбәбир.
О, бығалты күләрәк
Ијирмичә ушаға
Мүәллим олмаг үчүн
Она вәсигә кәрәк...
Ахунд нә биләјди ки,
Гаршысында дајанан
Милјонларын ән бөјүк
Даһи мүәллимидир.
Эсрин, ағыз долусу
Һәгигәт маһнысыны
Өтән сары симидир...
Бөјүк мүәллим иди
О ки, вәсигәсиз дә.

О, әзилән халгынын
Үсјан дејән сәсијди.
Вәтән үчүн од тутуб
Аловланан үрәји,
Онун вәсигәсијди.
О үрәјин башында
Гајсагланан јаралар,
Даим јанан јаралар,
Ән көзәл мөһүрүјдү
Онун вәсигәсинин.

Ахундда ағыл һаны
Дүшүнә дәрин-дәрин,
Ахунд нә биләјди ки,
Дајандығы минбәрин
Көкүнә балта вуран
Елә бунун өзүдүр.
Бу бухара папаглы,
Бәстә бојлу мүәллим,
Халгын көрән көзүдүр.

Ахунд нә биләјди ки,
Она имтаһан верән,
Бу мәғмун, мискин инсан —
Ше'рилә чохдан чыхыб
Эсрин имтаһанындан.

Ахунд нә биләјди ки,
Милләтин гулағына

Һагг сөзү дејән будур—
Күндә мин јол адыны
Лә'нәтлә јад етдији
«Ағлар-күләјән» — будур.

4. ҮМИД МӘКТӘБИ

«Јашасын шәһријари-һурријјәт»
(С а б и р)

Онунчүн һәјат — үмид,
Онунчүн заман — үмид,
Ону учалдан — амал,
Ону јашадан — үмид.
Онун үмид күнәши
Аләмә шө'лә сачды.
Дүканыны бағлајыб
«Үмид» мәктәби ачды.
Елә бил ки, бунунла
О, чатды бәсләдији
Һәр арзуја, мәтләбә,
Үмидини бағлады
Бу икичә синифли
Балача бир мәктәбә.
О унутду елә бил
Дәрдини дә бүсбүтүн.
Дәрс вердији һәр ушаг
Бир үмид чырағыјды,
Бу бөјүк шаир үчүн...

«Мәним бағым, баһарым,
Фикри ишығлы оғлум,
Мәктәб заманы кәлди,
Дур јарашығлы оғлум».
Ачды ше'рләрилә
О, јумулу көзләри,
Танытды көрпәләрә —
Шанлы сабаһа кедән
Чығырлары, изләри...

Көрпәләрин көзүндә
Нүһ әјжамындан галан
Вәрдишләри гырды о.
Онларын үрәјиндә
Мин чыраг јандырды о.
Ганмаг өјрәтди Сабир,
Гандырдыгча онлара
Јанмаг өјрәтди Сабир...

Һәр шејин өз адыны
Баша салды о бир-бир.
Қор, донуг бахышлара
Көрмәк өјрәтди Сабир.

Нифрәт өјрәтди Сабир
«Даш гәлбли инсанлара» —
Буз тәк сојуг ганлара.
Мәһәббәт өјрәтди о.
«Фатма, түкәзбанлара».

Бир истијә бәрабәр
Гызынмаг өјрәтди о.
Бир сојуға бәрабәр
Үшүнмәк өјрәтди о,
Һәр кәсә өзүнү јох,
Һамыја бир мәтләби:
Дүшүнмәк өјрәтди о.

О, өјрәтди нобелләр
Обасындан баш алып
Бура нијә кәлибдир?
Чаггал дағдан арана
Һансы ијә кәлибдир?..

О, өјрәтди нијә биз
Јадлар үчүн бу гәдәр
Чазибәдар олмушуг.
Нијә јады бәзәјиб,
Өзүмүз хар олмушуг?..
Балача көрпәләрә
О, өјрәтди ајыглыг,
О, өјрәтди сајыглыг.
О, өјрәтди вәтәнә,
Догма елә сәдагәт.
О, өјрәтди дәјанәт.
О, сөјләди: «Јашасын
Шәһријари-һүрријјәт!»

О бирчә ил дәрс деди.
Бу «үмид» мәктәбиндә.

О, ше'рилә бешчә ил
Бүтүн Шәргә дәрс дејиб
Өзкә мәктәб јаратды
Илһамындан, тәбиндән.
О, күлүш архасындан
Дамчылајан көз јашы! —
О—бизим ше'римизин
Ән бөјүк вәтәндашы!..

5. АМАЛ

«Сејли-тә'н ејлә тәмәввүчлә алып дөвру бәрим —
Бәнзәрәм бир гочаман даға ки, дәрјадә дураң».
(С а б и р)

Дејирләр, нашири ше'рләријчүн,
Она пул ајырды: он манат ајда.
Анчаг гәзәбләниб нәјәсә бир күн,
Бу аз мәбләғи дә көндәрмир даһа.

Ахыр үмиди дә кәсрилир тамам
Дајанмыр, о јаныр,
Јарадыр јенә,
Чошур, әзилдикчә даһа да илһам:
Һәгигәт наминә, дүзлүк наминә!

Еј гәләм достларым, дүшүнәк, кәлин,
Пулмудур сәнәтин өлчүсү јалныз?
Нечин додағымыз бүзүлүр, нечин
Әскик јазыланда гонорарымыз?

Ше'ринин, сөзүнүн мугабилиндә,
Онун мугафаты һүчумлар олду.

Јалан данышмады, онун дилиндә
Һәгигәт әбәди бир шүар олду.

Тәһгирдән, тәһдиддән, һәр саат, һәр күн
Онун синәсиндә нечә ох јаныб.
Сәнәт јолларында бир амал үчүн
Бизми чох јанырыг, ому чох јаныб?

Биз һара кедирик күл, чичәк, алгыш,
О һара кедибсә, мин тәһдид, һәдә.
Бизим тәк һөрмәтлә гаршыланмамыш,
Гәлбини кизләдиб ону севән дә.

Өзүнү һөрмәтә лајиг санмады,
Бөјүк гәлб хидмәтә әвәз истәмәз.
Һөрмәтлә, иззәтлә гаршыланмады,
Ән бөјүк һөрмәтә лајиг олан кәс.

О, амал јолунда мүчаһид олду.
О, нә пул таныды, нә алгыш билди.
Әзәлдән, үрәјин алову, оду,
Һансы мәбләғ илә гијас едилди?..

Јох, јох! Илһам ки вар, көнүл атыдыр.
Чапачаг атыны о һарын-һарын.
Өз гәлбиниң сәси мүкафатыдыр
Бир амал јолунда јараданларын.

Амал! Һәгигәтин сәсидир анчаг,
Ону боғ! Синәдә дајана билмәз.

Һаггы, әдаләти ајаглајарат
Ода да атсалар, о јана билмәз!

Илһам да амалын, мәсләкин оғлу,
Амалын вар исә илһамын да вар.
Һүнәрлә ачылар сәнәтин јолу!
Амалсыз үрәкдә илһам јас тутар!

Сәнәт фәдакарлыг, сәнәт чәсарәт,
Сабир мөһкәм дурду мәсләк атында .
Нә пул, нә мүкафат, нә шан, нә шөһрәт!
Өлчүсү амалдыр истә'дадын да...

Бир амал ешгинә јаратдығындан,
Далғалар ичиндә о, даға дөндү.
Елә учалды ки, о бөјүк инсан,
Шәргин һәр јериндән халга көрүндү!

6. ДӘРМАН

«Аризид гәмләр әлиндән үрәјим шишмиш иди»
(С а б и р)

Сабирин «аризид гәмләр әлиндән»
Чијәри дағланды, үрәјиди шишди.
О үрәк дүнјаны дәрк едән күндән,
Нә гәдәр чәфаја таб еләмишди.

Ән кичик дәрди дә азы мин кәрә,
Салды үрәјинә һәр саат, һәр күн.
Гәлбинә салдығы сонсуз дәрдләрә
Даш дөзә билмәзди, әт нечә дөзсүн?..

Тифлиси доланды, Бақыја кәлди,
Өзүнү көстәрди чох һәкимләрә.
Һамысы топланды, мәчлис дүзәлди,
Јозду хәстәлији һәрә бир јерә.

Һәкимләр дүшүндү һеј дәрин-дәрин,
Давалар, дәрманлар, вермәди фәјда.
Һәкимләр билмәди, дәрдли шаирин,
Дәрманы тапылмаз әчзаһанада.

Һәкимләр билмәди, бир хәстәлијин,
Сәбәби һәмишә ејни дејилдир.
Һәкимләр билмәди, дәрдли шаирин,
Дәрманы — азадлыг, лоғманы — елдир.

Һәкимләр, һәкимләр, сиздән әлһәзар!
Дәрманыңыз ејни, нүсхәниз ејни.
Јүз нәдир, мин нәдир, нечә мин јашар,
Инсана версәниз истәдијини!

Нечәниз бир јерә һеј топлашдыңыз,
Әлач тапмадыңыз бир дәрдә јалңыз.
Сабир, тәк башына арзуларындан,
Јазды, милјонларын дәрдинә дәрман!

Бақы
Јанвар, Феврал.
1962

ЈОЛЛАР-ОҒУЛЛАР

Инсан азадлығы илк арзу санмыш,
Бу сөз, бир ишыгдыр инсана дарда.
Азадлыг, азадлыг... тарих јаранмыш
Бу амал уғрунда вурушмаларда.

ПРОЛОГ

Беш ијул! Учалан милли бајрағын
Рәнкиндән көјләрә шәфәг чиләнди.
Елә бил илләрлә ахан ал ганын,
Бајрағын дибиндә көлмәчәләнди.

Јүз отуз ики ил чәкилдин дара,
Өз һаким атандан сән гул доғулдун.
Вурулду көксүнә күндә мин јара,
Јурдунда, јуванда бир гәриб олдун.

Јүз отуз ики ил ахды көзүндән,
Ахды ганлы сулар... дәрин сојулду.
«Саһибин» ајырды сәни өзүндән,
Көз көзә, сөз дилә һәсрәт гојулду.

Вурушдун, кечәни күндүзә гатыб
Алыб өз һаггыны шәрәфә чатдын!

Јүз отуз ики ил гылынч ојнадыб
Бу бајраг јолунда сән ган ахытдын.

Бу ган јурдунуза јаз кәтирди, јаз
Аналар, бачылар батмасын јаса.
Мәһкум бир мәмләкәт күлүстан олмаз
О, шәһид ганыјла суварылмаса.

Бу бајраг дибиндә мәчлис дүзәлсин,
Зәнчири голундан атды бу торпаг.
Гој бүтүн инсанлыг сәчдәнә кәлсин,
Еј шәһид ганындан гызаран бајраг!

Халгын тарихини бу ган әкс едир,
Онун һәр дамчысы — нифрәт, гәзәб, кин!
Бајрағын алтында руһу рәгс едир,
Бу бајраг уғрунда чан верәнләрин.

Һәр бири шир күчү дујду голунда,
Онларын мүгәддәс руһуна алгыш!
Онлар дедиләр ки, Вәтән јолунда
Чаным чыхмајајды, ганым чыхмамаш.

Онлар дедиләр ки, јетәр бунча гәм!
Нијә шәрәфимиз лаға гојулсун?..
Онларын һәр бири деди: — Истәрәм,
Мәним дә өз кербим, бајрағым олсун.

Арзу, көнүлләрдән галхыб учалды,
Онлар бу нијјәтлә киришди һәрбә,

Ган вериб, чан вериб онлар шан алды,
Алгыш бу бајраға, алгыш бу кербә!

І ФӘСИЛ

Милјончу Бен-Осман чохдан әл чәкиб
Вәтәндән, милләтдән, мәзһәбдән, диндән.
Гырх илдир көзүнү Парисә дикиб,
Тәкчә ады галыб әрәблијиндән.

Биринчи арвады Зәһранын бир ан
Хошуна кәлмәди сөзү, сөһбәти.
Үч ил јашамамыш ајрылды ондан,
Деди: — Чатышмајыр мәдәнијјәти.

Париси, Марсели кәзди нечә ил,
Ахтарды өзүнә «мәдәни чанан».
Арвад ахтармырды, о, ахмаг дејил,
Ад-сан ахтарырды әслинә бахсан.

Ахыр, сәрвәтилә Әлчәзаирин,
Евинә јол ачды о бир назирин.
Онунла «дост» олду... рәнкинә көрә,
О, тәһгир олунду... «достлуға» јозду.
Билјард ојнадылар күндә он кәрә,
Бен-Осман һәр дәфә гәсдән удузду.

Күлдүләр үзүнә һеј ширин-ширин.
Удуздуғу пулу о, нәгд верди.

Нəһажəт, Бен-Осман «шанлы» назирын
Кичик бачысыны алды, кəтирди.

Нананын јолунда чəкди мин əзаб,
«Малым да, чаным да сəниндир» деди.
Зəһраја бир франк гыјмајан чəнаб,
Нананын јолунда милјон хəрчлəди.

Биринчи арваддан бир оғлу варды —
Ады Мустафа.

Ону да өзүјлə Зəһра апарды,
Чəкди мин чəфа.

Еһтијач ичиндə бəјүтдү ону —
Бəјүтдү, аталы, јетим оғлуну.

Бир ил кејфə бахды отеллəрдə о,
Фирəнк һəјат тəрзи кечди ганына.
Данды өз-өзүнү јад еллəрдə о,
Нана чаз өјрəтди Бен-Османына.

Дөздү ишвəлəрə, дөздү назлара
Атды намусуну, атды арыны.
Фырлана-фырлана рокн-роллара,
Һаваја фырлатды милјонларыны.

Вəтəнə дөнүнчə Нана, бəјəнмир
Эринин јекнəсəг күзəраныны.
Эрəб гəјдалары чанына синмир,
О «Симон» чағырыр Бен-Османыны.

Бəзəнир отаглар фирəнк дəбилə,
О белə ајырыр «јахшыны» «писдəн»

Хатымын тə'киди, өз тəлəбилə,
Ашпаз да чағрылыр һəлə Парисдəн.

Дөндү Бен-Османын үзүм бағлары
Шампан шəһəриндə ал шəраблара.
Дејəн дə олмады буну бир бары
Ахы шəраб һара, мүсəлман һара?

Бағларын јериндə эрəб бир заман,
Тахыл бечəрəрди батыб ган-тəрə.
Һəмəн бу торпагда инди мүсəлман
Шəраб һазырлајыр фирəнкилəрə.

Шəраб шəнлəндирир Фирəнкистаны,
Шəраб көнүллəрдə мин од јандырыр,
Эрəбин зəһмəти, эрəбин ганы
Парисдə башлары думанландырыр.

* * *

Бу күн ресторанда бир тəмтəраг вар,
Рəгс едир ортада чүт-чүт чаванлар.
Бурдадыр Симонун бу күн əн јахын
Танышы, билиши, јары, јолдашы.
Зарафат дејил ки, ахы Нананын
Бу күн тамам олур ијирми беш јашы!

Сəһраји-Кəбирин нефт чешмəсиндəн
Милјонлар газанан о фирəнкə бах!
Од-алов тəkүлүр һəр кəлмəсиндəн,
Өзү дə өзүнə инанмыр анчаг!..

Данышыр, данышыр, о һајла-күјлә.
Дејир: «Пајтахтыдыр Парис, чаһанын»
Эрәб шәрабыны, эрәб пулујла
Ичир сағлығына Фирәнкистанын.

Бахыр көз учујла о Бен-Османа,
Дејир: — Эрәбләр дә гардашдыр бизә.
Садиг галарыгса, биз бу пејмана
Дағлар да баш әјәр гүдрәтимизә.

Данышыр, өзүнә инанмаса да,
О, гурдла гојунун гардашлығындан.
Гәдәһ дә, шәраб да, һәлә маса да,
Елә бил гышгырыр: «Јаландыр, јалан!»

Јалныз бирчә нәфәр, тәк бирчә нәфәр,
Инаныр, инаныр бу јаланлара:
Бен-Осман, дилиндә үтүлү сөзләр,
Галхыб көвдәсини әјир онлара.

Әјилир, әјилмиш даим бу көвдә,
Адәти тәркитмәк чәтиндир, чәтин.
Бә'зән о, әјилмәк истәмәсә дә
Көвдәси әјилир, јазыг нејләсин!

Ахы әјилмәсә јашаја билмәз,
Парис әјилмәјә өјрәтмиш ону.

Ахы назир гајны бунунчүн онун
Дөшүнә тахыбдыр, «Шәрәф легиону»¹.

О, елә билир ки, јандыгча пар-пар
Шәрәф, шан кәтирир бу орден она.
Анлаја билмир ки, мин бир ләкә вар
Бу сахта орденин парылтысында.

Анлаја билмир ки, шәрәф билдији
Орденә сатылыб шәрәф, намус, ар.
Анлаја билмир ки, шәрәфсизлији
Алтун дүнјасында шәрәф сајырлар.

Анлаја билмир ки, бу гызыл орден
Ади ојунчагдыр, алдадыб ону.
Анлаја билмир ки, Әлчәзаирин
Кедән сәрвәтинин баһасыдыр бу.

Дөшдәки орденин ағырлығындан
Бәлкә дә әјилир даим Бен-Осман:
— Ағалар, ханымлар, миннәтдарыг биз
Достумуз, архамыз сиз фирәнкләрә.
Һәмишә бир олсун гој әлләримиз
Дејирәм, демишәм буну мин кәрә!

О һеј данышдыгча бахыб кәнардан
Синәси од тутур Әлчәзаирин.

¹ Франсыз һөкүмәтинин тә'сис етдији ән һөрмәтли
орденләрдәндир.

Елэ бил, елэ бил галхыб мазардан,
Руһу ган аглајыр Әбдүлгадирин¹.

Руһу дилә кәлир: «Нә данышыр бу?
Нијә гара јахыр бу сатгын бизә?
Әрәбми фирәнкә миннәтдар олду?
Мәкәр бәләд дејил тарихимизә?
Нијә тәһгир едир мәним руһуму?
Вәтәнә хидмәтин әвәзидир бу?
Заманмы, инсанмы дәјишди јохса?
Әкәр фирәнкләрә миннәтдарыгса,
Наһагмы дәјүшдүм онларла бәс мән?
Ганлар ахытмышам демә әбәс, мән!»
Бен-Осман ешитмир Әбдүлгадири,
Үрәји сатылыб, ешидә билмәз.

Данышыр: «Фирәнкләр кәләндән бәри
Елм-идрак саһиби олмадыгмы биз?
Биз сиздән алмышыг мәдәнијјәти,
Дәјишиб халгымын фикри, нијјәти...

Бәсдир, еј Бен-Осман,
Бурда кәл дајан!..
Көр бир ким данышыр халгын адындан?!
Әјилиб алчалмаг олармы бунча?
Анан даш доғадјы сәни доғунча.
Кими алдадырсан, ахы, сән кими?
Халгын тәгвим ачды, заман јаратды

¹ Ишғалдан бир гәдәр сонра франсызлара гаршы
дәјүшән Әлчәзаирин милли гәһрәманы.

Чәбри, һәндәсәни, елми-нүчуму,
Рүбабы, даманы бабан јаратды.
Еј надан, бунлары нијә данырсан?
Өзкә гапысында нә јалманырсан?

Әјил, өзүн әјил, халгы әјмә сән,
Бу һаггы һеч кәсә вермәјиб вәтән!
Сыгын, өмрүн боју голтуға сыгын!
Лә'нәт бу һалына, мин дәфә лә'нәт!
Халгыны сатмагла о газандыгын,
Сәрвәтә, шәһрәтә, шәрәфә лә'нәт!

Сәни гынамырам, сән өз елиндә,
Алдын тәһсилини фирәнк дилиндә,
Фирәнк тарихини сәнә кечдиләр
Өзүнә јад олдун, јада вурулдун.
Фирәнк тарихини сән билдин әзбәр,
Бабандан, атандан хәбәрсиз олдун!
Унутдун, ај јазыг, өз адыны да,
Јаман охладылар көзүндән сәни.
Таныја билмәдин әчдадыны да,
Көр нечә алдылар өзүндән сәни!

Көзәл Нананын
О, шух чананын
Назы, гәмзәси,
Инчә, хош сәси.
Әлиндән алды
Ихтијарыны.
Ширин сөзләрлә

Охшады һәр күн,
О, никарыны.
Нанада тапды
Һәр сәфаны да.
Илки, эзизи
Мустафаны да
Чыхартды јаддан.
Тәзә арваддан
Бир оғлу олду.
Етјен гојулду
Ады көрпәнин.
О, ширин-ширин
Лајла да чалды,
Бу көрпәсинә.
О, билмәди ки,
Онун өз илки
Һәсрәтдир анчаг
Ата сәсинә.
Демә бала да
Унудулурмуш.
Демә анасы
Бојат оlanda,
Евлад өзү дә,
Бојат олурмуш.
Етјен доғулду,
Симон шад олду.
Дүнја верилди
Елә бил она.
Гурбан да кәсди

Фирәнк гызындан
Олан оғлуна.

Зәһра бошанан кими,
Сәлим сәс верди, дәрһал
Бачысынын сәсинә.
Һәм ону, һәм оғлуну
Алды һимајәсинә.
О севди Мустафаны

Дөздү һәр чәфасына.
Эрәб әлифбасыны
Өзү өјрәтди она.
Бәс демәди о, јенә
Мустафаны көндәрди
Франсыз коллечинә.
Ушаг әзбәрләмәди,
Охудуғу һәр шеји
Дәрк етди дәрин-дәрин.
Олду ән севимлиси
Бүтүн мүәллимләрин.
Анчаг Анри мүәллим —
Бу тарих мүәллими.
Севди әрәб оғлуну
Доғма баласы кими.
Фүрсәт тапыб о, һәрдән
Данышыр ушаглара
Гоча Әлчәзаирдән,
Онун вар-дөвләтиндән,
Һәр чүрә сәрвәтиндән.

О каһ Робеспјер олур,
Каһ Жанна-д-Арк, каһ Марат.
Онун сәсиндә арзу,
Онун сәсиндә инад.
Анри мејдан охујур,
Һәр зүлмә, һәр зилләтә.
Анри лә'нәт јағдырыр
Рәзил мүтләгијјәтә!

Анринин бабасы Мишел-де-Валжан,
Олмуш коммунанын гурбанларындан.
Атасы тә'гибдән јајынмаг үчүн
Кәзмиш чох елләри илләрдән бәри.
Нәһајәт бир күн
Кәлиб мәскән етмиш Әлчәзаири.

Бурда әрәбләрлә гардаш олду о,
Кәрди синәсини һәр гәмә, дәрлә.
Бу садә фирәнкин јеканә оғлу
Анри дә доғулду Әлчәзаирдә.

Көзүнү дүнјаја ачандан бәри
Анри әрәбләрлә отурду, дурду.
Бу көзәл өлкәни — Әлчәзаири
Әзәлдән о, санды өз ана јурду.

Әрәб мәһләсиндә бөјүдү Анри,
Сәлим дә, Гадир дә дост олду она.
Ахды әрәбләрин шән маһнылары
Һәлә көрпә икән онун руһуна.

Маһныјла титрәди гәлбинин сими,
Онун чох јаныглы сәси дә варды.
«Көзүмүн нуру»ну¹ бир әрәб кими
Мәктәбдә, күчәдә һеј охујарды...

Сәлими Анридән, ону Сәлимдән
Ајыра билмәди милләт дә, дин дә.
Онлар дост олдулар... евдә дә бә'зән
Анри данышарды әрәб дилиндә.

Јохсул атасынын јохсул евиндә
О сечиб ајырды гараны ағдан.
— Һаггын јолчусујам — сөјләди мән дә,
О, һәлә коллечи битирән заман.

Көрдү тәрсинәдир иши дүнјанын
Кими ағадырса, кими нөкәрдир.
Нә әрәб, нә фирәнк, јохсул оланын,
Көрдү севинчи дә, гәми дә бирдир.

Гопду јер үзүндә јенә вәлвәлә
Башланды икинчи чаһан савашы.
Франсыз халгыјла вериб әл-әлә,
Дурду әрәбләр дә фашизмә гаршы.

Һитлер Авропаја гырғын саланда,
Сәлим ајрылмады Анридән јенә.
Кассино алтында, Римдә, Миланда,
Үч ил дөјүшдүләр чииң-чииңә.

¹ Мәшһур әрәб маһнысы.

Анри дүшүндү ки, бөшөријјәти
Хилас етмәлијик бу тәһлүкәдән.
Сәлим дүшүндү ки, достун нијјәти,
Көзәлдир, онунла кетмәлијәм мән.

Де Голл ордусуна јазылды бир күн,
Анри дә, Сәлим дә инанды она.
Гошулду, дүнјанын кәләчәјичүн,
Онлар «Мүгавимәт һәрәкатына».

Сәлим, нә биләјди о заман, сабаһ
Јурдунун башына нә кәләчәкдир.
Әлиндә тутдуғу бу ганлы силаһ,
Сабаһ өз халгына чевриләчәкдир.

Онлар учалтдылар достлуг сәсини,
Көјлөрдән, јерлөрдән од јаға-јаға.
Бу бөјүк достлуғун вәсигәсини,
Онлар ганларыјла јазды торпаға.

Ганлы вурушларда нечә јол онлар,
Өлүмдән гуртарды бири-бирини.
(Дөјүшдә бәркимиш әһди-пејманлар,
Даһа мөһкәм олур, гынама мәни.)

II ФӘСИЛ

Сонсуз һәјәчанла данышыр бу күн,
Анри, Жанна-д-Аркын икидлијиндән.
О дејир: — Дүнјада һәр инсан үчүн
Ән бөјүк амалдыр халг, бир дә вәтәң!

О дејир: — Вәтәнин шәрәфи, шаны,
Шәрәфи, шаныдыр һәр вәтәндашын.
Бу бөјүк амалла јашамајаны,
Дүшмән бил, олса да доғма гардашын...

Данышыр, данышыр о, ширин-ширин
Күллә тәк сәсләнир онун һәр сөзү.
Данышдығы бөјүк һадисәләрин
Далында әријиб јох олур өзү.

О дејир: — Бу көзәл өлкәниздә дә
Јашамыш икидләр Жанна, Марат тәк.
Буну унутмајын, бу күн сиздә дә
Онларын амалы јашасын кәрәк!

Кимдир о икидләр, бир-бир сајын сиз:
— Әбдүлгадир!

— Шејх Һәддад¹

— Шејх Бен Бадис²

— Сизә танытмышам Әбдүлгазири.

Кәлин Бен-Бадисдән данышаг бу күн.
Онун өз јери вар, бунун өз јери,
Һамысы чарпышмыш бир амал үчүн.

Мүәллим Бен-Бадис иллөрдән бәри,
Кәзмиш шәһәрләри, кәзмиш кәндләри,
Ианә топламыш, һәмән пуллара
Мәктәбләр ачдырмыш о, јохсуллара.

¹ 1871-чи илдә франсыз ишғалчыларына гаршы мү-
баризә бајрағы галдырмыш әлчәзаирли милли гәһрәмән.

² 1931-чи илдә «Мүсәлман алимләри иттифагы» тәш-
кил етмиш Әлчәзаир алими.

О өз вәтәниндә, јадлар әлиндә
Әсир олдуғуну јахшы билирли.
Һәмән мәктәбләрдә ана дилиндә
Әрәбин тарихи өјрәдилирди...

Көзләри өнүндә о, чаван нәслин
Көһнә галыблары дағытды, гырды.
О өз тә'лимилә бөјүк бир елин
Өзүнә өзүнү танытдырырды...

Анри данышдыгча һәрдән оғлу тәк,
Бахыр Мустафаја, бахыр Гадирә...
Дүшүнүр: бах бунлар ничат верәчәк
Голлары зәнчирли Әлчәзаирә.

Ушаглар һаватәк удмаг истәјир,
Һәр одлу чүмләни, һәр ширин сөзү.
Онларын өнүндә јох олур Анри,
Елә бил данышыр Бен-Бадис өзү!

Анри тез-тез чағырыр
Евинә Мустафаны.
О данышыр, данышыр,
Данышдыгча алышыр,
Чошур гәзәбдән ганы.
Јухусундан ојадыр
Балача Мустафаны.

Илләр кечир... Директор
Бу ишдән хәбәр тутур.
О саат чыхарырлар
Вәзифәдән Анрини,

Дәрһал өзкә мүәллим.
Тутур онун јерини.
Анри ишдән говулур,
Инди мүһәррир олур.
Дәлиб дашын багрыны
О фышгыран суја бах,
Ағзына даш да бассан
Өзүнә јол тапачаг.
Сөзүнү бир синифә
Гојмадылар о, дејә.
Јајыр фикирләрини
Гәзет сүтунларында
Инди бүтүн өлкәјә.

* * *

Көздә рәнкли ејнәк, дамагда сигар,
Бен-Осман әјләшиб Шевралесиндә¹
Балача, бәзәкли бротиналар²,
Јелләнир машынын пәнчәрәсиндә.

Шеврале шүтүјүр... Бирдән Бен-Осман,
Чыхарыб ејнәји бахыр солуна.
Шоферә әмр едир: — Аста сүр, дајан!
Нә көрдү? Көрәсән нә олду она?

— Ушаглы гадынын архасынча сүр!
— Баш үстә!
Бен-Осман машындан дүшүр.

¹Американ миник машыны.

²Кукла, голчаг.

О, каһ дала кечир, каһ да габага
Каһ гадына бахыр, каһ да ушага.
Зәһра! Нә гәдәр дә гочалыб фағыр,
Үзүндән, көзүндән касыблыг јағыр.
Јәгин ки, јазығын пис кечир һалы.
Нечин үзүм дөндү бунлардан тамам?
О нимдаш пенчәкли, чырыг чанталы
Ушаг да мәнимдир, мәним Мустафам...
Тагсыр мәндә дејил, өзләриндәдир.
Билмирәм касыбда бу гүрүр нәдир?
Ахы көндәрдијим һәдијјәләри
Гајтарды бу кафир нечә јол кери.
Сындырмаг истәмир өз гүруруну,
Әјилмәз јарадыб јарадан ону.

Јолун кәнарында көрпә бир ушаг,
Дајаныб диләнир... Таләјә бир бах.
Ана да, бала да дајаныр бир ан,
Мустафа әл атыб тез чантасындан
Нә исә чыхарыр... верир ушага
Бу вахт јахынлашыб Бен-Осман ага,
Бахыр Мустафанын һәдијјәсинә.
— Нә дејим, ај оғул, нә дејим сәнә!
Бир тикә чөрәјә кәлди күманын...
Саф күбар ганыдыр доғрудан ганын...
Өзүн ач олсан да, «мән тохам» дејә
Вердин гисмәтини сән диләнчијә.

Дәрс алыб балача Мустафасындан,
Элини чибинә салды Бен-Осман.

Пул верди... «Мәним дә рәһмим вар» — дејә
Өмрүндә илк дәфә, о, диләнчијә.
Бахды јан-јөрәјә... көрән олдуму
Онун диләнчијә пул вердијини?
Көрдүләр, көрдүләр... фәрәһләнди о.
Ачылды сифәти, ачылды ејни.
«Доғрудан көзәлдир тәкәббүр» — деди.
Миниб машинына «оғул, сүр!» деди...

III ФӘСИЛ

Оғуллар бөјүдү, әрсәјә чатды.
Ики чыраг јанды ики синәдә.
Оғуллар, оғуллар гылынч ојнатды,
Һәрәси бир јолда, бир әгидәдә.
Парис һавасијлә јашады бири,
О бири дүшүндү Әлчәзаири.
Бири бу торпагдан дөвләт истәди,
Бири «Бу торпага чаң гурбан» — деди.
Етјен — сүдә чәкди, сүмүјү данды,
Бир мүддәт Парисдә кәзди, доланды.
Охујуб колләчдә о, хејли заман
Алды тә'лимини дајыларындан.

Мустафа: «Мәнимдир бу ана торпаг» —
Дејә кәлмәләрә охуду мејдан.
Силиб тәмизләмәк истәди, анчаг,
Вәтәни, Етјенин дајыларындан.

Бир күн тәзә мүәллим
Данышыр гүрүр илә.
(һәвәс илә, шур илә)

Бөжүк Фирәнкистана
Чаланан өлкөлөрдөн,
— Бахын Элчезаирэ
Дәјишиб нә гәдәр дә.
О эввәлки өлкәдән
Галмајыб һеч әсәр дә.
Көзәл евләр тикилиб,
Дәмир јоллар чәкилиб.
— Мүәллим, бир сөз олар?
— Мустафа, нә сөзүн вар?
— О евләр ки, тикилиб
Мәдәни-фирәнкләрин
Јашамасы үчүндүр.
О јоллар ки, чәкилиб
Фирәнкләрин раһатча
Бу јурдун сәрвәтини
Дашымасы үчүндүр.
— Кәс сәсини, јапалаг,
Бундакы чүр'әтә бах!
— Чәнаб мүәллим, ахы,
Шакирд јалан данышса
Мүәллим гәзәбләнәр,
Әдаләтлә дејин, мән,
Јалан данышдым мәјәр?
— Кәс сәсини!
— Баш үстә.
Зәнк олур, чөлә чыхыр,
Ушаглар дәстә-дәстә,
Тарих мүәллиминин

Јамаң гаралды ганы,
Сәһәри Мустафаны
Чағыртдырды, о бирбаш
Директорун јанына.
Әсди, чошду директор
Јаман тәпинди она.
— Күнаһыны анладың?
Үзр истә мүәллиминдән,
— Бир күнаһым јох икән
Нијә үзр истәјим мән?
— Чох бил, аз даныш, оғлан!
Таныјырам атаны,
Сән Симонун оғлусан,
Симон! Башга мәсләкин
Саһибидир о тамам.
— Симонун јох, мүәллим
Бен-Османын оғлујам.
— Бәли, ајдындыр, бала,
Анчаг дедикләринин
Дәһшәтини сән анла!
Инди кет, мән јахшыча
Данышарам атанла!

* * *

Кечди бир нечә күн бу әһвалатдан,
Ата, Мустафаны евә чағырды.
Бир хејли оғлуну сүздү Бен-Осман
Бу көрүш, — илк көрүш, нечә ағырды!

Бен-Осман көрдү ки, бөжүжүб оғлу
Боју да дејесән лап она чатыр.
Бен-Осман көрдү ки, Етјен дејил бу,
Үрәјиндә кизли бир аләм јатыр.

«Дибчәк чичәјинә бәнзәјир Етјен,
Буса дағда битән палыда бәнзәр.
Бәдәни даш кими бәркијиб онун,
Әсдикчә башындан гарлы күләкләр.

Атам да беләјди... өзүдүр ки, вар...»
Дејә гаршыдақы дивара бахды.
Дәјди көзләринә ағаппаг дивар,
Елә бил башында илдырым чахды.

«Атамын шәклини көтүрүб Нана,
О, мәни бу евдә гулму саныбдыр?» —
Бен-Осман билмәди шәкил бир јана,
Онун фамилјасы оғурланыбдыр.

О, бир сөз демәди... Удду сөзүнү,
Күзкүнүн өнүндә кәлиб дајанды.
Тәпәдән дырнаға сүздү өзүнү,
Көрән нә дүшүндү, көрән нә анды?

Көзүндә тәәччүб, үрәјиндә гәм,
Каһ өзүнә бахды, каһ да күзкүјә.
«Нечә дәјишмишәм...»

Елә бил бу дәм,
О өзүнә бахмыр, бахыр өзкәјә.

«Нечә инчәлмишәм... Бен-Осман дејил,
Ајры бир адамдыр көрдүјүм тамам...
Һаны о бәдәним?

Валлаһ, елә бил,
Мән шәргли дејиләм, авропалыјам...»
Бу күзкү өнүндә тумарлананда
Заһиринә бахмыш о, заман-заман.
Бу күнсә илк дәфә оғул јанында,
Күзкүдә гәлбини көрдү Бен-Осман.

О, дөндү, бир даһа бахды оғлуна,
Оғул да диггәтлә бахырды она.
«Јашына ујмајан гүрур вар онда...»
Бен-Осман бахдыгча көкс өтүрүрдү.
Оғлунун мә'налы бахышларында
О, нәләр көрүрдү, нәләр көрүрдү.
Бир һәсрәт,
Бир һөрмәт,
Бир дә... мәзәммәт.

«Директор, директор атана рәһмәт!..
Сән доғма баламы гајтардын мәнә...
Гајтарды?
Бәлкә дә, сәһвим вар јенә?...»
Мустафа данышыр... Сусур Бен-Осман
Баш ачмыр оғлунун данышығындан.

Бахдыгча үзүнә доғма оғлунун
Гәрибә дујғулар ојаныр онда.
«Илаһи, халы да вар имиш бунун
Ејнән мәнимки тәк сол јанағында...»

Бу заман Етјен дә кирди гапыдан,
Бир она, бир буна бахды Бен-Осман.
Бајагдан эрәбчә данышырдылар,
Сөһбәти кәсдиләр, сөзү гырдылар.
Бен-Осман бир анда Симона дөндү,
Каһ она чеврилди, каһ буна дөндү.
Фирәнкчә Етјенә деди: — Јахын кәл,
Таныш ол ај оғул, сән әввәл-әввәл, —
Гардашын Мустафа!
Етјен динмәди,
Бу гардаш сөзүнә һеч севинмәди.
Дәрһал үрәјиндән кечди бир фикир:
«Јохса... милјонлара бу да көз тикир?..»
Онлар јахынлашыб әл верән заман,
Ата, оғуллари сүздү јахындан:
«Етјен охшамырмыш демә һеч мәнә
Бир бах әдасына, сир-сифәтинә,
Ејнән дајысыдыр... Бәс бу? Јахшы бах,
Атама бәнзәјир, атама анчаг!..
Дәһшәтдир!..» Од галхыр санки башындан
О, каһ Симон олур, каһ да Бен-Осман.
Етјен сигарыны түстүләндирир...
Санки Мустафаја о, ачыг верир.
Бен-Осман көз учу бахыб Етјенә
Дүшүнүр, дүшүнүр, дүшүнүр јенә.
«Көрән Мустафа да чәкирми сигар?
Бармағы саралыб, өзүдүр ки, вар.
Чәкәндир, бәлкә дә бајагдан бәри,
Јаныр, сигар үчүн јаныр чијәри.

Чәкмәјир, чәкмәјир јанымда анчаг,
Бизим гоча Шәргин адәтинә бах!
Писмидир? Бир пислик көрмәјирәм мән,
Әкәр пис дејилсә, бәс онда нәдән,
Бу көзәл адәтләр тез унудулсун?
Бөјүјә еһтираам нијә пис олсун?
Атам да беләјди... О күнләр һаны?
Сынамаг гәсдилә о, Мустафаны
Сигар гутусуну чыхартды бу дәм.
— Јәгин ки, чәкирсән?
— Хејр, чәкмирәм.
Етјен сигарыны түстүләндирир...
Елә бил бу түстү она чан верир.
Ашырыб гычыны гычынын үстә,
О, фыштырыг чалыр рокн-рол үстә.
Чохдан өјрәнмишди Бен-Осман буна,
Бәс нијә һирсләнди бу күн оғлуна?
— Де бәсдир!
— Нә олуб?
— Дедим ки, бәсдир!
— Ахы бу нә гәзәб, нә кәшәкәсдир?
Дејә атасына гәзәблә бахды.
Кетди, архасынча гапыны чахды.
Бен-Осман тутулду.
Динмәди, анчаг,
Һирсиндән сифәти олду ағаппаг.
Чај кәлди, бир гуртум көтүрүб ичди,
Сонра јаваш-јаваш мәтләбә кечди:

— Нијә далашмысан мүәллимлә сән?
Шакирдчин ганундур мүәллим дејән.
— Анчаг ганунлар да дәјишир тез-тез
— Анла ки, борчлудур бизим өлкәмиз
О, бөјүк, мәдәни Фирәнкистана,
Парисдән јајылыр ишыг һәр јана.
— Көһнә бајатыдыр, јохму тәзәси?!
Гырылды ичиндә Симонун сәси.
Нә десин?

— Тарихи кәл вараглајаг.
Дүнја һејран олмуш бир вахт өлкәмә.
Олуб кечәнләри кәл бир-бир сајаг,
Ким кимә борчлудур, көрәк ким кимә.
Бир заман Авропа мәмләкәтләри
Јаманча тәкләди Фирәнкистаны.
О дүшдү һәлгәјә... илләрдән бәри,
Ахды селләр кими фирәнкин ганы¹.
Асмаг истәдиләр бир халгы дардан,
Күнаһсыз көрпәләр гырылды мин-мин.
Јалныз мәним халгым узаг дијардан,
Кәлди көмәјинә о вахт Фирәнкин.

Она чөрәк верди, она пул верди,
Ахыры нә олду? Кечди бир гәдәр,
Франса силаһы бизә чевирди,
Хејирхан јурдуму әсир етдиләр.

¹ 1797-чи илдә франсыз ингилабы заманы бүтүн Авропа Франса әлејһинә мүһарибә апарырды. О заман јалныз Әлчәзир, Франсанын көмәјинә кәлмиш, франсызлары чөрәк вә пулла тәмин етмишдир.

Инсанлыг, әдаләт бәс һарда галды?
Мәним јахшылығым унудулдуму?
Зәнкин торпағымы чәнкинә салды,
Вердијим чөрәјин әвәзи буму?

Дәмир зинданлара салдылар бизи,
Парисә дашыјыб сәрвәтимизи.
Бизә гучаг-гучаг сөз кәтирдиләр,
Кока, кол, рокн-рол, чаз кәтирдиләр,
Кетди әлимиздән намус, ар, исмәт,
Бунамы дејирсән сән мәдәнијјәт?

Кәлиб евимиздә бизи сојдулар,
Анчаг адымызы вәһши гојдулар,
Бир сорушан јохдур бу кәлмәләрдән,
Бу вәһши дедијин сәнсән, јохса мән?

Адәт, ән'әнә дә мәһв олур артыг,
Биз талан олмушуг өз евимиздә.
Бу маһир оғурлуг,
бу таланчылыг,
Бәлкә мәдәнијјәт
сајылыр сиздә?

Дағ олуб, үстүмә гат-гат, галынча,
Мәндән уча дағлар кәлкә салынча,
Даш олуб дағлардан узаг олајдым.
Ај олуб, нуруму күндән алынча,
Бир еви нурладан чыраг олајдым.

— Кәс, жетәр!

Дәһшәтә кәлди Бен-Осман,
Галхыб тез гапады пәнчәрәләри.

— Мустафа, Мустафа, нә данышырсан!

Сәнәми галыбдыр елин дәрәләри?

Ағлама, сызлама кәл ичин-ичин,

Ел үчүн ағлајан кор олур әбәс.

— Бир көз ки, ағламыр, бәдбәхт ел үчүн

О елә әввәлдән кор дејилми бәс?

Көрсәјди ағларды о да мәним тәк,

Көрән көз, дујан гәлб ағласын кәрәк.

Бен-Осман чох деди,

О ешитмәди.

— Бизим јолларымыз ајрыдыр, — деди.

Елә ки, Мустафа чыхды гапыдан,

Дәрин хәјаллара кетди Бен-Осман:

— «Көрән ким һағлыдыр? Баламмы, мәнми?

Өзүнү севәнми, халгы севәнми?

Јох! О нә анлајыр, һәлә ушағдыр

Һәјаты, сонралар анлајачағдыр.

Нә вәтән, нә милләт? Дејнән инсана

Бу бош фикирләрдән вармы бир хејир?

Гарын ач оlanda милләт бир јана,

Һеч доғма бала да јада дүшмәјир.

Јох! Ону бу јолдан дөндәрмәк кәрәк,

Бу ил дә коллечи гуртарыр демәк.

Кәлән ил Парисә көндәрсәм ону,

Парис адам ејләр әрәб оғлуну...»

IV ФӘСИЛ

Мустафа коллечи битирән тәки

Дәрһал әл-ајаға дүшдү Бен-Осман.

Деди: — һәр хәрчини чәкәрәм, тәки

Кедиб сән Парисдә тәһсил аласан.

Мустафа тәклифи гәбул етмәди,

Ата чох јалварды, — о ешитмәди.

Анчағ арзусујду охумағ онун,

Тарих шө'бәсиндә дарүлфүнунун.*

О деди: — Вәтәним тәһлүкәдәјкән

Ону тәрк еләјиб кедәрәмми мән?

Үсјан бајрағыны галдырды бир күн,

Вәтән өвладлары атылды ода.

Јурдун азадлығы, сәадәтијчүн

Силаһа сарылды бир сәһәр о да.

Галды көзләриндә, галды охумағ,

Тарих шө'бәсини битирмәк онун.

Тутдуғу силаһла о, јазды анчағ,

Јени тарихини ана јурдунун.

Гызды, гәзәбләнди Бен-Осман јенә

Оғлунун силаһа сарылдығына.

«Кәлсин бир көрүшәк, данышағ» — дејә

Хәбәр дә көндәрди далбадал она.

Чатды Мустафаја, чатды хәбәрләр,

Өтүшдү кечәләр, доғду сәһәрләр.*

Оғул тәрк етмәди бир ан чәбһәни,
Алышан чәбһәни, јанан чәбһәни!..

Көзүнүн ичинә бахды өлүмүн,
Нечә јол торпаға чиләнди ганы.
Гызыл лаләләрлә бәзәнди һәр күн
Һагг илә һаһаггын дөјүш мејданы.

Чәмиләни тутдулар,
Чамалы өлдүрдүләр.
Нечә-нечә эрәби
Узаглара сүрдүләр.
Инкилисләр бир заман
Франсаја доланда,
Јадларын пәнчәсиндә
Вәтән әсир оlanda,
Һарај салыб Жанна-д-Арк —
Деди: — Шәрәфимиздир
Јурдун шәрәфи, шаны.
О галдырды ајаға
Вәтәни — Франсаны.

Һамы она мәрд деди,
Һамы она, Чәмилә!
Анчаг дүшмән дедиләр
Нечин сәнә Чәмилә?!

Сән дә, Жанна-д-Арк кими
Кәлмәләрә «кет» дедин.
Сән дә өз вәтәнини
Азад көрмәк истәдин.

Вәтәнини, елини
Азад көрмәк истәјән
Бәс нијә дүшмән олсун?
Онун ајагларына
Нијә гандал вурулсун?..

Беләми дүшмән олдун
Јурдуна сән, Чәмилә?
Буму сәнин күнаһын,
Буму көрән, Чәмилә?

Халга дүшмән олмадын,
Вәтәнинә, халгына
Сән вурулдун, Чәмилә,
Јурдунун дүшмәнинә
Дүшмән олдун, Чәмилә!..

Вурдулар Мустафаны, јолдашлары бир тәһәр,
Гылығына кирдиләр, —
Сәһәриси хәрәкдә евинә кәтирдиләр.
Ағламады анасы, ағламаз, јох ағламаз,
Икид доған аналар.
Шир анасы шир олар!
Ана әјилиб өпдү баласынын алнындан.
Деди: — Шәрәфсиз атан
Сатыб ана јурдуну
Медал тахды дөшүнә,
Лә'нәт олсун о күнә!

Сәнсә Вәтән јолунда јараландын дөшүндән,
Гүрбан олум јарана,
Әмдијин сүд ај оғул
Ҳалал олсун гој сана!

Бу хәбәри ешидиб Бен-Осман бәрк тутулду,
Киши лап дилхор олду,
«Јенә баладыр» дејә,
Дуруб кәлди бир ахшам
Оғлуна баш чәкмәјә.
Килејләнди Бен-Осман:
— Ағлы олан бир инсан,
Бу мә'насыз ишләрә баш гошуб ујармы һеч?
Адам да тәһсилини јарымчыг гојармы һеч?
Әкәр мәнә зәррәчә, мәһәббәтин вар исә,
Кедәк-кедәк Парисә!
— Ата, сәни сеvirәм,
Анчаг өзүмдән дә чох бу вәтәни сеvirәм.
— Вәтән! Вәтән, нә вериб ахы бу вәтән сәнә?—
— Вәтән борчлу дејилдир, биз борчлујуг
вәтәнә.
— Јахшы,—дејә Бен-Осман кәсди мүбаһисәни.
— Анчаг бил ки, ај оғул, мән бунлары
демәздим,
Истәмәсәјдим сәни.

Галхан кими јатагдан,
Мустафанын јадына
Дүшдү гоча Бен-Осман.
Кәлди атасыкилә
Көрдү ки, јыр-јығышды.
Билмәди бу нә ишдир?..
Мустафаны көрүнчә
Ганадланды Бен-Осман:
— Кедәк бизимлә сән дә,
— Һара?
— Парисә.
— Јох, јох!
— Ара сакитләшәндә
Гајыдарыг... Арада
Гој итмәсин, ај оғул,
Олан-галан сәрвәтимиз, пулумуз.
Јохдур ајры јолумуз!
— Ата, мәкәр бу јолму?
Ананы дарда гојуб
Ғачан оғул, оғулму?
Мустафа көз учујла
Бахды јерә төкүлмүш
Гијмәтли парчалара,
Ал-әлван халчалара.
Јығылыбдыр јан-јана
Чамаданлар, чанталар.

Ah, онларын ичиндә
 Аллаһ билир нэләр вар.
 «Кедәк-кедәк Парисә...»
 Көр бу мәнә нә дејир,
 Биз бу Вәтәндән өтрү
 Чанымыздан кечирик,
 Бу, варындан кечмәјир.
 Өзү кедир... өзүлә
 Апарыр бу торпағын,
 Гызылыны, зәрини —
 Халгын алын тәрини.
 Кедир... Кедир онунла
 Эрәбин үрәк ганы,
 Јохму бунун бир зәррәчә вичданы?
 Јох-јох! Бу мүмкүн дејил.
 Буна дөзмәк чәтиндир,
 Апардығы бу шејләр
 Ахы бу милләтиндир!
 Јох, онун топладығы
 Франкларын һәр бири
 Бир гуршуна дөнмәли!
 Мәни мәнкум ејләјән
 Ағаларын синәсиндә сөнмәли!
 — Јахшы, нә вахт кедирсән?
 — Бу ахшам.
 — Кет, јахшы јол!
 — Бәс сән кетмирсән, оғул?
 — Ата, мәнән сән әл чәк!
 — Сән дә тәрссән анан тәк.

— Бәли, јалныз сичанлар
 Кәмини тәрк ејләјәр
 Фыртына башланан тәк.
 Сәнә уғурлар, — дејә
 Чыхыб атасыкилдән
 Кәлди, бирбаш чәбһәјә.
 Һәмән күнүн ахшамы
 Јолланды Маһаттаја¹.
 Азадлыг ордусундан
 Бир дәстә кәнч гәһрәман.
 Бағладылар һәр јаны.
 Сојдулар Бен-Османы,
 Нана гышгырды — Симон!
 Нана гышгырды — Етјен!
 Етјен һүчума кечди.
 Голларыны гардылар.
 Ијирми алты бағлама,
 Отуз једди чамадан
 Јүкләнди машынлара,
 Чәбһәјә апардылар.
 Јолчулар Маһаттадан
 Кор-пешман кери дөндү.
 Онларын көзләриндә
 Дүнја, ишыглы дүнја
 Бир зүлмәтә бүрүндү.
 Әлини бу дүнјадан
 Үздү гоча Бен-Осман.

¹ Маһатта — вағзал.

Мин фикир, мин дүшүнчә
Һеј доланды башында.
Фикирләр савашында
Чашды, долашды ағлы.
«Ким һағлыдыр, ким һағлы?»

V ФӘСИЛ

Етјен әли гојнунда
Кедән варын, дәвләтин
Архасынча бахды һеј...
Бу дәм онун көзүндә
Бир һечә дөндү һәр шеј.
Кетди вары-дөвләти,
Кетди сөзү-сөһбәти,
Кетди ејши-ишрәти,
Кетди кедәркәлмәзә
Парис шантанларында
Дејәчәји тостлары.
Кетди... Онун јолуну
Дөрд көз илә көзләјән
Шәраб, гумар достлары...
Кетди онун нәш'әси,
Раһатлығы, динчлији.
Кетди бүтүн һәр шеји.
«Онлар кетди...

онларсыз
Бәс мән һара кедирәм?
Бәс мән нәјә кедирәм?

Башгасынын чәкдији
Кејфи, ејши, ишрәти
Ијләмәјә кедирәм?
Ким апарды, ким мәним дәвләтим, варымы?
Ким дағытды башымдан, ширин хәјалларымы?
Көзәл арзуларымы?

Мустафа!.. Ах Мустафа! Дәвләтимин ортағы,
Севинчимин дүшмәни,
Бир саатын ичиндә нә һала салдын мәни!
Бир саатын ичиндә аға икән гул олдум,
Һамыдан варлы икән, һамыдан јохсул олдум.
Һалалча дәвләтими һарам етди о, һарам,
Инди ки, белә олду, өз әгидәм јолунда
Мән дә гылынч чаларам.
Гошулмағ истәмирдим, мән бу чәкишмәләрә
Анчағ чох наһағ јерә!
Ја о, ја да мән дејә
Һәмән күнүн сәһәри, Етјен кетди чәбһәјә.
Кечә әлиндә шимшәк, гылынч чәкди күндүзә
Ики гардаш, ики јол о күн дурду үз-үзә.

Бәс ата?
Бәс Бен-Осман?
Кәләчәји дүшүндү, кечмишләри чох анды,
О кәлиб ики јолун ајрычында дајанды.
«Һансы јолу тутмалы,
Һансы јолу кетмәли!

Бириндә гэлбим дурур, бириндә чаным дурур,
Ики јол ајрычында сәһвим, нөгсаным дурур.
Чаным көнлүмә дүшмән, көнлүм чаныма
дүшмән.

Чарпазлашыб гылынчлар онларын арасында
Дајанмышам инди мән.
О јол бу јолу вурур,
Оғул, оғулу вурур.
Ајылмырам мән јенә
Ахы, икисинин дә зәрбәси дәјир мәнә.
Һәм о тәрәфдә оғул,
Һәм бу тәрәфдә оғул.
Ахы, күллә дә оғул,
Ахы, һәдәф дә оғул.
Бәс мән нејләмәлијәм?
О оғулу тутмалы, бу оғулу тутмалы?
Ја бу јолу тутмалы, ја о јолу тутмалы!

Бире вәтән, намус, ар,
О бириндә раһатлыг, сәадәт вә һәјат вар..
Мәсләкини истәјән өз чанындан кечмәли,
Өз чаныны истәјән вичданындан кечмәли.
Јох, јох, һәјат шириндир,
Ики чаным олсајды мән кечәрдим бириндән.
Тәк бир чаным вар икән өмрүн нәш'әләриндән
Нечә кечим, нечә мән?
Бәс Мустафа? О нечә кечир өз һәјатындан?
О ки, чавандыр, чаван!
Өмрүн бир нәш'әсини ахы, дадмамыш һәлә.

Нечә верир өмрүнү нечә верир о, јелә?
Бәли, дадмадығыјчүн һәјатын нәш'әсини
О динләјир, динләјир, мәсләкинин сәсини.
Ахы о, нә көрүб ки, нә анласын һәјатдан,
Һәлә о, дуза кедир, һәлә чавандыр, чаван!
Нәш'әни дадан биләр,
Чан гәдрини, чан биләр.
Һәјатын да гәдрини һәјатда инсан кими
Јалныз јашајан биләр.
Кәнарда дурмаг олмаз,
Ики јолдан бирини тутмалыјам инди мән.
Һәјатын нәш'әсиндән
Кечмәк мәнә чәтиндир, билмәлијәм бир
дәфә!..»

Дејә кечди Бен-Осман о күн Етјен тәрәфә.

Кәзди о күн чәбһәни, франсыз әскәрләри
Салам вериб баш әјди,
Дөшүндәки легион¹ онун вәсигәсијди.
Бу һөрмәт, бу еһтирам
Ганад верди гүрура, јаралады вичданы.
Симона хош кәлдисә, инчитди Бен-Османы.
Бахды, о хејли бахды дағ көвдәли танклара.
Узаг вуран топлара.
Бир һәзин дүјгү өтдү үрәјиндән бу ара —

¹ Орден.

«Јохдур бизимкиләрин
Белә силаһы јәгин
Нечә? Нечә? Ишә бах! Көр нә чыхды

дилимдән?

Јохса онлар тәрәфә бизимкиләр дедим мән?
Бәс нечә? Кечә ајры, күнәшли күндүз ајры,
Үрәк ајры, сөз ајры,
Сөзә јох, үрәјә бах.
Бу гајдадыр, дил чашар, дүзүнү дејәр анчаг.
Топлара бах, топлара, танклара бах, танклара,
Од сачан лүлэләри чеврилибдир көр һара?
Бу ганлы силаһларын мәгсәди, гәсди нәдир?
Онлар әрәб ганына нечә илдир тәшнәдир.
Бах бу танкын лүләси, көрән нечә әрәби
Гәлтан етмиш ганына?

Бунлар нечә сығышыр бәс сәнин вичданына?
Ахы сән дә әрәбсән, ахы сән дә Бен-Осман.
Бабанын чалмасыны атдынса да башындан
Ганы ки, ганындадыр?..

Нијә, нијә бу гана хилаф чыхдын Бен-Осман?
Нијә өмрүн јолунда сән долашдын Бен-Осман,
Сән карыхдын Бен-Осман!»

О ахтарды Етјени

Дедиләр ки, дүнәндән јоха чыхыбдыр Етјен,
Дүнәнки вурһавурда әсир алыныб јәгин.
Кириди, бир анлыға о сусду, о динмәди,
Онун ата үрәји, бәс нијә диксинмәди?
Бајагкы дүјғулардан онун ата гәлбинә
Јохса бир хал дүшдүмү?

Јохса о Етјен илә өзү арасындакы
Учруму көрмүшдүмү?!

VI ФӘСИЛ

Бир һәфтә өтдү белә
Үзә дурду, далашды Нана һәр күн әрилә,
Һәр күн ону данлады.
— Батсын оғлунун ады!

Сәнә дүшмән олубдур бу күнүндә өз оғлун,
Оғлуму әсир алыб сәнин дәләдуз оғлун.
Симон, нечә көзүнә јуху кедир бәс сәнин?
Өз белиндән кәлән дә дөнүб олду дүшмәнин...
Бен-Османа көз верди Нана, ишыг вермәди,
Һәлә хидмәтчиләр дә кишини диндирмәди.
Гулларын саһибкары өз евиндә гул олду.
Ахыр киши јорулду.

Һарај верән олмады бу бәдбәхтин сәсинә,
Дуруб кәлди о бир күн азадлыг чәбһәсинә.
Ону бура кәтирән гәлбин өзкә сәсијди.
Бурдаса әрәблији онун вәсигәсијди...

Бир-биринә сөјкәниб јасты, чылпаг тәпәләр,
Әтәји коллу-кослу, зирвәси ағ тәпәләр.
Аһыл-чаһыл чунудлар¹ узаныб сәнкәр боју,
Кимиси сигар чәкир, кимиси дә марагла
«Мүчаһиди»² охујур.

¹ Чунуд — әскәр.

² Милли азадлыг чәбһәсинин органы.

Кимиси сөнкәр газыр,
 Кимиси мәктүб жазыр.
 Икид өвладларындан истәди имдад вәтән,
 Сәнкәрләрдә доғулур кәләчәк, азад вәтән.
 О ачмаға башлаҗыб бу дүнјаја көзүнү.
 Бу сәнкәрләр ичиндә милләт кими таныҗыр,
 Артыг бу халг өзүнү.
 Бу сәнкәрләр ичиндә әсарәтин, зилләтин
 Көкү алышыб јаныр,
 Голу бағлы бир елин өз дәвләти јараныр.
 Јанында да бәләдчи кәзир, кәзир Бен-Осман.
 Мустафаны сорушур раст кәлдији чунуддан.
 Heј бахдыгча Бен-Осман,
 Көзләриндән ган даман
 Бу әлләри силаһлы адамларын үзүнә
 О, утаныр, билмәјир өзүнүн бу һәјата
 Суалы нә, сөзү нә?
 О, чатды Мустафанын дәјүшдүјү сәнкәрә,
 Дәрһал галхды Мустафа.
 — Бу сәнкәрин ичиндә сән онсуз да мин кәрә
 Өз атандан учасан.
 Бу һөрмәтә чох сағ ол.
 Сән тәк атандан дејил, өз тәлеләриндән белә
 Учадасан, ај оғул!
 Көрүшүб әјләшдиләр.
 Бир хејли дәрәләшдиләр.
 Бирдән һава гаралды,
 Көј үзүнү чән алды.

— Һүчум көзләјирик биз, — деди — ата, бир
 аздан
 Дур кет, евә!
 Тутулду һава кими Бен-Осман.
 Деди: — Кедим? Бәс Етјен? Тап, ону тап, чан
 оғул,
 О сәнин гардашындыр.
 — Јахшы, јахшы, сакит ол!
 — Бир көрәјдин анасы, нә күндәдир, нә күндә?
 Ахы көзү үстүндә
 Сахлајарды Етјени.
 — Ата, ата, бәс мәни
 Ана доғмајыб мәкәр?
 — Нәјә кәрәк бу сөзләр?
 Сән дә елә, ај оғул.
 Кедәк дедим сәнә дә,
 Ah, кеч дејил јенә дә!
 Дејә диз чөкдү Симон Мустафанын өнүндә
 — Имдад елә, көмәк ол, атана бу күнүндә.
 Дәрдим сораным јох,
 Валлаһ евдә, ешикдә күнүм, күзәраным јох.
 Оғул, кәлмишәм чана,
 Ону гајтар атана.
 Бурдан чыхыб кедәк биз,
 Валлаһ, јенә верәрәм нә гәдәр истәсәниз.
 — Ата, сән нә дејирсән?
 Јохса алмагчун бу күн бир оғлунун ганыны,
 Сатмагмы истәјирсән
 Сән о бири оғлунун ләкәсиз вичданыны?

Елэ бу вахт гэфлэтэн,
Јағды күллэ јағмуру гаршыдакы тәпэдән.
Уғулдады дағ, дәрә,
Тез чөкдүләр сәнкәрә.
Күллә ара вермәмиш,
Јағды, јағды кур јағыш.
Көјүн сәси гарышды бу дәм јерин сәсинә.
Јағыш сәси гарышды күллэләрин сәсинә.
Донгулданды Бен-Осман: — Көрән бу нә
ојунду
Кәлди мәним башыма?.. Плашыны сојунду
Мустафа атды дәрһал атасынын чијнинә
— Бәс сән?
— Мәнә ејби јох, сојуг дәјмәсин сәнә
— Атәш!
Чаваб атәши башланды бирчә анда.
Нифрәтләр билә кәлди күллә выјылтысында.
Мустафанын өзү дә јасланых мүсәлсәлә¹
Атыр беләдән белә.
Төкүлүр дүшмән ганы.
Мустафа көз учујла һеј сүзүр Бен-Османы.
Биз ки, гул олмаг үчүн кәлмәмешик һәјата.
Ешит, ешит ај ата,
Бах бу күллә сәсләри
«Мән дә бир халгам» дејән халгымын өз
сәсидир,
Азадлыг нәғмәсидир.

Бу атәш, арзуларын
 Түфәнк лүләләриндә алышан мәш'әлидир.
 Бах бу атәш, халгымын
 Франсыз дәвләтилә һеса́б чәкән дилидир,
 Бах бу атәш, зилләтин
 Очағыны сөндүрән нәфәсидир халгымын,
 БМТ — мәчлисиндә өз сәсидир халгымын.
 Бах бу атәш, бу атәш һаггын гәһгәһәсидир.
 Бах бу күллә сәсләри,
 Голумуздан гырылан зәнчирләрин сәсидир.
 О, атдыгча Бен-Осман,
 Мустафаны сејр едир кизли-кизли кәнардан.
 Кизли бир гүрүр илә көз јетирир оғлуна.
 Бу һүнәр, бу икидлик нәләр данышмыр она!
 Дүшүнүр: «Мәним оғлум инди јурдун көзүдүр,
 Чатылмыш гашларындан, ити бахышларындан
 Лап атамын өзүдүр»
 Утаныр, бир аз әввәл дедији сөзләриндән,
 О, тез галхыр јериндән;
 Көрүнчә кол дибиндән Мустафаја тушланан
 Түфәнкин лүләсини
 — Оғул, јерә јат! — дејә о гышгырды, гајалар
 Экс еләди сәсини.
 Тарак! Тарак! Ачылды күлләләр кол дибиндән.
 Қолтуну¹ дөш чибиндән
 Нә вахт чыхардығыны һеч билмәди Бен-Осман,
 Ата билмәди, тәтик, сүрүшдү бармағындан.

Сәлим буну көрүнчә
Түфәнкини тушлајыб атды, атды, далбадал,
Сусду кол диби дәрһал.
Бу ан колонел¹ Сәлим јараланды голундан,
Тез јараны бағлады јайлығјла Бен-Осман.
Сәлим јайлығын үстә гызаран гана бахды.
Бир дә дүшмән тәрәфдән үстүнә јағдырылан
Күлләбарана бахды.

Дүшүндү: «Бу јаралар сарсыда билмәз мәни,
Анчаг... дәрд ондадыр ки, бәлкә дә бу күлләни
Бир вахт мәнимлә биркә бир дүшмәни әјләјән,
Бир сәнкәрдә дөјүшүб, бир габдан хәрәк јејән
Достумун өзү атды, дост һара, дүшмән һара?
Һәмишә дост олмушуг ахы биз ки... онлара...»

VII ФӘСИЛ

Етјен әсир дүшүбмүш, азадлыг ордусуна,
Икинчи зәрбә олду һәјатында бу, она.
О, көтүрәр дүнјада һәр ачыны, һәр дағы,
Анчаг дәрк едә билмир Мустафанын өнүндә,
Гул кими дајанмағы.
«Јох, јох, дөзә билмәрәм бу тәһгирә!» —
дејир о.

Бир күн көздән јайыныб әкилмәк истәјир о,

² Полковник.

Онун бу нијјәтиндән Анри хәбәр тутунча,
Кәсир дәрһал јолуну,
Кери гајтарыр ону.
— Мәни бурахын, — дејә,
О, јалварыр Анријә.
Анри бурахмыр ону,
Дәрк единчә бунун да фајдасыз олдуғуну
Дејир:—Мән анламырам әрәб һара, сән һара?
Ахы сәнә нә дүшүб гошулмусан бунлара?
Сән ки, фирәнк оғлусан.
— Утан, сөзүндән утан!
Мәним ешгим азадлыг, мәним милләтим инсан,
Әрәбә дә гардашам, фирәнкә дә гардашам.
Ахы о ким, бу кимдир?
Инсан азадлығына кәч бахан, дүшмән олан
Мәним дә дүшмәнимдир!

— Бәс Франса? Бәс онун шәрәфини горумаг?
— Франсанын шәрәфи бурда тапданыр анчаг.
Фирәнк, Әлчәзаирдән ахы нә истәјир, нә?
Нечин көз дикмәлијик өзкәнин гисмәтинә?
— Ај чох көзәлдир, о да дејил анчаг ләкәсиз,
Бөјүк Фирәнкистанын јашамағы чәтиндир
Ахы мүстәмләкәсиз!
— Өзкәнин һесабына јашамагдан өлүм хош.
Бу чүрүк фәлсәфәни, биз чох көзәл билирик
Кимләр, кимләр ујдурмуш.

Чәкишмә узанды бир хејли мүддәт.
Кәлди Мустафа да...

Етјен тутулду.

Сусдулар...

Мустафа динди нәһәјәт,

— Нијә сусурсунуз, сизә нә олду?

Етјен гара булуд, көј шүјүд олду.

— Изин версәјдиниз әкәр мүәллим,

Бир сигар чәкәрдик.

— Бујурун, чәкин.

Мустафа чыхарыб гутуну дәрһал,

Узатды Етјенә

Көтүрдү Етјен.

Бир хејли сигары түстүләтдиләр,

Анчаг нә о динди, нә дә бу динди.

Чох дәрин, чох сирли фикрә кетдиләр,

Бу узун сүкута Етјен севинди.

— Ешитдим гачаркән тутублар сизи.

Билсәјдим сонракы мәгсәдинизи,

Инанын, мән сизә көмәк едәрдим.

— Аһ, гача билсәјдим мәним нә дәрдим!

— Гачыб нејләрдиниз? Бир дүшмән кими

Јенә үстүмүзә кәләрдинизми?

Јохса...

— Сорғу-суал нәјә кәрәкдир?

Һәр кәс билдијини еләјәчәкдир.

— Јолуну көзләјир дајын Парисдә.

Јахшысы будур ки, сән аман истә.

Биз сәни бурахаг... Евә кет бирбаш,
Бу чәнчәл ишләрә гошулма, гардаш!
Бу да сәнәдләрин...

— Бу сизә һардан?

Вагзалдан гајтарыб кәтирдимиз
О чанталардан.

Өзүнә гајытды халгын өз вары,

Ачдыг чанталары, чамаданлары.

Сәнин сәнәдләрин чыхды ичиндән,

Көтүрдүм, өзүнә вермәк үчүн мән.

Унут, бир дәфәлик унут чәһһәни,

Ахы чох истәјир атамыз сәни.

Көрәсән, көрәсән баша дүшдүмү

Етјен шах дејилән бу кинајәни?

— Анд ич ки, чәһһәјә дөнмәјәчәксән,

Бурахым евинә сәни инди, мән.

— Мустафа!

— Мүәллим!

— Оғул, бир дүшүн!

О нәјә анд ичсин? Ахы онунчүн
Мүгәддәс шеј јохдур!.. Соруш өзүндән,

— Анамын чанына анд ичирәм мән.

— Бујур, бу да онун мүгәддәс анды,

Франса сәнәми де, архаланды?

Мустафа: — Бу анд да бәс ејләр, — дејә

Мә'налы-мә'налы бахды Анријә.

— Азадсан!

Дејинчә Етјен ишарды,

Севинч далгалары үзүнү сарды.
Кетмәкчин архаја чеврилән заман, —
Мустафа сәсләнди: — Сөзүм вар, дајан!
Сорғума чаваб вер кетмәздән әввәл.
Азадлыг көзәлми?
— Ондан да көзәл,
Нә ола биләр ки, гоча дүнјада?
Үч күн әсирликдә нә чәкмәдим мән!
— Үч күн әсирлијә дөзә билмәјән,
Еј мәним һәмишә азад гардашым,
Бәс мән, инсафла де нечә гатлашым,
Јурдумун өмүрлүк әсарәтинә?
Инди ајдынмыдыр нијјәтим сәнә?
Бәс сәнин, бәс сәнин нијјәтин нәдир?
Әдаләт сәндәдир, јохса мәндәдир?
Етјен сусуб дурду, динә билмәди,
Мустафа астадан — Азадсан, — деди.

Чәбһәдән евинә кәлди Бен-Осман,
Јата да билмәди сәһәрә гәдәр.
Кетмәди, кетмәди гулагларындан
Оғлунун дедији о һаглы сөзләр:
«Мустафа, ај оғул, доғру дејирсән.
Сәни дә онун тәк бир ана доғмуш.
Аталыг һаггымы истәсәм дә мән,
Мәним ихтијарым бу һагга јохмуш.

Каһ ора, каһ бура дөндүм... ахырда
Јенә баш ачмадым бу кешмәкешдән.
Ишә бах... Истәдим, бу вурһавурда
Оғлуму оғлумдан сатын алым мән!...»

Үч күн белә кечди. О күндән бәри,
Гәлбинин башында бир ағры дујду.
Анлаја билмирди о көрдүкләри,
Нағылды, доғрујду, јохса јухујду?..
О, бу фикирләрлә чырпынан заман,
Етјен күлә-күлә кирди гапыдан.
Бахышлар тоғгушду, ата динмәди
Дурухду... Нә олду көрәсән она?
Бала кәлишинә о, севинмәди,
Севинди сөзүнүн тутулдуғуна.

Бен-Осман севинди...

Деди: — Нә дејим,

Бу әрәб оғлунун дәјанәтинә.
Аталыг һаггымдан үз дөндәрдијим
Оғуллуг һаггыны унутмур јенә.
Көр нечә әһдинә о, гылды вәфа,
О, доста дост олур, дүшмәнә дүшмән.
Әлинә дүшсәјди әкәр Мустафа
Валлаһ бачармаздын бу мәрдлији сән!
— Бу мәрдлик дејилдир, дүзүнү билсән,
— Бәс нәдир?
— Горхаглыг!
— Адам дејилсән!..

Дүнјада ганмаза јакшылыгмы вар?
— Бәд күнчүн о мәни бир арха сајыр...
О јакшы билир ки, басылачаглар,
Индидән өзүнә бир күн аглајыр.
— Утанмаз!
— Һәддини бил гоча кафтар!
Чох да хоружланма!
— Нечә?!
— Һә, нә вар?
Нә јаман чыхмысан өзүндән јенә?
Бәлкә... ачыг даныш, борчум вар сәнә?
— Бәс борчлу дејилсән?
— Нә алдым ки, мән
Сәнә борчлу галым!
— Рәдд ол евимдән!
Нана јан отагдан чыхды сәс-күјә,
Етјени көрүнчә
— Аһ, кәлдин! — дејә.—
Атылды бојнүна әзиз оғлунун
Үзүнү, көзүнү јалады онун.
Бен-Осман гышгырды: — Рәдд ол евимдән!
— Бу евин саһиби мәнәм, Симон, мән!
Дејә итәләди әрини Нана:
— Бурдан кетмәјәчәк балам һеч јана,
— Бәс мәни евимдә тәһгир едәчәк?
— Ағыздан јаманча јавасан Симон,
Һәлә өлмәмишәм, баламы гул тәк,
Сән мәним евимдән говасан Симон.

— Бу евин саһиби мәнәм, ја сәнсэн?
— Бурда саһиб мәнәм.
— Бәс нәчијәм мән?
Сизин һамбалыныз? Бәлкә, гул, нөкәр?
— Буну билмәмисән бу вахта гәдәр?
— Демә минмисиниз чијнимә сиз дә?
Рәдд олун евимдән сиз икиiniz дә!
— Симон, јол ачыгдыр, кедә биләрсән!
— Демәк, өз евимдән говулурам мән?
Бала да атаја дүшмән олармыш,
Аллаһ, көрәчәкли күнләрим вармыш!..
Симон чох әлләшди, һај-һарај салды,
Давасы, далашы өзүнә галды.
Ана илә бала вериб әл-әлә,
Симону евиндән атдылар чөлә.
Бирдән кери дөндү, нә дүшүндүсә,
Деди — Бу дүнјада ахы һәр кәсә,
Бир шеј әзиз олур.

Бу бојда евдән
Атамын шәклини истәјирәм мән.
Олду мән бәдбәхтә өз көкүм гәним,
Инди бу күнүмдә тәк одур мәним
Јаралы көнлүмүн дујуб андығы.
Нана ачыб төкдү көһнә сандығы
Чыхарыб туллады шәкли бир јана,
Деди: — Бу да атан, де бас бағрына!
Әјилиб көтүрдү шәкли Бен-Осман
Сүздү атасыны өзкә чүр инди.

Кишинин гәзәбли бахышларындан
 Гәлбинә ох батды... О, силкәләнди.
 Ағ сачлы, нурани гочаја бах бир,
 Чијниндә түфәнк вар, башында чалма.
 Кишинин дурушу елә бил дејир:
 «Јетәр алчалдығын, оғул, алчалма!»
 Нана шәкли сүзүб деди: — Јахшы бах,
 Бу сән, о да атан, неч утанырсан?
 Адам еләмишдим мән сәни бәдбәхт,
 Анчаг адамлығы сән нә ганырсан?
 Јери чалма бағла башына сән дә,
 Вәһшијдин, јенә гал вәһшилијиндә.
 От көкү үстүндә битәчәк јенә
 Јамагдан нә чыхар? О, сөкүләчәк.
 Ахы мәдәнијјәт јарашмыр сәнә.
 Сән дә өз тајыны тапајдын кәрәк.
 Чаваб гајтармады бәдбәхт Бен-Осман,
 Тез шәкли көтүрүб чыхды отагдан.
 Фикирли-фикирли дүзәлди јола,
 Бу ан, һәјатына бир тәкан олду.
 Даһа дәјишмәди, бу андан белә
 Симон өмрү боју Бен-Осман олду.

VIII ФӘСИЛ

Өтүб кечди далбадал ганлы, гадалы илләр.
 Сәсли, сәдалы илләр.
 Выјыл-выјыл күлләләр јердә, көјдә сүздүләр.
 Хурма будагларында һәлгәләнди түстүләр.

Барыт түстүләриндән јерин бағры гаралды,
 Каһ зор гәләбә чалды, каһ һагг гәләбә чалды.

Әлчәзаир шәһәри.
 Артыг бир ајдан бәри,
 Сәнкәрдир башдан-баша о көһнә Мәдинәнин¹
 Һәр күчәси, һәр тини.
 Бу күн јени Мәдинә тутмуш күлләбарана
 Мүсәлман мәһләсини.
 Мустафа тәк галыбдыр Әл-Мухтар күчәсиндә,
 Бир сәнкәрин ичиндә
 Мејиддир сағы, солу.
 Достлар јерә дөшәниб јан-јана, үзүгәјлу.
 Дөрд дөврәси өлүм, ган,
 Бу күнкү беш саатлыг арамсыз атышмадан
 Сарсылды Мустафанын дәстәси.
 О, чағыра билмәди көмәјинә бир кәси,
 Анри илә бәрабәр, Сәлим дүнәндән бәри
 Дүшмәнин архасында бағлајыб кечидләри
 Һазырлашыр һүчума...
 Бир алајын өнүндә дајаныб тәк башына
 Мустафаса бајагдан.
 Горху билмәзмиш инсан!
 Һагсызлыг дүнјасына синәсини о кәрмиш,
 Инам олан үрәкдән горху гачаг дүшәрмиш.

¹ Мәдинә — Шәһәр демәкдир, Африка өлкәләриндә шәһәрләр көһнә вә јени Мәдинә дејә ики јерә бөлүнүр. Көһнә Мәдинәдә әсасән јерлиләр, јени Мәдинәдә исә авропалылар јашајыр.

Нардан кэлди бу күллә, аһ бир чојутма күллә
Мустафаны һағлады.

Бир үрәји сојудуб мин үрәји дағлады,
Јумулду ана јурдун бу күнүнү көрмәјән,
Сабаһына дикилән,
нурлу көзләр.

Сәадәт гапысыны ачмағ үчүн гапанан
уғурлу көзләр.

Әјилиб јерә дүшдү
Әсарәт гандалыны сындыран, әјән әлләр.
Әл чәкди бу дүнјадан,
Јурдунда јени дүнја гурмағ истәјән әлләр.
Дүшмән һүчума кечди,
Чатдылар Мустафанын дәјүшдүјү сәнкәрә,
һарај дүшдү шәһәрә:

— Мустафаны вурдулар!..

Дар ағачы гурулду,
Күчә адамла долду.

ОАС-чылар шәст илә дардан асды мејиди,
(Бу вәтән өвладынын бәс күнаһы нә иди?)

ОАС-чылар мејдана ананы кәтирдиләр,
— Бах бу да оғлун,—дејә она ачығ вердиләр.

Ана динмәз, ана лал,

Бахышында мин суал

Бахды, бахды, мејидин дөшүндәки јараја,

Сүкут чөкдү араја.

— Өләр, киши тәк өләр әлә дүшмәз о, јалныз.

Өзүнү јох, сиз онун мејидини асдыныз.

Сиз ону,

Шир оғлуну

Алчалтмағ истәдиниз оса јенә учалды.

О өз өлүмүјлә дә сиздән интигам алды.

Сиз сағ олсаныз белә о өз әгидәсилә,

Чохдан сизи өлдүрүб.

Сизин мәсләкинизи, дининизи өлдүрүб.

Ана сындырмаса да

Бу мәгамда өзүнү

Чәкә билмир мејиддән,

чәкә билмир көзүнү.

О, көзләрилә өпүр

Баласынын о ганлы, пәришан сачларындан.

Бу вахт гоча Бен-Осман

Налә чәкди архадан:

— Аман оғул, чан оғул!

Өлүм һара, сән һара?

Мејиди гучаглајыб

О истәди апара.

Синәсиндән јапышыб

Јерә јыхдылар ону.

Гырылыб дүшдү јерә

Дөшдән шәрәф легиону.

Әјилиб көтүрмәди

Орденини о, јердән.

Кәлмәләр күлүшдүләр

Бу һала јербәјердән,

О полисә әл ачды:

— Беш мин франк верирәм.

Мәнә верин сиз ону,—

Бу елин мәрд оғлуну.
Ана кечди ирәли:
— Онлар тәһгир етмәди,
Сән тәһгир етдин ону...
Бен-Осман, лә'нәт олсун намусуна, арына,
О, өзүнү сатмады франсыз пулларына,
Мејиди сатылармы?
Вәтәнә сәчдә гылан пула сәчдә гылармы?
Сызылдама, ағлама, бизим адәтимиз вар:
Шәһидә ағламазлар!
Сән гајтармаг истәсән намусуну, арыны
Унут милјонларыны!
Чаныны вер, чаныны!
Ганыны вер, ганыны,
Бујур, бу силаһ, бу сән!
Дејә о, мүсәддәси чыхартды дөшлүјүндән:
— Кишилијин чатырса төк бунларын ганыны,
Бу ган илә тәмизлә ләкәли вичданыны.
Бен-Осман һејкәл кими гурујуб өз јериндә,
Тапанчанын лүләси бөјүдү көзләриндә,
Бөјүдү хәндәк олду, бөјүдү учрум слду.
Бу дәм онун башына санки көјләр учулду.
Она елә кәлди ки, ајаглары сүрүшдү
Үзүстә јерә дүшдү.
Дикәлди...

О, јыхылды,
Галхаммады ајаға,
Бојланды сола, саға.
Әлләрини галдырыб үзүнү чырмаглады.

Бирдән фәрјад гопарыб һөнкүр-һөнкүр аглады.
Кириди...

Јумруглары дүјүлдү бирдән-бирә,
Сонра гәһгәһә чәкиб о, күлдү бирдән-бирә.
Көз јашынын ичиндә күлүш бәс нәмә кәлди?
О галхды, о дикәлди.
Бахды,

бахды һамыја,
көзләриндән һәм гәзәб,
һәм һејрәт јаға-јаға.

Бирдән нә дүшүндүсә
Архасына бахмадан о, башлады гачмаға.
О, гачды бирдән-бирә.
Үз тутду бир заманлар

Мәчнунун сығындығы
О сәһраји-Кәбирә.

Артыг сахлаја билмәз
Ону јолундан һеч кәс
О, гачды, тәнкинәфәс!

Гача билдикчә гачды, гачды тәр төкә-төкә,
Гачды о, горха-горха, о дөјүкә-дөјүкә.

Ахыр тамам јорулду
Басды гәдәмләрини гум үстә хырда-хырда.
Бөјүк гум сәһрасына кәлиб чатды ахырда.
Узаныр далға-далға гаршыда боз тәпәләр,
Күләк галхды астача...

Аһ!.. Әкәр о, галхдыса
Көјү тутар чән кими,
Јерләрә тоз сәпәләр.

Өртүб ајаг изини күлөк ону излөйр,
Онун ләпирләриндән гуму да тәмизлөйр.
О кедир... Сәмум јели анбаан шиддәтләнир,
Јохса онун үстүнә күлөк дә һиддәтләнир?!
Кедир... Кедир Бен-Осман,
Хәбәри јохдур онун нә чандан, нә чаһандан,
Көј үзүндә кет-кедә тоз думаны сыхлашыр,
Күнүн үзү тутулур, дүнја гаранлыглашыр.
Күлөк вуруб архадан јыхыр ону үзүстә,
Гум кәлир далға-далға, гум кәлир дәстә-дәстә.
Илан кими бурулур,
Гум алтында о, итир, гум алтында јох олур.
Ағырлыг һисс единчә Бен-Осман күрәјиндә
Елә бил јүнкүлләшир...

Севинир үрәјиндә,
Анчаг бир аз кечинчә киши галхмаг истәди,
«Әзабы чох олса да һәјат шириндир» — деди.
Галха билмәди...

јенә,
О севинди,
гумларын алтында итдијинә.

Бир аз кечди...
Јатды јел,
Јатды дәли бурулган.
Сәмум бурулғанында итди, батды Бен-Осман.
Гумларын үстүндәсә изи белә галмады.
«О, нара кетди?» — дејә
ахтаран да олмады,
Сорушан да олмады.

Хәбәр чатды Сәлимә, хәбәр чатды Анријә
«Бир гана мин ган» — дејә.

Атылдылар мејдана.
Гаршыда мәғрур ана,
Тәрәфләр далғаланды,
Гаршы-гаршыја кәлди.
Тез сәнкәрләр дүзәлди.
Һај верди шәһәр әһли чунудларын сәсинә,
Јахшыча вай вердиләр ишғалчы дәстәсинә.
Һеј атылыр күлләләр, атылыр тарак-тарак,
Артыг јер күрәсиндә
Әсарәтин тарихи

гапаныр вараг-вараг...

Торпаға дәфн етдиләр, —
Торпаг үчүн чаныны

Гурбан верән шәһиди.
(Елә Мустафанын да илк арзусу бу иди).
Мәзарын баш учунда

Кәлди, Сәлим дајанды.
Әлиндәки бајрагдан мәзар нура бојанды.
О, башдашы јеринә
Әлиндәки бајрағы асды гәбрин башына.
Деди: — Достлар, шәһидин

Еһтијачы вармыдыр
сојуг мәзар дашына?!
Торпаг бир ана кими ачды она гојнуну
Торпаға јох, тарихә дәфн еләдик биз ону!..

ЕПИЛОГ

Сәккиз ил ган ахды Әлчәзаирдә,
Сәккиз ил јухулар чәкилди дара.
Јерин наләсинә ағлады јер дә,
Инсан таб кәтирди бу эзаблара.

Сәккиз ил ал гана буланды сулар,
Фикирләр, дујғулар чошду, гајнады.
Сәккиз ил баш-баша кәлди ордулар,
Тарих бир милләтлә ојун ојнады!

Тарихин эн бөјүк бир амалы вар:
Азадлыг! Бу сөзә тапынмыш инсан.
Азадлыг — сәадәт, азадлыг — баһар,
Јаранмыш инсанын арзуларындан!

Инсан азадлығы илк арзу санмыш,
Бу сөз бир ишыгдыр инсана дарда.
Азадлыг! Азадлыг! Тарих јаранмыш
Бу амал уғрунда вурушмаларда.

Бајраг галхды...
Буланыг сулар ахды, дурулду.
Өз евиндә гул олан евинә саһиб олду.
Бајраг галхды... Парисдән бу өлкәјә узанан
Әлләр кәсилди һәмән.
Бајраг галхды... Дәриндән нәфәс алды бу
торпаг.

Бајраг галхды... Атылды

Топлар да тараг-тараг.

Он милјонун адындан топлар данышыб деди:
«Мәни танысын чаһан!»
Әкс-сәда учалды: «Һардајдын бу вахтачан?»
Чаваб кәлди: «Илләрлә мән гәфәсдә инләдим,
Мән вар икән, јох идим!
Инди варам, мән варам,
Бир дә әсир олмарам!
Мәһбуслар сағ олса да сағ јеринә гојулмур,
Мәһбус, вәтәндаш олмур!
Өз јурдумда гул олуб әср јарым әјилдим.
Мән вәтәндаш дејилдим!
Вурушдум кечә-күндүз, вурушдум сәһәр-
ахшам

Бајраг галхды...

Мән бу күн

Вәтәндашлыг алмышам!»

1962—1963-чү илләр

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Нараһат шаир (Мехди Һүсәйн) 5

Ики саат

Бармаглар	13
Көј-жер	15
«Дәјишир донуну, дәјишир аләм»	16
Сәадәт нәдир?	17
Зәһмәтимиз	19
Ики саат	20
Учалыг	22
Сәмәндәр	25
Күрдүн башы әјилмәз дағлар кимн	26
Вәтәндән-вәтәнә	29
Ад күнү	30
Галилеј	32
Кибернетика	35
Тәјјарәдән јерә баханда	37
Инсан	39
Ағыл-көз	40
Сүр'әт	41
«Үрәјим фәрәһдән ашыб-дашанда»	43
Чох да өјүмә ки	41

Кимдир мәним дүшмәним

Кимдир мәним дүшмәним?	47
Бетһовен һаггында ше'рләр	50

1. Талејин сәси	50
2. Бирчә нәфәр	51
3. Фачиә-мәзнәкә	52
4. Мин суалы, сөзү вар	52
5. Матәм маршы	53
Бу күндән јапыш	54
Карван кедир	55
Тар сәси	59
«Адамлар ичиндә дарыхырам мән»	60
Борч	61
Көзәллик өнүндә	62
Ана һәдијјәси	63
Өлчү	64
Бир күл илә јаз ачылмаз	65
Сахла, сахла фырчаны	66
«Күнүн өмрү»	68
Отуз једди јашым	69
Јағыш вә торпаг	73
Дағ чичәкләри	75
Көј көл	77
Дағларын	80

Сәјаһәт дәфтәриндән

Көзләрим	85
Атылмајан топлар	86
Күнаһсыз мүгәссирләр	90
Бир үздә ики дүнја	94
Фәрјад	96

Сорушма

Сорушма	103
Һансымыз јохуг?	104
Көзүн дили	105
Ешгим	106

Сәни көрүрәм, сәни	107
Јох, душмүрәм, галхырам	110
Сәнинлә	112
Һејиф	114
«Јенә бағлар о бағларды, фәгәт бағда күлүм јохдур»	115
«Ән үлви, тәмиз дујғудур инсанда мәнәббәт». . .	117
«Бу гәдәр салды мәни һәсрәт, амандан амана» .	118
«Елә бахма гадан алым»	120
Гысганырам мән	121

Ширин арзулар

Ширин арзулар	125
Ханәндә гыз	126
Марал	127
Мүмкүнмү ајырмаг?	128
Додагда кәз	129
Бири сәнсән, бири мән	130
Јадындамы?	132
Палыд-Јонча	133
Гәдир	134

Поемалар

Ағлар — күләјән	139
Јоллар — оғуллар	167

1964
489

